

Aleksandra Tošović-Stevanović
Sanja Jelisavac Trošić

EKONOMSKA DIMENZIJA ODRŽIVOG RAZVOJA

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Sadržaj monografije dostupan je u otvorenom pristupu u skladu sa licencom
CC BY-NC-ND 4.0:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Dr Aleksandra Tošović-Stevanović,
Dr Sanja Jelisavac Trošić

Ekonomska dimenzija održivog razvoja

Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, 2025.

Ekonomska dimenzija održivog razvoja

<https://doi.org/10.46793/7067.361.8.TS>

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

prof. dr Branislav Đorđević, direktor

Autori

dr Aleksandra Tošović-Stevanović, viši naučni saradnik,

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

<https://orcid.org/0000-0003-0281-0579>

dr Sanja Jelisavac Trošić, naučni savetnik,

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

<https://orcid.org/0000-0003-0949-7052>

Urednik monografije

dr Aleksandra Tošović-Stevanović

Recenzenti

prof. dr Vladan Pavlović, naučni savetnik i redovni profesor, Ekonomski fakultet,

Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici

prof. dr Dragana Gnjatović, naučni savetnik i redovni profesor,

Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Univerzitet u Kragujevcu

dr Radoslav Baltezarević, viši naučni saradnik,

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dizajn korice

Branimir Trošić

Kompjuterska obrada

Sanja Balović

Lektura

Maja Jovanović

Štampa: DonatGraf doo, Mike Alasa 52, Beograd

Tiraž: 100 primeraka

ISBN 978-86-7067-361-8

Monografija je nastala u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2025. godine”, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2025. godine.

SADRŽAJ

Predgovor	9
I Dimenzije održivog razvoja (3+1)	11
Ekonomska dimenzija održivog razvoja	19
Ekološka dimenzija održivog razvoja	29
Socijalna dimenzija održivog razvoja	36
Kulturna ili institucionalna održivost	45
II Uloga pojedinih aktera u održivom razvoju	53
Uloga međunarodne zajednice u održivom razvoju	53
<i>Agenda 2030</i>	55
<i>Regulative EU o održivom razvoju</i>	60
Uloga države u održivom razvoju	66
Uloga kompanija u održivom razvoju	70
Uloga pojedinca u održivom razvoju	76
III Odnos ekonomskih dimenzija održivog razvoja i globalizacije	85
Ekonomski aspekti održivog razvoja i uticaj na životnu sredinu	85
Održivi ekonomski razvoj i zeleni rast	95
Održivi razvoj i zelena ekonomija	100
Principi zelene ekonomije	105
Zelene finansije	111
Vrste zelenog finansiranja	116
IV Analiza odnosa cirkularne ekonomije i ciljeva održivog razvoja	133
Cirkularna ekonomija	133
Osnovni principi i poslovni modeli cirkularne ekonomije	141
Ekonomske koristi od primene koncepta cirkularne ekonomije	151
Cirkularna ekonomija i ciljevi održivog razvoja	159

V Održivi razvoj u zemljama regiona	165
Analiza sprovedenih ciljeva održivog razvoja kod zemalja Zapadnog Balkana	172
<i>Crna Gora</i>	172
<i>Severna Makedonija</i>	178
<i>Bosna i Hercegovina</i>	181
<i>Albanija</i>	184
 VI Izazovi održivog razvoja u Srbiji	 191
Održivi razvoj u Srbiji	191
Smernice EU za održivi razvoj u Srbiji	198
Planovi i strategije	202
Trenutno stanje u zemlji	206
Ostvareni rezultati i potrebne promene	211
 Zaključak	 217
Literatura	227

SPISAK TABELA, GRAFIKONA I SLIKA

Tabele:

Tabela 1: Najvažnije regulative i direktive Evropske unije koje se odnose na održivi razvoj	62
Tabela 2: Glavni indikatori za merenje zelenog rasta	99
Tabela 3: R10 – R strategije	142
Tabela 4: Vrste cirkularnih poslova	153
Tabela 5: Cirkularna ekonomija i ciljevi održivog razvoja	160
Tabela 6: Rezultati ciljeva održivog razvoja u 2025. godini	171
Tabela 7: Raspodela raspoloživih sredstava u 2024. po pregovaračkim poglavljima	177
Tabela 8: Preporuke EU Srbiji za unapređenje održivog razvoja	200
Tabela 9: Ključni dokumenti održivog razvoja u Srbiji	204

Grafikoni:

Grafikon 1: Kuznjecova kriva životne sredine	92
Grafikon 2: Globalni trendovi od 1970 –2024	94
Grafikon 3: Rast zelenih kredita u Kini	122
Grafikon 4: Krediti u Kini (2016–2021)	123
Grafikon 5: Uticaji cirkularne ekonomije na radna mesta u različitim sektorima	156
Grafikon 6: Mladi koji nisu ni zaposleni ni u procesu obrazovanja ili obuke (NEET), Srbija, EU-27, Crna Gora i Severna Makedonija, 2011–2020 (%)	169
Grafikon 7: Prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja za Crnu Goru	173

Grafikon 8: Indikator 1.2.2. – Udeo muškaraca, žena i dece svih uzrasta koji žive u siromaštvu u svim svojim dimenzijama prema nacionalnim definicijama	174
Grafikon 9: Prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja za Severnu Makedoniju	180
Grafikon 10: Prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja za Bosnu i Hercegovinu	183
Grafikon 11: Prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja za Albaniju	188
 Slike:	
Slika 1: Tri dimenzije održivog razvoja i odnos između njih	13
Slika 2: Ciljevi održivog razvoja	56
Slika 3: Razdvajanje ekonomskog rasta od korišćenja resursa i uticaja na životnu sredinu	91
Slika 4: Koncept zelene ekonomije	104
Slika 5: Koncept zelenih finansija	112
Slika 6: Pristup pokretačima <i>greenwashing</i> prakse	130
Slika 7: Linearne ekonomije	135
Slika 8: Od linearne ka cirkularnoj ekonomiji	136
Slika 9: Dijagram leptira	144
Slika 10: Različite vrste igrača u cirkularnoj ekonomiji	147
Slika 11: Stvarna zaposlenost u aktivnostima cirkularne ekonomije u 2008. i potencijalna zaposlenost u 2030. godini	157

PREDGOVOR

Sagledavanje ekonomskih okolnosti 21. veka i mogućnosti koje postoje za razvoj, ali i posledica koje su svet ozbiljno uzdrmale nakon različitih kriza sa kojima smo se susreli, dovelo je do sumnje ideju o daljim mogućnostima koji se mogu postići linearnim modelom ekonomskog razvoja. Upravo se sve češće nameću novi modeli ekonomske organizacije koji bi obezbedili neophodna dobra i usluge za održavanje i poboljšanje životnog standarda ljudi, ali uz očuvanje životne sredine i ograničene upotrebe resursa. Sve to podrazumeva efikasno upravljanje resursima, podsticanje inovacija i stvaranje inkluzivne i stabilne ekonomije koja zadovoljava potrebe sadašnjih i budućih generacija, jer bez toga, dugoročno gledano, ekonomski rast neće biti održiv.

Monografija *Ekonomska dimenzija održivog razvoja* predstavlja temeljan istraživački pristup promenama i problemima kojima je izložena svetska ekonomija na početku 21. veka, sa fokusom na pitanja i probleme vezane za održivi razvoj. Ekonomske aktivnosti, koje pokreću proizvodnju i potrošnju dobara, doprinose ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, ali koliki je zaista obim uticaja ekonomskog rasta na ciljeve održivog razvoja, i da li su oni pozitivni ili negativni, ostaje da se dodatno razjasni. Iz tog razloga, ova monografija posvećena je ekonomskim dimenzijama održivog razvoja i fokusira se na pitanja i probleme balansiranja ekonomskog rasta uporedo sa zaštitom životne sredine i socijalnom ravnopravnošću, ciljajući na dugoročni prosperitet i blagostanje.

Svesni činjenice da su prirodni resursi na zemlji ograničeni, a da je konstantno prisutna sve veća potreba za proizvodnjom i potrošnjom budućih generacija, s razlogom je pažnja ove monografije usmerena ka održivom razvoju. A kako smo već svesni činjenice da održivi razvoj umnogome zavisi od potrošačkih potreba i načina na koje će se one zadovoljavati i proizvoditi za potrebe budućih generacija, važno je razmotriti i ulogu svakog od donosioca ekonomskih odluka u tom lancu. Iz tog razloga, ova monografija posvećena je ekonomskim dimenzijama održivog razvoja i podeljena je na šest delova. Na početku su razmatrana

teorijska polazišta samog koncepta održivog razvoja, kao i uspostavljanje ravnoteže između različitih dimenzija razvoja, s posebnim fokusom na ekonomske, ekološke i socijalne dimenzije razvoja. Zatim se analizirao značaj i uloga različitih aktera u promovisanju i unapređenju održivog ekonomskog razvoja, kako iz ugla države kroz svoje politike, regulative i strategije, zatim preko privatnog sektora kao pokretača inovacija i investicija, onda preko međunarodnih institucija koje pružaju finansijsku i tehničku podršku i, naravno, preko civilnog društva i pojedinaca koji svojim uverenjima i aktivizmom vrše pritisak na druge aktore i podižu svest o neophodnosti promena. U cilju analiziranja ekonomskih dimenzija održivog razvoja i globalizacije, s posebnim osvrtom na izazove i mogućnosti koje nosi savremeno poslovanje, dat je prikaz različitih pristupa – od zelene ekonomije i zelenih finansija, do odnosa cirkularne ekonomije i ciljeva održivog razvoja, kroz analizu ekoloških izazova i problema za privredu i društvo, usklađivanja sa novim potrebama na tržištu rada i dr. Nakon isticanja važnih faktora za analizu ekonomskih dimenzija održivog razvoja, autori su prikazali osnovne razlike i ograničenja u primeni koncepta održivog razvoja u zemljama u okruženju, da bi na kraju analizirali i izazove održivog razvoja u Srbiji, upoređujući ih sa smernicama EU, radi identifikovanja planova i strategije u cilju unapređenja trenutne situacije u Srbiji.

Ovom prilikom autori monografije žele da izraze posebnu zahvalnost recenzentima prof. dr Vladanu Pavloviću, redovnom profesoru na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Prištini, sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, prof. dr Dragani Gnjatović, redovnom profesoru na Fakultetu za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Univerziteta u Kragujevcu, i dr Radoslavu Baltezareviću, višem naučnom saradniku Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, koji su bili velika podrška i čiji su saveti i sugestije značajno doprinele kvalitetu ove monografije.

Autori

I DIMENZIJE ODRŽIVOG RAZVOJA (3+1)

Koncept održivog razvoja prvi put je definisan u izveštaju poznatom kao „Naša zajednička budućnost 1987. godine”, koji je objavila Svetska komisija Ujedinjenih nacija za životnu sredinu i razvoj. Taj izveštaj je u javnosti istovremeno poznat i kao Brundtlandov izveštaj, a ime je dobio po predsednici komisije, norveškoj ministarki Gro Harlem Brundtland, koja je predsedavajući komisijom potpisala najvažniji dokument u istoriji razvoja koncepta održivog razvoja. U tom izveštaju koncept održivog razvoja definisan je kao „razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe”. To je najraširenija i najprihvaćenija definicija tog pojma, iako je u međuvremenu bila predmet brojnih kritika i tumačenja.¹

Početak globalne implementacije koncepta održivog razvoja obeležava velika svetska konferencija u Rio de Žaneiru 1992. godine. Na toj konferenciji usvojen je jedan od najvažnijih dokumenata održivog razvoja pod nazivom Agenda 21 – ona predstavlja program za održivi razvoj na globalnom nivou, a sve zemlje učesnice obavezale su se da će ga implementirati. Na osnovu tog dokumenta kreirani su mnogi programi, akcioni projekti, lokalni programi i drugo. Slogan ‘Misli globalno, deluj lokalno!’ smatra se glavnim principom razmišljanja i delovanja unutar ovog koncepta održivog razvoja.²

U Svetskoj trgovinskoj organizaciji pri tumačenju značaja održivog razvoja ističe se stav da se ciljevi liberalizacije trgovine i održivi razvoj međusobno podržavaju, polazeći od pretpostavke da liberalizacija trgovine vodi većem napretku, kao osnovi za bolje upravljanje u oblasti životne

¹ Ingrid Pramling Samuelsson, Yoshie Kaga, and Dunja Anđić. „O konceptu održivog razvoja”. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima* 19, no. 74 (2013): 2–5.

² Ingrid Pramling Samuelsson, Yoshie Kaga, and Dunja Anđić. „O konceptu održivog razvoja”. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima* 19, no. 74 (2013): 2–5.

sredine i socijalne politike.³ Zemlje se sve više specijalizuju za globalne lance vrednosti, gde se svaka faza proizvodnje i pružanja usluga nalazi u različitim zemljama, što troši resurse u više zemalja.⁴ Postalo je jasno da je savremena globalizacija neodrživa na duži rok jer se troši previše resursa, proizvodi se veliki broj jednokratnih proizvoda, koji imaju jednu ili nekoliko upotreba i stvaraju se ogromne količine otpada. Da bi se ovaj trend preokrenuo potrebno je uvesti nove politike i formirati nove institucije koje će kontrolisati ove negativne globalne probleme i pokušati da preokrenu na održivi razvoj. Društvena struktura kojom vlada „profit po svaku cenu” nikada ne može biti efikasan regulator ravnoteže između materijalnog rasta i prirodnih osnova života. Zato je potreban novi pravac razvoja koji neće ponavljati greške starog načina razvoja. Novi pravac je u stvari koncept održivog razvoja, koji pretpostavlja značajne društvene promene i koji ima karakter globalne društvene evolucije i inovacije. Dva noseća stuba održivog razvoja su „učenje za održivost” i „vođenje u pravcu održivosti”. Treba istaći da održivi razvoj nije moguće postići spontano, nego ga je potrebno svesno voditi.⁵

Održivi razvoj i kako ga postići predstavlja jednu od najvećih izazova današnjice. Problemi sa kojima se savremeni svet suočava su: siromaštvo u pojedinim delovima sveta, prekomerni rast stanovništva, neadekvatna dostupnost zdravstvene zaštite, gomilanje otpada, prekomerno trošenje prirodnih resursa, zagađenost vazduha, vode i zemljišta, klimatske

³ Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, and Milorad Stamenović. *Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2018. p. 63.

⁴ Sanja Jelisavac Trošić. “Challenges to Ensure that the Regulatory Framework Keeps Up with Changes in the Global Trade”, in: Branislav Đorđević, Taro Tsukimura, Ivona Lađevac (eds.), *Social and Economic Problems and Challenges in the Contemporary World*, pp. 234–254. Global Resource Management, Doshisha University, Japan, IYPE. Belgrade 2017, <http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/381/1/Social%20and%20economic%20problems...-234-254.pdf> p. 252.

⁵ Vladimir Lay. „Održivi razvoj i vođenje”. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 16, no. 6 (92) (2007): 1031–105.

promene i drugo, što je dovelo do potrebe održivog razvoja. Ovaj novi model razvoja trebalo bi da prevaziđe sve navedene nedostatke prethodnih modela razvoja. Održivi razvoj treba da predstavlja ravnotežu između obnovljivih izvora i brige za životnu sredinu, dok se uporedo radi na poboljšanju kvaliteta života stanovništva.

Održivi razvoj je pojam koji je danas globalno rasprostranjen i naglašava ljudsku težnju da promeni dosadašnji način života, stavove, vrednosti, navike, ponašanja i postupke na svim nivoima društva.⁶ Pojedini autori navode tri dimenzije održivog razvoja: ekonomska, životna sredina i društvo, ali s obzirom na prirodu i međusobnu povezanost pojedinačnih ciljeva oni se mogu analizirati na više načina i svrstati u više dimenzija, tako da ova njihova podela nije univerzalna.⁷

Slika 1: Tri dimenzije održivog razvoja i odnos između njih

Izvor: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1587372>

⁶ Ingrid Pramling Samuelsson, Yoshie Kaga, and Dunja Anđić. „O konceptu održivog razvoja”. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima* 19, no. 74 (2013): 2–5.

⁷ Vlatka Bilas, Sanja Franc, Rajko Ostojić. „Višedimenzionalnost održivog razvoja”. Zagreb: Notitia, 2017.

Rastuća složenost globalnog društva znači da se održivi razvoj ne može rešavati iz jedne perspektive, zemlje ili naučne discipline.⁸ Održivi razvoj zahteva određene promene u svim segmentima života – od svesti pojedinaca i promena načina života do promena i korekcija svih politika koje bi trebalo da u svoje ciljeve uključe i postizanje održivog razvoja.⁹ Globalna ekonomska kriza, izazvana rastom cena energije i hrane, inflacijom, nezaposlenošću, zaduženošću, sve većom eksploatacijom prirodnih resursa i sve većim zagađenjem globalne životne sredine, zahteva saradnju i udruživanje, socijalnu osetljivost i veću pomoć siromašnim zemljama. Samo na taj način mogu početi da se rešavaju globalni ekološki problemi.¹⁰

Sam koncept održivog razvoja je, prema tome, relativno novi koncept, koji je uveden s ciljem da se prevaziđu nedostaci prethodnih modela društvenog i ekonomskog razvoja. Tu pre svega mislimo na prethodno zapostavljanje pitanja zaštite životne sredine, a sve u trci za profit. Održivi razvoj teži uspostavljanju ravnoteže između različitih dimenzija razvoja – ekonomske, ekološke i socijalne.¹¹

Održivi razvoj, kao koncept koji integriše ekonomske, socijalne i ekološke aspekte razvoja, zahteva čvrstu institucionalnu osnovu kako bi bio efikasno sproveden. Institucionalna dimenzija održivog razvoja podrazumeva postojanje i delovanje formalnih i neformalnih struktura – zakona, politika, administrativnih tela, kao i mehanizama participacije građana i nadzora nad sprovođenjem održivih politika. Ključnu ulogu u

⁸ Sanja Jelisavac Trošić. "Economic Globalization—advantages and disadvantages: the place of Serbia and Japan in the globalized World", in: *Globalized World: Advantage or Disadvantage*. Institute of International Politics and Economics; Global Resource Management, Doshisha University, 2016, p. 63.

⁹ Vlatka Bilas, Sanja Franc, and Rajko Ostojić. „Višedimenzionalnost održivog razvoja” (2017).

¹⁰ Mladen Črnjar, and Kristina Črnjar. *Menadžment održivoga razvoja: ekonomija-ekologija-zaštita okoliša*. Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji Sveučilišta u Rijeci, 2009.

¹¹ Nada Štrbac, Milovan Vuković, Danijela Voza, and Miroslav Sokić. „Održivi razvoj i zaštita životne sredine”. *Recycling and Sustainable Development* 5, no. 1 (2012): 18–29.

ovom procesu imaju međunarodne organizacije, nacionalne vlade, lokalne samouprave, ali i civilno društvo.

Važno je naglasiti da održivi razvoj zahteva integralni pristup koji uključuje sve aspekte društva, ekonomije i životne sredine. Uspostavljanje saradnje i poverenja između država, državnih i međunarodnih institucija, privatnog sektora i građana ključna je za postizanje ciljeva održivog razvoja.¹² Kada je ljudska ekonomska aktivnost dostigla tolike nivoe sa kojima može da promeni klimu planete i njen biološki sastav, počela je da stvara sve više problema. Energija koja se koristi za proizvodnju dobija se sagorevanjem fosilnih goriva i dovodi do emisije ugljenika, a uočeno je da te štetne emisije menjaju klimu planete Zemlje. Međunarodna zajednica je u oblasti uštede energije inicirala i sprovela brojne akcije koje su imale cilj za da u raznim sektorima podstaknu učešće i saradnju zemalja članica Ujedinjenih nacija (UN) na rešavanju svih problema u korišćenju energetske izvora kao preduslov za održivi razvoj, a energija je jedno od prioritetnih pitanja i za Evropsku uniju. Biolozi sagledavaju gubitak biodiverziteta i uništavanje života na planeti. Industrijski razvijene zemlje najviše su izvor ovakvih štetnih pojava, a preterana upotreba resursa praćena je i sve većim razlikama u potrošnji resursa i blagostanju između industrijskih i zemalja u razvoju. Na Samitu Ujedinjenih nacija o Zemlji 1992. godine u Rio de Žaneiru, održivi razvoj pojavio se kao jedna od najhitnijih tema za međunarodnu politiku. Sto pedeset zemalja učesnica podržalo je Agendu 21 UN, predlažući kao deo svoje političke agende održivi razvoj zasnovan na zadovoljavanju osnovnih potreba u zemljama u razvoju. Ovaj kriterijum razvoja uveden je 1976. godine u Bariloševom modelu, a dalji podsticaj mu je dat 1987. godine kada je Brundtlandova komisija predložila da je „održivi razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja potreba budućnosti”.¹³

¹² Predrag Bjelić, S. Trošić Jelisavac, and I. Petrović Popović. *Savremena međunarodna trgovina*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010, p. 112.

¹³ Brundtland (1987, chap. 2, para. 1).

Izazov je razviti ekonomsku teoriju koja formalizuje ovaj cilj s nivoom jasnoće i suštine koji je postigla neoklasična teorija rasta, i s praktičnim dometom trenutnog pristupa analizi troškova i koristi koji se zasniva na neoklasičnoj teoriji rasta. Standardna analiza troškova i koristi zanemaruje budućnost, pa je pristrasna protiv politika osmišljenih da obezbede koristi na veoma dugi rok. Primeri su procena projekata za bezbedno odlaganje otpada iz nuklearne elektrane ili politike osmišljene za sprečavanje globalnog zagrevanja. Koristi od oba mogu biti najmanje pedeset do sto godina u budućnosti. Troškovi su međutim prisutni tu danas. U ovim slučajevima, inherentna asimetrija između tretmana sadašnjosti i budućnosti otežava opravdanje investicionih odluka za koje veliki broj pojedinaca i organizacija jasno smatra da su opravdane.¹⁴

Ujedinjene nacije su 1984. godine osnovale nezavisnu grupu od 22 osobe iz zemalja članica, zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, i zadužile ih za identifikaciju dugoročnih strategija zaštite životne sredine za međunarodnu zajednicu. Izveštaj Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj pod nazivom „Naša zajednička budućnost” smatra se ključnim za čvrsto stavljanje održivog razvoja u političku arenu međunarodnog razvojnog razmišljanja. U njemu je termin „održivi razvoj” široko korišćen i definisan kao „Razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe”.¹⁵ Izveštaj je preveden na više jezika i njegova definicija termina i dalje je najšire korišćena i citirana. Po prvi put Komisija je razmatrala ekološke probleme koji nastaju kroz procese razvoja iz ekonomske, socijalne i političke perspektive, a ne isključivo iz naučne osnove kao u prethodnim studijama. Njihove preporuke fokusirale su se na integrisanje razvojnih strategija i politika zaštite životne sredine i globalnih partnerstava

¹⁴ Graciela Chichilnisky. “What is sustainable development?”, in: *Man-Made Climate Change: Economic Aspects and Policy Options*, pp. 42–82. Heidelberg: Physica-Verlag HD, 1999.

¹⁵ Brian R. Keeble. “The Brundtland report: ‘Our common future’”. *Medicine and war* 4, no. 1 (1988): 17–25.

kako bi se zadovoljili međusobno zavisni ekološki problemi i razvojne mogućnosti Severa i Juga.

Rad komisije preduzet je kao osnova za konferenciju UN o životnoj sredini i razvoju koja je održana pet godina kasnije. „Samit o Zemlji” u Rio de Žaneiru (Brazil) 1992. godine bio je, u to vreme, najveća međunarodna konferencija ikada održana. To je takođe bio prvi put da su se šefovi država okupili da razmotre životnu sredinu. Prisustvovalo je 116 šefova država ili vlada i preko 8.000 delegata. Dodatnih 3.000 nevladinih organizacija (NVO) učestvovalo je u paralelnim forumima.¹⁶ Glavni cilj bio je da se identifikuju principi agende za akciju ka održivom razvoju u budućnosti, a izazov se smatrao zahtevom konsenzusa na najvišem nivou. Ključni ishod bio je dokument „Agenda 21” (koji se prostire na 40 poglavlja i 600 stranica) koji detaljno opisuje pitanja, aktere i sredstva za postizanje održivog razvoja do početka 21. veka. Smatralo se da sprovođenje održivog razvoja u praksi uključuje učešće širokog spektra sektora, grupa i organizacija, u biznisu i nauci, omladinskim i crkvenim grupama unutar zajednica i od strane lokalnih vlasti, kao i međunarodnih agencija. U Riju je takođe dogovoren niz važnih međunarodnih konvencija, uključujući Konvenciju o biodiverzitetu i Okvirnu konvenciju o klimatskim promenama, kao priznanje rastućih problema održivog korišćenja životne sredine i klimatskih promena izazvanih ljudskim delovanjem.

Postojao je optimizam u vezi sa zajedničkim interesom zemalja širom sveta i između sadašnjih i budućih generacija koji bi održivi razvoj sproveo u praksu. Deset godina kasnije, 104 šefa država ponovo su se okupila na Svetskom samitu UN o održivom razvoju (*World Summit on Sustainable Development – WSSD*) u Johaneshburgu, Južna Afrika. Cilj je bio da se na najvišem političkom nivou ponovo oživi globalna posvećenost partnerstvu Sever–Jug radi postizanja održivog razvoja. Nazvan je „daleko najinkluzivnijim samitom do sada” zbog načina na koji je više grupa zainteresovanih strana uključeno u formalne sastanke, uključujući veće

¹⁶ Adams, Eleanor. *Towards sustainability indicators for museums in Australia*. Adelaide, Australia: University of Adelaide, 2009.

prisustvo preduzeća i mnogo više nevladinih organizacija iz zemalja u razvoju, koje predstavljaju pitanja ljudskih prava, socijalne pravde i poslovne odgovornosti, i druga.¹⁷ Ove aktivnosti sugerisale su nove načine rešavanja održivog razvoja na globalnom nivou i manje centralno razumevanje odakle dolaze promene. Postojalo je novo razumevanje složenih međuzavisnosti ekološkog, socijalnog i ekonomskog razvoja i teških političkih izazova koje je donelo prihvatanje koncepta održivog razvoja. Ključne zabrinutosti na početku 21. veka bile su kontinuirana degradacija ekoloških sistema sve od samita u Rio de Žaneiru, ali i postojanje siromaštva i dokazi o sve većim globalnim razlikama. Godine 2000. zajednica UN obavezala se na postizanje osam Milenijumskih ciljeva razvoja (MDG) koji obuhvataju mnoge od ovih problema. Jedan od ovih ciljeva eksplicitno se odnosi na održivi razvoj i akcije vlada zemalja u pripremi nacionalnih strategija održivog razvoja. Mnogi drugi su ključni za održivi razvoj po tome što zahtevaju bolje rezultate u oblastima koje pogađaju siromašnije grupe.¹⁸

Struktura Agende 21 izgleda ovako:

- *Socijalne i ekonomske dimenzije*

Pod ovim delom nalazi se osam poglavlja koja obuhvataju međunarodnu saradnju, borbu protiv siromaštva, obrasce potrošnje, stanovništvo, zdravlje, naselja i integrisano donošenje odluka o životnoj sredini i razvoju.

- *Očuvanje i upravljanje resursima za razvoj*

Sastoji se od četrnaest poglavlja o životnoj sredini. Ona obuhvataju atmosferu, okeane, slatke vode i vodne resurse, upravljanje zemljišnim resursima, krčenje šuma, dezertifikaciju, planinska okruženja, održivu poljoprivredu i ruralni razvoj. Takođe obuhvataju očuvanje biološke raznolikosti i biotehnologije, toksični, opasni, čvrsti i radioaktivni otpad.

¹⁷ Gill Seyfang. "Environmental mega-conferences – from Stockholm to Johannesburg and beyond". *Global Environmental Change* 13, no. 3 (2003): 223–228, p. 227.

¹⁸ Peter P. Rogers, Kazi F. Jalal, and John A. Boyd. *An introduction to sustainable development*. Routledge, 2012.

- *Jačanje uloge glavnih grupa*

Ova tema je pokrivena u deset poglavlja koja razmatraju ulogu žena, mladih i starosedelačkog stanovništva u održivom razvoju; ulogu nevladinih organizacija, lokalnih vlasti, sindikata, preduzeća, naučnika i poljoprivrednika.

- *Sredstva implementacije*

Sastoji se od osam poglavlja koja istražuju kako finansirati održivi razvoj, potrebu za transferom ekološki ispravne tehnologije i nauke; ulogu obrazovanja, međunarodnu izgradnju kapaciteta, međunarodne pravne instrumente i tokove informacija.¹⁹

Decenija 1980-ih donela je fundamentalnu promenu u načinu na koji vlade i razvojne agencije razmišljaju o životnoj sredini i razvoju. Oni se više ne smatraju međusobno isključivim. Sada se prepoznaje da je zdrava životna sredina neophodna za održivi razvoj i zdravu ekonomiju. Štaviše, ekonomisti i planeri počinju da shvataju da ekonomski razvoj koji erodira prirodni kapital često nije uspešan, već upravo suprotno – da je štetan. Strategije i programi razvoja koji ne uzimaju u obzir adekvatno stanje kritičnih resursa – šuma, zemljišta, travnjaka, slatke vode, priobalnih područja i ribarstva – mogu degradirati bazu resursa od koje zavisi budući rast.²⁰

Ekonomska dimenzija održivog razvoja

Savremeni svet živi poslednjih decenija u stalnom očekivanju ekonomske krize i osećajući efekte prekomernog trošenja resursa i uništavanja ekosistema na planeti.²¹ Zelena ekonomija (uključivanje

¹⁹ N. Robinson, (ed.) (1993) *Agenda 21: Earth's Action Plan*, IUCN Environmental Policy and Law Paper 27, Oceana Publications, New York.

²⁰ John Pezzey. "Sustainable development concepts". *World* 1, no. 1 (1992): 45.

²¹ Sanja Jelisavac Trošić, Aleksandra Tošović-Stevanović, and Vladimir Ristanović. *Kriza svetske ekonomije na početku XXI veka*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2021, http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/806/1/2021_Trosic_Stevanovic_Ristanovic-Kriza_svetske_ekonomije.pdf.

životne sredine u ekonomski razvoj) pojavila se kao ogroman zaokret u razmišljanju i smatra se za jedno od mogućih uspešnih rešenja za poboljšanje ekonomskog rasta. Ekonomski rast koji istovremeno smanjuje potrošnju resursa i sprečava uništavanje ekosistema je budućnost koja se danas stvara. Ekonomska dimenzija održivog razvoja odnosi se na način na koji ekonomske aktivnosti, politike i institucije mogu biti organizovane tako da podržavaju dugoročni prosperitet, bez devastacije prirodnih resursa, degradacije životne sredine ili generisanja neodrživih socijalnih nejednakosti. Ova dimenzija, zajedno sa ekološkom i socijalnom, čini tri međusobno povezane komponente održivog razvoja – tzv. „tri stuba”.

Ekonomska dimenzija obuhvata: proizvodnju, potrošnju, investicije, raspodelu, poslovne modele, inovacije, tržišta, javne i privatne institucije, troškove i benefite, faktore rasta kao što su tehnologija, ljudski kapital, infrastrukturne investicije, ali i spoljne i nevidljive troškove kao što su zagađenje, degradacija zemljišta itd. Tradicionalna ekonomska teorija često insistira na rastu bruto domaćeg proizvoda (BDP) kao ključnom cilju. Međutim, noviji radovi dovode u pitanje da li neograničeni rast može biti održiv u kontekstu ograničenih resursa i klimatskih promena. *Jackson* argumentuje da ekonomski rast može prestati da donosi dodatno blagostanje nakon što su osnovne potrebe zadovoljene i da bi fokus trebalo da se pomeri ka „prosperitetu” koji bi se šire razumeo, kroz kvalitet a ne samo kroz kvantitativne ekonomske pokazatelje.²²

Ključni izazov u ekonomskoj dimenziji jeste tretman spoljnih uticaja, tzv. eksternalija – kada ekonomske aktivnosti stvaraju troškove ili koristi koji se ne uključuju u tržišne cene. Zagađenje, emisije gasova sa efektom staklene bašte, degradacija zemljišta, iscrpljivanje voda su primeri negativnih eksternalija. Neadekvatno ophođenje prema njima vodi ka prekomernom iskorišćavanju resursa i degradaciji ekosistema. Kao što znamo, koncept javnih dobara i unutar generacijske pravednosti nalaže da

²² Tim Jackson. *Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow*. 2nd ed. London: Routledge, 2017.

resursi ili benefiti koje koristimo danas ne smeju da uskrate dostupnost i kvalitet istih za buduće generacije.

Fizički resursi su po prirodi ograničeni pa klimatske promene, biološka raznovrsnost i kapacitet same planete da apsorbuje štetne emisije predstavljaju gornje granice koje rast ne može beskonačno ignorisati. Izazov je kako postići rast koji je unutar tih granica, tzv. rast unutar granica (*growth within limits*). Takođe, otvorenost zemalja u razvoju za strane investicije, što je jedan od pokazatelja globalizacije, mora se sagledavati sa stanovišta konkretnih rezultata.²³ Prelazak na zelene tehnologije i modele često zahteva velike početne investicije, promene u industrijskoj strukturi, potencijalno gubitak poslova u sektorima visoke emisije, restrukturiranje infrastrukture, regulative, obrazovanje radne snage i drugo. Ti troškovi mogu biti politički i ekonomski veoma veliki i teški, posebno u zemljama u razvoju. Bez stabilnih institucija, jasnog pravnog okvira, efektivne vlade i dobre uprave, često se dešava da politike koje imaju ogroman potencijal ne budu na kraju sprovedene. Takođe, problemi korupcije, loše planirane subvencije (npr. za fosilna goriva), manjak transparentnosti svakako otežavaju ceo proces.

Postoji problem definisanja i merenja „održivog ekonomskog razvoja”. BDP je do sada često korišćen, ali on ne uzima u obzir ekološke eksternalije, kvalitativne aspekte života, socijalne nejednakosti, kvalitet zdravstva, obrazovanja, zdravstvene i životne uslove. Indeksi koji pokušavaju da to adresiraju – indikatori ciljeva održivog razvoja (SDG indikatori), *green economy index*, indeksi održivih društava – imaju svoje limitacije u dostupnosti podataka, komparabilnosti između država i težini samih indikatora.

Još uvek takođe ne postoji jedinstvena i opšteprihvaćena definicija zelene ekonomije (*green economy*). Razvoj zelene ekonomije u drugoj polovini XX veka predstavlja jedan od ključnih instrumenata za postizanje održivog razvoja, za zaštitu i očuvanje prirodnih resursa, za obezbeđivanje ekonomskog vrednovanja ekosistema usluga i dobara, za smanjenje

²³ Sanja Jelisavac Trošić. *Pregovori u okviru GATT i STO*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015. p. 279.

siromaštva, stvaranje prilika za otvaranje novih radnih mesta i za pristojan rad i pokretanje sveta u smeru razvoja sa smanjenim nivoom emisija ugljen-dioksida. Zelena ekonomija je ona kod koje se rast dohotka i zaposlenosti stvara investicijama koje smanjuju emisije ugljeničnih gasova i uvećava efikasnost ekosistema i održava biološku raznovrsnost. Zelena ekonomija predstavlja koncept sa principima ugrađenim u ekonomski, društveni i ekološki domen, a sveukupno zelena ekonomija zasniva se na sledećih pet principa:

- 1) *Blagostanje* – zelena ekonomija mora dovesti do istinskog, održivog i zajedničkog blagostanja, koje prevazilazi puko novčano bogatstvo, dajući prioritet ljudskom razvoju, sreći, zdravlju, obrazovanju i zajednici;
- 2) *Pravda* – zelena ekonomija stavlja akcenat na pravičnost, jednakost, koheziju zajednice, socijalnu pravdu i podržavanje ljudskih prava – posebno prava marginalizovanih i ranjivih grupa;
- 3) *Planetarna granica* – zelena ekonomija prepoznaje da čitav napredak čovečanstva zavisi od zdravog prirodnog sveta. Ona brani funkcije i limite prirode, štiti biodiverzitet, tlo, vodu, vazduh i druge komponente ekosistema;
- 4) *Efikasnost i dovoljnost* – zelena ekonomija je nisko-ugljenična, diverzifikovana i cirkularna. Prepoznaje da je naš jedini ekonomski izazov potreba za stvaranjem prosperiteta unutar planetarnih granica i usklađivanjem ekonomskih podsticaja sa istinskim troškovima za društvo;
- 5) *Dobro upravljanje* – zelena ekonomija gradi institucije koje kombinuju dinamičku demokratsku odgovornost, relevantne metrike, zdravu nauku i lokalno znanje. Građansko društvo daje prednost učešću javnosti, društvenom dijalogu, informisanom pristanku, transparentnosti i odgovornosti.²⁴

Jedna od centralnih tema danas je u kojoj meri je moguće odvojiti ekonomski rast od negativnih ekoloških posledica (kao što su štetne

²⁴ Žarko Đorić. „Zelena ekonomija i održivi razvoj u zemljama Zapadnog Balkana”. *Ekonomске ideje i praksa* 41 (2021).

emisije, potrošnja energije, iskorišćivanje prirodnih resursa). *Decoupling* je upravo pojam koji podrazumeva odvajanje rasta od negativnih posledica. Takođe postoje koncepti kao što su već pomenuta zelena ekonomija, cirkularna ekonomija (*circular economy*), ekološka efikasnost, obnova prirodnih kapitala i drugo.

Ekonomska dimenzija održivog razvoja zahteva donošenje odluka na temelju pravedne raspodele privrednih resursa među članovima društva da bi se moglo odgovoriti na bazične potrebe generacije sadašnjosti, a da se pri tome ne zapostave potrebe budućih generacija. Ekonomska dimenzija održivosti takođe ima za cilj i podsticanje ulaganja u nove oblike razvoja, koji uključuju korišćenje manje štetne tehnologije gde se za privredni razvoj nalaže da se moraju uzeti i druge dve dimenzije održivosti – društvena i ekološka. Ova dimenzija je jedna od najranjivijih, s obzirom na to da je pod stalnim pritiskom posebnih interesa određenih poslovnih ili političkih tela. Ekonomske aktivnosti koje se temelje na održivosti trebale bi doći od subjekata koji imaju potreban kapital za održiva ulaganja, ali oni često ne reaguju kao podrška očuvanju i održivom razvoju. Ekonomska dimenzija održivog razvoja traži nove odgovore na izazove globalnog nadmetanja u ostvarivanju konkurentске prednosti kroz efikasnije korišćenje i povećanje produktivnosti raspoloživih resursa, vodeći računa pri tome da se otklone ili minimiziraju negativni uticaji na životnu sredinu. To zahteva fundamentalne i dugoročne promene koje bi u okviru koncepta održivog razvoja trebalo posmatrati kao povoljne prilike i obuhvata: otvaranje novih radnih mesta i zapošljavanje, plate kao egzistencijalni osnov, nove investicije, inovativnost na svim nivoima i razvoj preduzetništva pod motom „živeti od zemljinog dohotka, a ne od njenog kapitala”.²⁵ Bilo bi poželjno kada bi razvijene zemlje obezbedile podsticaje preduzećima i institucijama na svojim teritorijama radi unapređenja i povećanja transfera tehnologije u najmanje razvijene zemlje kako bi se manje razvijenim omogućilo da stvore zdravu i održivu tehnološku osnovu.²⁶

²⁵ Nada Štrbac, Milovan Vuković, Danijela Voza, and Miroslav Sokić. „Održivi razvoj i zaštita životne sredine”. *Recycling and Sustainable Development* 5, no. 1 (2012): 18–29.

Navedene dimenzije (ekonomska, socijalna i ekološka) održivog razvoja izražavaju istovremeno osnovna polazišta te ideje: prvo, ljudska bića imaju pravo na zdrav i produktivan život u harmoniji sa prirodom; drugo, države imaju suvereno pravo da koriste prirodna bogatstva shodno svojoj koncepciji razvoja, ali na način da time ne štete životnoj sredini drugih zemalja; i treće, radi boljeg rešavanja ekoloških problema neophodna je međunarodna saradnja.²⁷ Ekonomska dimenzija održivog razvoja obuhvata fer trgovinu, ekološki prihvatljivije inovativne tehnologije, sisteme upravljanja životnom sredinom, ekološke i društvene cene, cirkularnu ekonomiju. Ekonomska dimenzija obuhvata niz ključnih aspekata kao što su profitabilnost, racionalizacija troškova, dugoročno planiranje, lokalna ekonomska korist, diverzifikacija prihoda, transparentnost i odgovornost, očuvanje konkurentске prednosti i kvalitet usluga.

Vođenje međunarodne trgovine veoma se razlikuje od postojanja autarhične samodovoljne ekonomije.²⁸ Nedavna istraživanja pokazuju da u zemljama sa višim nivoom održivosti ekonomski rast može podsticati razne oblike održivosti – na primer prihvatanje obnovljivih izvora energije, bolje ekološke politike i drugo. U zemljama sa nižom održivošću često je ekonomski rast prethodnik uspostavljanja održivih praksi.²⁹

Poslednjih decenija mogu se čuti termini poput održivog razvoja, zaštite životne sredine i klimatskih promena. Pored toga, ovi termini se povezuju sa ekonomskim razvojem, klimatsko-prirodnim društvom i društvenim blagostanjem. Jasno je da pristup treba da bude multidisciplinaran, obuhvatajući ekonomsku, ekološku i socijalnu sferu

²⁶ Sanja Jelisavac. *Intelektualna svojina: međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2006. p. 145.

²⁷ Hrvoje Ivanišević. „Održivi razvoj otoka Šipana”.

²⁸ Sanja Jelisavac Trošić. “WTO as a legal guarantor of international trade: manifested weaknesses and the beginning of the reform of the organization”, in: *El orden jurídico internacional ante las vicisitudes del siglo XXI*. Tirant Lo Blanch, Spain. 2024.

²⁹ N. Teixeira, Rodrigues, R. & Rodrigues, A. Economic growth and environmental sustainability in more and less sustainable countries. *Discov Sustain* 6, 618 (2025). <https://doi.org/10.1007/s43621-025-01546-6>.

života, kao i njihovu održivost i ravnotežu. Kvantitativni indikatori ekonomskog rasta i razvoja izgleda da su prevaziđeni, dok se razvijaju novi indikatori za merenje kvaliteta života, uključujući ekonomski rast i razvoj. Ekonomski rast i razvoj se prate i procenjuju u međuzavisnostima sa ekološkim i društvenim razvojem.³⁰

Primećeno je da način na koji se koriste prirodni resursi može značajno modifikovati odnos između rasta i održivosti. Na primer, studija za Kinu pokazuje da prirodni resursi (uključujući i njihovo iskorišćavanje), u kombinaciji sa tehnološkim napretkom i regulativom, mogu pomoći u ispunjavanju ciljeva održivosti, ali samo ako se upravlja potrošnjom ovih resursa i eksternalijama.³¹ Integracija Kine u globalnu ekonomiju doprinela je održivom rastu međunarodne trgovine.³² Istraživanja o ekonomskim efektima ciljeva održivog razvoja pokazuju da postoji značajan trošak za države i privatni sektor u implementaciji politika koje su usklađene s ciljevima održivog razvoja, ali da se investicije često isplate u smislu poboljšanja zdravlja, veće energetske efikasnosti, smanjenja troškova štete od klimatskih promena i degradacije životne sredine.³³

Međunarodne finansijske institucije proširile su koncept održivog razvoja na ekonomske, društvene i ekološke dimenzije. Ekonomska održivost uključuje rast i pravednu raspodelu bogatstva, društvena se

³⁰ Merdža Handalić Plahonjić. „Pozicioniranje Bosne i Hercegovine prema indikatorima ekonomske dimenzije održivog razvoja”. *Transition: Journal of Economic & Politics of Transition/Tranzicija: Časopis za Ekonomiju i Politiku Tranzicije* 26, no. 51 (2023).

³¹ Zhang Rongxin, Ahmad Ibrahim Aljumah, Wafa Ghardallou, Zeyun Li, Jinhua Li, Javier Cifuentes-Faura. How economic development promotes the sustainability targets? Role of natural resources utilization, *Resources Policy*, Volume 85, Part A, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103998>.

³² Sanja Jelisavac Trošić. “China’s accession to the World Trade Organization: The process and the effects”. *Megatrend revija/Megatrend Review* 16 (2019): 173–192. doi:10.5937/MegRev1901173J, p. 186.

³³ W. L. Filho, M. A. P. Dinis, S. Ruiz-de-Maya *et al.* The economics of the UN Sustainable Development Goals: does sustainability make financial sense?, *Discov Sustain* 3, 20 (2022). <https://doi.org/10.1007/s43621-022-00088-5>.

fokusira na donošenje odluka i društvenu koheziju, a ekološka se odnosi na očuvanje ekosistema.³⁴

Održivost ekonomskog razvoja uključuje pitanja raspodele dohotka, smanjenja siromaštva, inkluzije društvenih grupa, pristup obrazovanju, zdravlju, infrastrukturi. Rast koji poveća BDP, ali ne smanji siromaštvo ili nejednakost, može stvoriti društvene tenzije i biti neodrživ. Empirijski, inkluzivni rast zavisi od institucionalnih okvira, nivoa obrazovanja, načina investiranja, prisustva javnih politika usmerenih na socijalnu pravdu. Istraživanje koje ispituje determinante inkluzivnog rasta u Evropi pokazuje da su digitalizacija, investicije u obnovljive izvore, ljudski kapital, stabilna inflacija i dobra uprava ključni faktori.³⁵

Politike i mehanizmi za omogućavanje održivog ekonomskog razvoja mogu biti zeleno investiranje i finansiranje kada države i privatni sektor moraju uložiti u čiste tehnologije, obnovljive izvore energije, energetske efikasne zgrade, transport i infrastrukturu. Finansijski instrumenti – zelene obveznice, subvencije za obnovljive izvore, porezi i karbonske cene, mehanizmi trgovine emisijama, sve to može pomoći da se preduprede ili na ekološki način odlažu otpadi. Institucionalne reforme i regulativa podrazumeva stvaranje zakonskih okvira za zaštitu životne sredine, za odgovorno korišćenje prirodnih resursa, pravila o emisijama, normi kvaliteta vazduha i vode, standarda, kao i regulatorne politike stimulišu preduzeća da usvoje održive prakse. Poslovni modeli i inovacije (*sustainable business models*) integrišu profit, ali i socijalne i ekološke benefite tako da u poslednje vreme postaju važni. Primeri uključuju ekonomiju deljenja, cirkularnu ekonomiju, proizvodnju kruga zatvorenog toka bez otpada (*zero waste*), ekologizaciju procesa i druge.³⁶ Politike

³⁴ Željka Kordej De-Villa, P. Stubbs, M. Sumpor (2009): Participativno upravljanje za održiv razvoj. Zagreb: Ekonomski institut.

³⁵ Rusus Radu, Camelia Oprean-Stan. The Impact of Digitalisation and Sustainability on Inclusiveness: Inclusive Growth Determinants, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2501.07880>.

³⁶ Saeed Nosratabadi et al. "Sustainable Business Models: A Review". arXiv preprint

inkluzivnosti i socijalne zaštite služe državama da osiguraju da benefiti rasta budu raspoređeni pravedno, što bi dovelo do smanjenja siromaštva, smanjenja nejednakosti, boljeg obrazovanja, zdravstvene zaštite, pristupa infrastrukturi, politike koje osiguravaju da prelazak na zelene sektore ne ostavi margine radne snage iza sveopšteg napretka. Međunarodna saradnja i globalne javne politike omogućavaju rešavanje globalnih problema. Globalni problemi kao što su klimatske promene, degradacija biodiverziteta, prekogranično zagađenje nisu za pojedinačno rešavanje nego zahtevaju saradnju. Mehanizmi kao što su klimatski sporazumi, finansijska podrška zemljama u razvoju, transfer tehnologije imaju centralnu ulogu u tome.

Ekonomska dimenzija održivog razvoja je složen skup principa, politika i praksi koje nastoje da usklade ekonomski rast sa ekološkom održivošću i socijalnom ravnotežom. Efikasan održiv ekonomski razvoj zahteva ne samo tehničke i finansijske intervencije, nego duboke institucionalne, kulturne i političke promene. Da bi ekonomska dimenzija bila zaista održiva, potrebno je:

- redefinisane ciljeve razvoja – ne samo maksimizacija BDP-a, nego i kvaliteta života, ljudskih prava, zdravlja, obrazovanja, pravednosti, očuvanja prirodnog kapitala;
- uvođenje instrumenata za rešavanje otpada, upravljanje resursima, zaštitu okoline;
- uspostavljanje javne politike koja je inkluzivna, pravična i omogućava socijalnu koheziju;
- međunarodna saradnja, posebno za zemlje u razvoju, u transferu tehnologije i finansiranja.

Za budućnost je bitno pronaći preciznije metode merenja održivog ekonomskog rasta i održivosti. Takođe je potrebno ostvariti interakciju ekonomije, ekologije i društvene dimenzije u različitim kontekstima

(razvijene i nerazvijene zemlje). U budućnosti bi bilo korisno pronaći političke modele koji omogućavaju transformaciju poslovnih i produkcijskih sistema ka održivosti.

Današnji koncept održivog razvoja prepoznaje međusobnu povezanost društva, životne sredine i ekonomije, integrišući ekonomske, socijalne i ekološke ciljeve za formiranje stabilne i pravedne zajednice. Ekonomska održivost naglašava očuvanje svih oblika kapitala i potrebu za uključivanjem prirodnog kapitala u ekonomski sistem. Socijalna održivost omogućava kontrolu nad resursima i promoviše jednakost. Ekološka održivost se fokusira na očuvanje prirodnih resursa i smanjenje zagađenja, promociju obnovljivih izvora energije i zaštitu ugroženih vrsta. Sveobuhvatni cilj je postizanje razvoja koji poštuje prirodne procese i obezbeđuje očuvanje životne sredine za buduće generacije.³⁷

Razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe predlaže smanjenje siromaštva i poboljšanje kvaliteta života. U tom smislu, održivi razvoj predlaže ekonomsku, ekološku, političku i kulturnu održivost. Održivim smatramo nešto što može trajati bez nametanja velikih troškova i negativnih efekata. Neophodno je imati stabilan izvor fizičkih, finansijskih, ljudskih, materijalnih i nematerijalnih resursa kako bi se održivo razvijala ekonomija.³⁸

Cilj privrede je oduvek bio zadovoljavanje materijalnih potreba čoveka i društva u celini. Vremenom su ljudske i uopšte društvene potrebe sve više rasle. Rasle su i tehnološke mogućnosti, proizvodnja mobilnih telefona, internet, čipovi, roboti, ali su one međutim sve više zavisile od prirodnih resursa.³⁹ Zbog svega navedenog prirodni resursi su se sve više

³⁷ Željka Kadlec, and Matea Čor. „Primjena održivog razvoja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima”. *ET²eR–ekonomija, turizam, telekomunikacije i računarstvo* 6, no. 2 (2024): 32–42.

³⁸ Slavica Anđelić, and Olivera Milutinović. „Socijalna preduzeća i održivi razvoj”. *Megatrend Review/Megatrend Revija* 19, no. 3 (2022).

³⁹ Sanja Jelisavac Trošić, and Jelica Gordanić. „Priznanje prava na pristup internetu

iscrpljivali. Ranije, čovečanstvo nije obraćalo pažnju na problem zaštite životne sredine, a ljudi su težili konzumerizmu a ne očuvanju prirode. To je dovelo do fundamentalne kontradikcije između ekonomskih sistema i ekologije: ekonomija je trebalo da raste, ali je taj rast doveo do negativnih uticaja i zastrašujućih posledica po životnu sredinu, od zagađenosti celog prostora (zemljišta, vazduha i voda), preko seče šuma i širenja pustinja do iskorenjivanja mnogih vrsta flore i faune, širenja novih infektivnih bolesti i rasta prirodnih katastrofi (cunami, suše, poplave, razorni zemljotresi itd.). Međutim, s druge strane, ako se primeni suprotan scenario doći će do smanjenja i ukidanja mnogih proizvodnih grana, a samim tim i do rasta nezaposlenosti. U trenutnoj situaciji demografskog buma to bi stvorilo velike probleme za čovečanstvo. Održivi razvoj zahteva probuđenu svest i razumno preduzetništvo, što zajedno sa znanjem, inovacijama i efikasnom ekonomskom i društvenom regulacijom (institucijama) može prevazići krizu, popraviti tektonske poremećaje u društvenim, ekonomskim i ekološkim sistemima i eliminisati inhibirajuće faktore životne sredine. Ekologija i ekonomski sistemi sve više su isprepleteni na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i globalnom nivou.⁴⁰

Ekološka dimenzija održivog razvoja

Koncept održivog razvoja podrazumeva ravnotežu između tri elementa održivosti – ekološke održivosti (fokusiranje na očuvanje kvaliteta životne sredine neophodnog za obavljanje ekonomskih aktivnosti i poboljšanje kvaliteta života ljudi), društvene održivosti (koja ima za cilj osiguranje ljudskih prava i jednakosti, očuvanje kulturnog identiteta i poštovanje kulturne raznolikosti) i ekonomske održivosti (održavanje prirodnog, društvenog i ljudskog kapitala neophodnog za prihod i život). Ravnoteža

kao samostalnog ljudskog prava – potencijali i prepreke”. *Strani pravni život* 67 (2023): 375–394, https://doi.org/10.56461/SPZ_23301KJ.

⁴⁰ Nikola Vojvodić, and Univerzitet PIM Banja Luka. „Uticaj privrednih sistema na ekologiju i održivi razvoj/ Impact of economic systems on ecology and sustainable development”.

između svih ovih elemenata je neophodna za potpuno održivi rast, ali ovaj uslov je teško ispuniti jer svaki stub održivosti mora poštovati interese ostalih kako bi se izbeglo izazivanje neravnoteže. Stoga, dok jedan element održivog razvoja može postati održiv, drugi ne moraju, posebno u pogledu ekološke održivosti.⁴¹

Ekološka dimenzija održivog razvoja obuhvata ekonomično korišćenje resursa, izbegavanje opterećenja ekosistema, biodiverzitet, regenerativnu energiju i princip predostrožnosti. Ekološka dimenzija obuhvata energetska efikasnost, upravljanje vodama i otpadom, obnovljive izvore energije, prihvatljivije oblike transporta, zaštitu prirode, održivi dizajn i gradnju, kao i sertifikate i oznake održivosti. Ekološka dimenzija održivog razvoja podrazumeva očuvanje prirodnog kapitala, ekosistema, biodiverziteta, voda, zemljišta, atmosferskog vazduha, na način koji omogućava zadovoljenje potreba sadašnjih generacija bez kompromitovanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje. Ona se, sa ekonomskom i socijalnom dimenzijom, smatra jednim od triju stubova održivog razvoja. Značaj ekološke dimenzije ogleda se u tome što bez zdravih i funkcionalnih ekosistema ne mogu da opstanu ni društveni ni ekonomski sistemi.

U okviru ekološke dimenzije održivog razvoja prirodni resursi se moraju koristiti tako da se ne prekoračuju granice regeneracije, da se odupiru degradaciji ekosistema, da se štiti životna sredina i biodiverzitet, i da se održavaju kapaciteti koji omogućavaju otpornost (*resilience*) prirodnih sistema.⁴² Ključni principi za to uključuju integritet ekosistema, otpornost životne sredine, kapacitet podnošenja i ekološki otisak. Integritet ekosistema podrazumeva očuvanje bioloških komponenti (vrsta, genetske raznovrsnosti, staništa) i funkcija koje omogućavaju međusobnu interakciju i prosečan ritam

⁴¹ Klarin Tomislav. "The concept of sustainable development: From its beginning to the contemporary issues". *Zagreb International Review of Economics & Business* 21, no. 1 (2018): 67–94.

⁴² Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington, D.C.: Island Press, 2005.

promena.⁴³ Otpornost (*resilience*) je sposobnost ekosistema da se oporavi od poremećaja, bilo prirodnih kao što su poplave, suše, oluje, ili antropogenih kao što su zagađenje, prekomerna eksploatacija, krčenje šuma.⁴⁴ Usluge životne sredine (*ecosystem services*) su koristi koje ljudi dobijaju od prirode, kao što su voda, hrana, klima, očuvanje zemljišta itd.⁴⁵ Kapacitet podnošenja (*carrying capacity*) i ekološki otisak (*ecological footprint*) su mere koje pokazuju koliko je ljudska potrošnja u skladu sa mogućnostima životne sredine te regije ili planete uopšte.

Međunarodni okvir koji svojim politikama i sistemima indikatora priznaje ekološku dimenziju održivog razvoja je Agenda 2030 i Ciljevi održivog razvoja (SDGs), posebno ciljevi koji se odnose na životnu sredinu: čistu vodu (SDG 6), održive gradove (SDG 11), klimatske akcije (SDG 13), biodiverzitet i ekosisteme (SDG 14 i 15), odgovornu potrošnju i proizvodnju (SDG 12). UNEP (*United Nations Environment Programme*) je važan akter u promociji integrisanih politika koje uzimaju u obzir ekološku dimenziju kroz zakone, regulative, strategije, monitoring i drugo. Takođe, vrednosti i etička razmatranja igraju značajnu ulogu, jer priroda ima intrinzičnu vrednost, ljudski dug prema budućim generacijama, princip predostrožnosti (*precautionary principle*), održivo korišćenje (*sustainable use*) i pravedna raspodela koristi i tereta degradacije životne sredine.⁴⁶

Da bi se pratila ekološka održivost, razvijeni su brojni indikatori i metode. Među najvažnijim su:

⁴³ Philip Cafaro, Richard Primack. Ecological Integrity: Evaluating Success in National Parks and Protected Areas. 15 March 2012, <https://doi.org/10.1002/9780470015902.a0003656.pub2>.

⁴⁴ G. C. Delgado-Ramos, & L. Guibrinet (2017). Assessing the ecological dimension of urban resilience and sustainability. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 9(2), 151–169. <https://doi.org/10.1080/19463138.2017.1341890>.

⁴⁵ Millennium Ecosystem Assessment. Overview of the Millennium Ecosystem Assessment. <https://millenniumassessment.org/en/About.html>.

⁴⁶ John Lemons; Laura Westra; Robert Goodland, urednici. *Ecological Sustainability and Integrity: Concepts and Approaches*. Dordrecht: Springer, 1998.

- Indeksi ekološkog otiska i kapacitet nošenja regija (ekološki biokapacitet) – koliko zemljišta, voda, prirodnih resursa je potrebno da podrže potrošnju ljudske populacije.⁴⁷
- Indikatori zagađenja vazduha, vode i zemljišta – koncentracije čestica (PM10, PM2.5), emisijonih gasova, hemijskih supstanci, eutrofikacija, otpad.⁴⁸
- Indikatori biodiverziteta – broj i status vrsta, gubitak staništa, fragmentacija staništa, genetska raznovrsnost.⁴⁹
- Održiva upotreba zemljišta i voda, obnovljive energije, energetska efikasnost, otpor klimatskim promenama.⁵⁰

Milenijumska procena ekosistema (*Millennium Ecosystem Assessment* – MA), pokrenuta početkom 2000-ih, predstavlja jedan od referentnih izvora za procenu stanja ekosistema i usluga životne sredine, njihove promene i posledice po ljudsko blagostanje. Među glavnim nalazima je da su u poslednjih pedesetak godina ljudi promenili ekosisteme brže i opsežnije nego ikada ranije u ljudskoj istoriji, da je više od 60% usluga životne sredine u stanju degradacije, što već dovodi do troškova po ljudsko zdravlje, siromaštvo i smanjene otpornosti. Ovde se takođe ističe da postoje scenariji i politike koji mogu smanjiti negativne *trade-offs* između različitih usluga životne sredine, da se kreiraju sinergije, i da je potrebno

⁴⁷ Despoina Aktsoglou, Georgios Gaidajis. "A Case Study on Environmental Sustainability Assessment of Spatial Entities with Anthropogenic Activities: The National Park of Eastern Macedonia and Thrace, Greece". *Sustainability* 12, br. 11 (2020): 4486.

⁴⁸ "The Environmental Dimension of Sustainable Development in Relation to the Transition from Brown to Green Energy – A Case Study of Poland from 2005 to 2023". *Energies* 18, br. 11 (2025): 2993.

⁴⁹ Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington, D.C.: Island Press, 2005.

⁵⁰ G. C. Delgado-Ramos, & L. Guibrune (2017). Assessing the ecological dimension of urban resilience and sustainability. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 9(2), 151-169. <https://doi.org/10.1080/19463138.2017.1341890>.

uključiti različite aktere – globalne, nacionalne, lokalne pa i tradicionalne zajednice – u procese donošenja odluka.⁵¹

Jedna od studija identifikuje zemlje – odnosno komponente – ekološke dimenzije relevantne za urbane sredine: naseljivost, zelene površine i zaštićene oblasti, uređenje zemljišta i forma urbanih struktura, mobilnost, adaptaciju i ublažavanje klimatskih promena, kvalitet vazduha, industriju, zgrade, energiju, vodu i otpad. Ova studija jasno pokazuje da urbanizacija i rast gradova donose složene izazove: pritisak na zelene površine, emisije, toplotna ostrva, povećanje otpada i zahteva za vodom, potrebu za efikasnim dizajnom zgrada i infrastrukture. U mnogim slučajevima postoje tehnička rešenja, ali institucionalni kapacitet, urbanističko planiranje i javne politike često zaostaju.⁵²

U Poljskoj je sprovedena analiza prelaza od „braon” energije ka „zelenoj”, u smislu udela obnovljivih izvora energije i povezanih promena u indikatorima zagađenja (vazduha, vode, zemljišta). Rezultati pokazuju da veći udeli obnovljivih izvora energije koreliraju sa smanjenjem zagađenja vazduha, dok su za vodu i zemljište efekti manje snažni i manje konzistentni.⁵³

Ekološka dimenzija održivog razvoja, iako suštinski važna, suočava se sa brojnim izazovima u teoriji i praksi. Planeta ima ograničen kapacitet za apsorpciju antropogenih promena, bilo da su to emisije stakleničkih gasova, upotreba fosfornih i azotnih đubriva, gubitak šuma, degradacija tla, suše, zagađenje vode i drugo. Koncept planetarnih granica (*planetary*

⁵¹ Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington, D.C.: Island Press, 2005.

⁵² “Assessing the Ecological Dimension of Urban Resilience and Sustainability”. *Journal of Urban Environmental Policy Studies* (ili odgovarajući) – studija koja razrađuje komponente poput zelenih površina, mobilnosti, energije, otpada itd.

⁵³ “The Environmental Dimension of Sustainable Development in Relation to the Transition from Brown to Green Energy – A Case Study of Poland from 2005 to 2023”. *Energies* 18, br. 11 (2025): 2993.

boundaries) ukazuje na to da prelazak određenih pragova može dovesti do nenadoknadivih promena.⁵⁴

Ljudi su uzrokovali fragmentaciju staništa kroz urbanizaciju, infrastrukturu, krčenje šuma, poljoprivredu intenzivnog tipa, industrijske aktivnosti. To vodi do smanjenja populacija, gubitka genetske raznovrsnosti, smanjenja otpornosti ekosistema na promene, potencijalno do lokalnih izumiranja. Ovi procesi su često nepovratni ili veoma teški za vraćanje. Danas više od polovine usluga životne sredine pati od degradacije. Takođe, ekološke promene nisu linearne; postoji rizik od tačaka prelaza (*thresholds*) nakon kojih se sistem ne vraća u prvobitni status, ili se vraća u različitom, degradiranom stanju. Primere čine prerane promene klime, kiselost okeana, kolaps staništa, izumiranje vrsta, degradacija tla. Te promene često imaju odložene ili akumulativne efekte.⁵⁵

Često postoji apsolutna ili relativna konkurencija između potreba za razvojem infrastrukture, stanovanjem, poljoprivredom, industrijom i potrebom zaštite ekosistema. Ekspanzija poljoprivrede može pružiti hranu i zaposlenje, ali i degradaciju tla, smanjenje biodiverziteta, zagađenje vode, seču šuma. Prilikom planiranja nedovoljno se procenjuju ekološki troškovi, budući troškovi restauracije, ekološke službe koje se gube.

Zaštita prirode, regulatorni okviri, monitoring, sprovođenje zakona često su slabi. Nedostatak integracije između sektora (poljoprivrede, urbanog planiranja, industrije, energetike), nepostojanje preciznih ciljeva, slabosti u nadzoru i finansiranju, neadekvatne mere stimulacije/promocije održivih praksi su takođe nedostaci. Teškoće u uklapanju ekoloških troškova u tržišne mehanizme, politička volja, pritisci interesnih grupa, sve to doprinosi teškoj primeni ekoloških normi.

Kako bi se ekološka dimenzija održivog razvoja efektivno primenila, potrebno je kombinovanje više politika, pristupa i instrumenata. Pre svega

⁵⁴ Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington, D.C.: Island Press, 2005.

⁵⁵ Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington, D.C.: Island Press, 2005.

je neophodna zaštita i restauracija ekosistema kroz uspostavljanje i efektivno upravljanje zaštićenih područja (nacionalni parkovi, rezervati, koridori) s ciljem očuvanja biodiverziteta i ekosistemskih funkcija. Potrebna je i restauracija degradiranih staništa: pošumljavanje, sanacija tla, obnavljanje močvara, poplavljanje poplavnih ravnica, vraćanje prirodne vegetacije. Osim toga potrebno je korišćenje prirodnih resursa prema principima održive upotrebe – ribolov, šumarstvo, poljoprivreda – sa maksimumom smanjenja štetnih posledica.

Politike, pristupi i instrumenti ekološke dimenzije održivog razvoja treba da su usmereni prema vodama – očuvanje vodnih tokova, preventiva zagađenja, očuvanje vlažnih staništa, upravljanje vodnim ciklusom u kontekstu klimatskih promena. Ne sme se zaboraviti ni zemljište – sprečavanje degradacije tla, erozije, salinizacije, održiva poljoprivreda, praksa plodoređa, agrošumarstvo. U vezi energije treba obratiti pažnju na prelazak na obnovljive izvore, energetska efikasnost, smanjenje zavisnosti od fosilnih goriva, promociju čistih tehnologija. Zagađenje rešavati smanjenjem emisija štetnih supstanci u vazduhu, vodi i zemljištu, striktnim standardima, regulacijom, monitoringom, sanacijom i drugim merama.

Za svaku državu je potrebno da ima integralno (sistemsko) planiranje i zakonski okvir zaštite životne sredine. To podrazumeva uključivanje ekološke dimenzije u urbanističko planiranje, prostorno uređenje, infrastrukturu (npr. zelenih koridora, zelenih krovova, urbane vegetacije) i saobraćajne planove. Takođe je potrebno zakonodavstvo koje prepoznaje ekosisteme kao integrisane – koncept ekosistemskog pristupa (*ecosystem approach*) kroz konvencije kao što je Konvencija o biodiverzitetu.⁵⁶ Zatim, da obuhvata mehanizme zaštite, inspekcije, kažnjavanja, zakonska ograničenja (npr. na eksploataciju, emisije, upotrebu zemljišta), prava zajednica koje žive uz ili u ekosistemima.

Procena i vrednovanje ekosistemskih usluga, kako bi se njihove vrednosti (ekonomične, kulturne, regulativne) bolje integrisale u politike i

⁵⁶ Maria Platjouw Froukje. *Environmental Law and the Ecosystem Approach Maintaining ecological integrity through consistency in law*. 2016. Routledge.

odluke, treba redovno preduzimati. Instrumenti kao što su plaćanja za ekosistemske usluge (*Payments for ecosystem services* – PES), kompenzacije za očuvanje, tržište biodiverziteta su dobro rešenje.

Može biti korisno i uspostavljanje sistema praćenja promene u ekosistemima, zagađenja biodiverziteta, korišćenje multiskalnih pristupa (lokalni, regionalni, globalni). Uključiti istraživački rad koji proučava pragove, nelinearne promene, procese regeneracije, sinergije i konflikte između različitih ekosistemskih usluga. Uključivanje lokalnih, tradicionalnih znanja i zajednica u procese procene i planiranja.⁵⁷

Ekološka dimenzija održivog razvoja je nepohodna baza na kojoj počiva i ostatak održivosti. Bez očuvanih i funkcionalnih ekosistema, zdrave atmosfere, vodene i zemljišne sredine, nema održivog ekonomskog prosperiteta niti socijalne stabilnosti. Možemo zaključiti da postoji snažna potreba za poštovanjem biofizičkih granica. Razvoj mora da bude u okviru kapaciteta prirode da regeneriše, apsorbuje zagađenja i održava biodiverzitet. Tehnička znanja, instrumenti i indikatori su dostupni, ali često su fragmentarni – potrebno je integrisati ih u politike, zakonodavstvo i upravljanje na svim nivoima (lokalnom, regionalnom, nacionalnom, međunarodnom). Institucionalne barijere – slaba regulativa, nedostatak sredstava, nepostojanje jasnih ciljeva i sankcija – često značajno ograničavaju efikasnost. Politike koje su uspešne kombinuju zaštitu prirode sa socijalnim i ekonomskim benefitima, te uključuju relevantne aktere – lokalne zajednice, naučnu zajednicu, vlade i privatni sektor.

Socijalna dimenzija održivog razvoja

Socijalna dimenzija održivog razvoja obuhvata unapređenje zdravlja ljudi, obezbeđivanje sredstava za život kroz rad, unutrašnju socijalnu pravdu i učešće svih grupa stanovništva. Socijalna dimenzija održivog razvoja odnosi se na promociju ravnopravnosti, inkluzivnosti i poboljšanja

⁵⁷ Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington, D.C.: Island Press, 2005.

kvaliteta života ljudi u zajednicama i organizacijama. U kontekstu održivog razvoja, socijalna dimenzija igra ključnu ulogu u osiguravanju da razvoj koristi svim ljudima, uključujući i najugroženije. Socijalna dimenzija obuhvata ravnopravnost i jednakost, zdravlje i blagostanje, radna prava i zapošljavanje, lokalnu zajednicu, kulturno i društveno nasleđe, društvenu odgovornost i obrazovanje. Socijalna dimenzija održivog razvoja podrazumeva ravnotežu između ekonomskog blagostanja, ekološke održivosti i socijalne pravde. Njena implementacija je neophodna za izgradnju održivih i prosperitetnih zajednica i za dugoročni društveni napredak.⁵⁸ Dok se u prvim fazama diskursa o održivom razvoju akcenat stavljao na ekološka pitanja, vremenom je postalo jasno da socijalna pitanja – siromaštvo, nejednakost, ljudska prava, obrazovanje i zdravlje – čine suštinsku komponentu održivosti.

Socijalna dimenzija održivog razvoja podrazumeva održavanje i unapređenje ljudskog blagostanja kroz pravedan pristup osnovnim uslugama, uključenost društvenih grupa, smanjenje nejednakosti i jačanje društvene kohezije. U Agendi 2030 Ujedinjene nacije jasno definišu održivi razvoj kao proces koji integriše tri dimenzije – ekonomsku, socijalnu i ekološku – i naglašavaju princip „da niko ne bude izostavljen” (*leave no one behind*).⁵⁹

Kao što vidimo, socijalna dimenzija stoga obuhvata niz politika i ciljeva: smanjenje siromaštva i gladi, univerzalni pristup zdravstvenim i obrazovnim uslugama, socijalnu zaštitu, rodnu ravnopravnost, prava osoba sa invaliditetom, inkluziju marginalizovanih grupa i instrumente za jačanje društvene otpornosti na krize (npr. pandemije, klimatske udare, sukobe). Ovaj multidimenzionalni pristup prepoznaje da ekonomski rast sam po

⁵⁸ Paula Fot. „Implementacija koncepta održivog razvoja u hotelskoj industriji”. PhD diss., University North. University centre Varaždin. Department of Business Economics, 2023.

⁵⁹ United Nations, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (United Nations, 2015), <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

sebi ne garantuje dugoročno poboljšanje kvaliteta života ako je prateći razvoj društvene nejednakosti i isključenosti.⁶⁰

Koncept održivog razvoja, kao globalno prihvaćen okvir za uravnoteženje ekonomskih, ekoloških i socijalnih prioriteta, zauzima centralno mesto u međunarodnim političkim, akademskim i praktičnim raspravama. Dok ekonomska i ekološka dimenzija često dobijaju primat u javnim politikama i istraživačkoj literaturi, socijalna dimenzija je od presudnog značaja za ostvarenje ciljeva održivosti. Ona se odnosi na unapređenje kvaliteta života, smanjenje siromaštva, socijalnu inkluziju, ravnopravnost, obrazovanje, zdravlje i pristup osnovnim ljudskim pravima. Drugim rečima, socijalna dimenzija čini humanu osnovu održivog razvoja, jer podrazumeva osiguravanje jednakih mogućnosti i dostojanstvenog života za sve.

Agenda 2030 Ujedinjenih nacija i njenih 17 ciljeva održivog razvoja snažno naglašavaju socijalnu komponentu, naročito kroz ciljeve kao što su iskorenjivanje siromaštva, unapređenje zdravlja, kvalitetnog obrazovanja i smanjenje nejednakosti. Socijalna dimenzija takođe podrazumeva i mehanizme jačanja socijalne kohezije, participativnu demokratiju, rodnu ravnopravnost i inkluzivne institucije koje obezbeđuju pravednu distribuciju resursa i društvenih benefita.

Socijalna pitanja u okviru koncepta održivog razvoja razvijala su se postepeno. U 1970-im i 1980-im fokus je bio na zaštiti životne sredine, ali paralelno jača diskurs o ljudskom razvoju (UNDP kasnije uvodi HDI). Tokom 1990-ih Konferencija UN u Rio de Žaneiru (1992) donosi Agendu 21, koja prvi put sistematično povezuje ekologiju, ekonomiju i socijalna pitanja. U ovom dokumentu socijalni aspekti, poput borbe protiv siromaštva, ravnopravnosti i socijalne pravde, zauzimaju značajno mesto.⁶¹ Tokom

⁶⁰ United Nations, "The Sustainable Development Goals," UN Sustainable Development, accessed 2025, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-goals/>.

⁶¹ United Nations. *Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development*. New York: UN, 1992.

2000-ih – Milenijumski razvojni ciljevi (*Millennium Development Goals – MDGs*) jasno ističu socijalne prioritete: obrazovanje, zdravlje, rodnu ravnopravnost i smanjenje siromaštva.⁶² Godina 2015. i Agenda 2030 donosi integraciju tri dimenzije održivog razvoja kroz 17 ciljeva. Socijalna dimenzija dobija globalni institucionalni okvir, što omogućava komparativno praćenje i evaluaciju. Ova hronologija pokazuje da socijalna održivost nije dodatak, već suštinska komponenta održivog razvoja, koja je tek u posljednje tri decenije dobila formalno mesto u globalnim politikama.

Socijalna dimenzija održivog razvoja u literaturi se posmatra kao proces stvaranja pravednijeg društva u kojem su zadovoljene osnovne potrebe svih članova zajednice. To podrazumeva pristup osnovnim resursima – vodi, hrani, energiji, obrazovanju i zdravlju – ali i šire društvene aspekte poput jednakih mogućnosti, socijalne pravde i participacije građana u donošenju odluka. Saks (*Sachs*) ističe da bez snažne socijalne komponente nema dugoročne održivosti, jer ekonomski rast i zaštita životne sredine gube značaj ukoliko nisu ukorenjeni u ljudski razvoj i socijalnu pravdu.⁶³

U teorijskim okvirima razlikuju se tri ključna aspekta socijalne dimenzije:

- 1) Socijalna pravda i jednakost – obezbeđenje jednakih mogućnosti i smanjenje nejednakosti među društvenim grupama;
- 2) Socijalna kohezija i participacija – uključivanje građana u procese odlučivanja, međugeneracijska solidarnost i izgradnja poverenja u institucije;
- 3) Ljudski kapital i razvoj – ulaganje u obrazovanje, zdravlje i veštine koje osnažuju pojedince i zajednice.

⁶² United Nations. *United Nations Millennium Declaration*. New York: UN, 2000.

⁶³ Jeffrey D. Sachs. *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press, 2015.

Ova tri aspekta čine osnovu koncepta socijalne održivosti, jer se samo putem integracije ekonomske, ekološke i socijalne dimenzije može ostvariti dugoročna stabilnost i prosperitet.

Socijalna dimenzija održivog razvoja varira u zavisnosti od regionalnih konteksta. Tako je u Evropi naglasak na socijalnoj inkluziji, zapošljavanju i smanjenju siromaštva kroz mehanizme socijalne politike EU. U Africi su prioriteti iskorenjivanje siromaštva, pristup osnovnim resursima (voda, hrana, zdravlje) i borba protiv socijalne isključenosti. U Latinskoj Americi veliki izazov predstavljaju nejednakosti, ali su zemlje poput Brazila i Čilea razvile programe socijalnih transfera (npr. Bolsa Família) koji su imali značajan efekat na smanjenje siromaštva.⁶⁴ Kod zemalja u tranziciji (istočna Evropa i Balkan) specifičan izazov predstavlja balansiranje između ekonomskih reformi i socijalne zaštite. Socijalna dimenzija je često ugrožena neoliberalnim politikama koje naglašavaju tržišnu efikasnost, dok se socijalna prava relativizuju.

Agenda 2030 Ujedinjenih nacija predstavlja ključni strateški okvir za postizanje održivog razvoja. Od 17 ciljeva veliki broj je direktno povezan sa socijalnom dimenzijom:

- SDG 1: Iskoreniti siromaštvo u svim oblicima i svuda.
- SDG 2: Iskoreniti glad i obezbediti sigurnost hrane.
- SDG 3: Osigurati zdrav život i blagostanje za sve.
- SDG 4: Obezbediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje.
- SDG 5: Postići rodnu ravnopravnost.
- SDG 8: Promovisati dostojanstven rad i ekonomski rast.
- SDG 10: Smanjiti nejednakosti među i unutar zemalja.
- SDG 16: Promovisati mirna i inkluzivna društva, pravdu i snažne institucije.

⁶⁴ Armando Barrientos, and David Hulme. *Social Protection for the Poor and Poorest: Concepts, Policies and Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.

Ovi ciljevi pokrivaju širok spektar pitanja koja određuju kvalitet života, a njihovo ispunjenje zahteva koordinisano delovanje vlada, međunarodnih organizacija, civilnog društva i privatnog sektora. Socijalna dimenzija se ujedno povezuje i sa konceptom ljudskog razvoja, definisanog od strane Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), koji meri napredak kroz indikator ljudskog razvoja (HDI), uzimajući u obzir obrazovanje, životni vek i ekonomske prihode.⁶⁵ Države su preuzele obavezu da razvijaju nacionalne strateške planove koji integrišu ove ciljeve, dok razvojni partneri (banke, OECD, UN agencije) pružaju tehničku podršku za merenje, praćenje i finansiranje programa. Međunarodne organizacije razvijaju metodologije za praćenje socijalnih isključenosti (npr. *Social Inclusion Assessment Tool* – SIAT) i okvire za merenje društvenog blagostanja i otpornosti, što omogućava empirijsko praćenje napretka i bolji fokus intervencija.

Iako međunarodni dokumenti i nacionalne strategije obuhvataju socijalne ciljeve, njihova implementacija suočava se sa brojnim izazovima:

- 1) Siromaštvo i nejednakost – Prema podacima Svetske banke, iako je globalno ekstremno siromaštvo smanjeno, razlike među društvenim slojevima i dalje rastu, naročito u zemljama u razvoju.⁶⁶
- 2) Pristup obrazovanju – Kvalitetno obrazovanje nije ravnomerno dostupno. Posebno su pogođene marginalizovane grupe, uključujući decu u ruralnim područjima, devojčice i decu sa invaliditetom.
- 3) Zdravstvena nejednakost – Pandemija COVID-19 dodatno je naglasila jaz u pristupu zdravstvenim uslugama između razvijenih i nerazvijenih zemalja.
- 4) Rodna neravnopravnost – Iako je ostvaren napredak, žene i dalje imaju manju ekonomsku participaciju i suočavaju se sa diskriminacijom.

⁶⁵ United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 2020: The Next Frontier – Human Development and the Anthropocene*. New York: UNDP, 2020.

⁶⁶ World Bank. *Poverty and Shared Prosperity 2022: Correcting Course*. Washington, D.C.: World Bank, 2022.

5) Migracije i socijalna isključenost – Globalni migracioni tokovi, posebno izbeglički, otvaraju pitanja socijalne inkluzije i integracije.

Ovi izazovi ukazuju da socijalna dimenzija održivog razvoja nije samo pitanje politike, već i šireg društvenog ugovora koji podrazumeva solidarnost, inkluziju i participaciju.

Centralni princip socijalne dimenzije jeste socijalna inkluzija: identifikacija i uklanjanje barijera koje sprečavaju određene grupe (siromašni, manjine, žene, deca, starije osobe, osobe sa invaliditetom, interno raseljeni i migranti) da pristupe osnovnim resursima i pravima. Institucionalni okviri koji podržavaju inkluziju uključuju antidiskriminacijske zakone, mehanizme participacije, baze podataka za ciljano isporučivanje pomoći i programe koji kombinuju novčane transfere sa aktivnim merama tržišta rada. Svetske razvojne institucije (npr. Svetska banka) i međunarodne inicijative naglašavaju da inkluzija zahteva i jačanje procesa – transparentnost, odgovornost i učešće građana – kako bi rezultati bili održivi.⁶⁷

Socijalne politike usmerene na inkluziju imaju direktan uticaj na kvalitet života: one smanjuju materijalnu deprivaciju, povećavaju pristup zdravstvenim i obrazovnim resursima, i jačaju socijalnu zaštitu koja amortizuje udare (npr. gubitak prihoda, bolest). Merenje napretka „izvan BDP-a” – koje promovišu OECD i drugi – pokazuje da politike moraju vrednovati opšte blagostanje, zdravlje i društvenu povezanost kako bi odražavale stvarne promene u kvalitetu života. Time se premošćuje jaz između makroekonomskih pokazatelja i subjektivnog blagostanja građana.⁶⁸ Konkretno, instrumenti kao što su univerzalna ili ciljano proširena socijalna zaštita, oporezivanje i transferi, investicije u javno zdravstvo i obrazovanje, kao i programi za zapošljavanje i inkluzivni rast,

⁶⁷ World Bank, “Social Inclusion”, World Bank Topic Page (accessed 2025), <https://www.worldbank.org/en/topic/social-inclusion>.

⁶⁸ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), “Measuring well-being and progress”, OECD (accessed 2025), <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/measuring-well-being-and-progress.html>.

pokazuju visoku stopu povraćaja – naročito kada su dizajnirani tako da ciljaju najranjivije grupe.⁶⁹

Postignuća u socijalnoj dimenziji su heterogena: značajan napredak ostvaren je u smanjenju ekstremnog siromaštva i u proširenju osnovnih zdravstvenih i obrazovnih usluga u mnogim zemljama tokom poslednjih decenija. Međutim, napredak je bio neravnomeran i u poslednjih nekoliko godina suočen je sa povratnim udarima – pandemija COVID-19, klimatske krize i rast geopolitičkih tenzija doprineli su povratku određenih ranjivih kategorija u siromaštvo i povećanju nejednakosti.⁷⁰ Svetska banka i druge institucije ističu potrebu za obnovljenim ulaganjima u socijalnu zaštitu, inkluzivnu politiku zapošljavanja i mere usmerene na otpornost zajednica.⁷¹ Takođe, institucionalni izazovi – slabi administrativni kapaciteti, neadekvatno ciljanje, korupcija, nedostatak podataka o marginalizovanim grupama – ograničavaju pun efekat politika. Zbog toga se u literaturi i praksi sve više insistira na integrisanim, participativnim i podacima vođenim pristupima koji povezuju socijalne politike sa ekonomskim i ekološkim merama (npr. *just transition* pristupi u kontekstu zelene transformacije).⁷²

Budućnost socijalne dimenzije održivog razvoja zavisice najviše od tri faktora: digitalne transformacije, klimatskih promena i međunarodne saradnje. Digitalna transformacija može doprineti inkluziji, ali i produbiti socijalne nejednakosti ukoliko pristup tehnologiji ostane neravnomeran. Posledice klimatskih promena disproporcionalno pogađaju ranjive

⁶⁹ World Bank, *Social Sustainability in Development* (World Bank, 2023), <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/0c9063cb-c2d7-401f-9f13-da64a24fc773>.

⁷⁰ Aleksandar Jazić, Dragana Dabić. „Razvoj političkog i ekonomskog sistema Evropske unije nakon pandemije Kovid 19.” Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2021.

⁷¹ World Bank, “Five Things You Need to Know About Social Sustainability”, World Bank feature (2 Sept 2020), <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/09/02/five-things-about-social-sustainability-and-inclusion>.

⁷² World Bank, *Social Sustainability in Development* (World Bank, 2023), <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/0c9063cb-c2d7-401f-9f13-da64a24fc773>.

društvene grupe, što čini integraciju socijalne i ekološke dimenzije nužnom. Jačanje multilateralizma i regionalnih integracija biće od ključne važnosti za ostvarivanje socijalnih ciljeva, naročito u svetlu globalnih kriza poput pandemije ili geopolitičkih sukoba.

Da bi se unapredila socijalna dimenzija održivog razvoja, potrebno je sprovesti integrisane politike koje povezuju obrazovanje, zdravstvo, zapošljavanje i socijalnu zaštitu. Preporučuju se sledeće strategije:

- Jačanje socijalne politike – kroz univerzalne sisteme socijalne zaštite i minimalne standarde dostojanstvenog života i kombinovanje univerzalnih i ciljanih programa sa aktivnim merama tržišta rada;
- Investiranje u ljudski kapital – povećanje ulaganja u obrazovanje, istraživanje i razvoj;
- Rodna i društvena inkluzija – politike usmerene na smanjenje rodničkih i etničkih i drugih oblika diskriminacije;
- Participativno upravljanje – uključivanje građana i civilnog društva u proces donošenja odluka;
- Lokalni razvoj – promocija lokalnih zajednica kao ključnih aktera socijalne održivosti, u skladu sa principom „nikoga ne ostaviti po strani”;
- Poboljšanje sistema podataka: graditi nacionalne registre i indikatore inkluzije kako bi se ciljevi tačno merili i ciljana pomoć isporučivala najpotrebnijima;
- Učešće zajednica: osnaživanje glasova ranjivih grupa u formulisanju i praćenju politika radi veće legitimnosti i efektivnosti.

Socijalna dimenzija održivog razvoja predstavlja ključnu komponentu globalnog i lokalnog napretka. Bez njenog ostvarivanja, ekonomska i ekološka dimenzija gube smisao i održivost postaje nekompletna. Osnovna poruka Agende 2030 – *Leave no one behind* – naglašava upravo značaj socijalne inkluzije, pravde i jednakosti. Budući razvoj zavisice od sposobnosti država i međunarodne zajednice da integrišu socijalne ciljeve u sve sektorske politike, da obezbede jednak pristup resursima i da grade društva zasnovana na solidarnosti, koheziji i ljudskom dostojanstvu. Samo

takav holistički pristup može obezbediti dugoročni prosperitet i stabilnost u 21. veku.

Institucionalizacija socijalnih ciljeva kroz međunarodne dokumente i regionalne politike je značajan napredak u ostvarivanju socijalne dimenzije održivog razvoja, ali implementacija i dalje nailazi na izazove. Ostaje izazov – kako globalizovane politike povezati sa lokalnim potrebama i kako obezbediti da socijalna dimenzija ne ostane samo deklarativni princip, već praktična osnova razvoja društava u 21. veku.

Kulturna ili institucionalna održivost

Ako mislite godinu unapred, posejte seme. Ako mislite na deceniju unapred, posadite drvo. Ako mislite vek unapred, obrazujte ljude (kineska poslovice).

Kulturna dimenzija održivog razvoja

Održivi razvoj je složen, višedimenzionalan koncept koji u savremenim uslovima poslovanja dobija sve veći značaj i postaje jedna od glavnih tema naučnih diskusija u svetu. Održivi razvoj počiva na tri međusobno povezana stuba, a to su: ekonomski, socijalni i ekološki. Međutim, novi naučni trendovi prepoznaju i neke druge dimenzije održivog razvoja, kao što su kulturna i institucionalna dimenzija.⁷³ Kulturna dimenzija je izuzetno važna i vremenom će postajati sve važnija.

U savremenom svetu, održivi razvoj često se posmatra kroz tri glavne dimenzije: ekološku, ekonomsku i socijalnu. Međutim, poslednjih godina sve više se prepoznaje značaj kulture kao četvrte dimenzije održivog razvoja. Kulturna dimenzija održivog razvoja ne samo da podržava druge aspekte održivog razvoja, već ih i povezuje, dajući razvoju ljudsku i identitetsku dimenziju. Kulturna dimenzija održivog razvoja je jedan od ključnih, međutim često i zanemarenih aspekata održivog razvoja. Pored

⁷³ Jelena M. Pivašević, and Petar Hafner. „Institucionalna dimenzija održivog razvoja”. *International Journal of Economic Practice and Policy* 3–4 (2013): 119–128.

ekološke, ekonomske i socijalne dimenzije, kultura ima važnu ulogu zato što oblikuje načine na koje ljudi doživljavaju, vrednuju i sprovode održivi razvoj. Kulturna dimenzija održivog razvoja odnosi se na ulogu koju ima kultura, tradicija, identitet, postojeća znanja i umetnost u postizanju održivog društva. To podrazumeva, na primer, očuvanje kulturnog nasleđa, promociju kulturne raznolikosti i integraciju lokalnih vrednosti u razvojne politike. Ne sme se zanemariti značaj kulturne dimenzije održivog razvoja. Način na koji ljudi koriste resurse, brinu o okolini i komuniciraju u zajednici zavisi od kulturnih normi i vrednosti, pa na taj način kultura oblikuje ponašanje ljudi. Rešenja koja funkcionišu u jednoj kulturi možda neće funkcionisati u drugoj. Lokalni kontekst je ključan, pa zato nema univerzalnog recepta za kulturnu dimenziju održivog razvoja. U ovom smislu, održivi razvoj mora poštovati i osnažiti lokalni identitet i tradiciju, a ne da ih potiskuje i umanjuje. Na taj način se čuva kulturni identitet. Kultura kroz umetnost može podstaći svest o ekološkim problemima i motivisati širi krug ljudi na promenu ponašanja.

Kulturna dimenzija održivog razvoja je veoma važna za očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa, kao što su jezik, običaji, zanati i tradicionalna znanja o prirodi. Ne sme se zanemariti značaj uključivanja lokalnih zajednica u donošenje odluka o zaštiti prirode, na primer lokalne zajednice i njihovo tradicionalno znanje. Takođe je bitna promocija ekološke svesti kroz umetnost i obrazovanje, kao što su ekološki festivali, dokumentarni filmovi, javne umetničke instalacije i drugo. Jako je korisna upotreba tradicionalne arhitekture i graditeljskih tehnika koje su često ekološki održivije od modernih tehnika. Način razmišljanja o prirodi, radu, obrazovanju, pa čak i o budućnosti – sve je to duboko ukorenjeno u kulturnim obrascima. Zato održivi razvoj ne može biti uspešan ako ignoriše lokalni kontekst, običaje, verovanja i identitet zajednice.

Kultura utiče na to kako ljudi žive, šta oni vrednuju, kako koriste prirodne resurse oko sebe i kako oblikuju svoje zajednice. Na primer, tradicije i lokalna znanja često uključuju održive prakse u poljoprivredi, ribolovu ili šumarstvu, koje su se prenosile generacijama. Ove prakse su primeri kulturnog nasleđa koje ima ekološku vrednost, ali i važnu ulogu u

očuvanju identiteta zajednice. Kulturna dimenzija podrazumeva i očuvanje materijalnog i nematerijalnog kulturnog nasleđa – istorijskih spomenika, jezika, muzike, običaja i festivala. Održivi razvoj ne znači samo očuvanje prirode, već i zaštitu kulturne raznolikosti kao temelja ljudske civilizacije.

Osim pomenutog, umetnost i kultura mogu biti snažno sredstvo za promovisanje održivog razvoja. Kroz film, muziku, pozorište, literaturu i druge vizuelne umetnosti, ljudi mogu biti inspirisani da razmišljaju o ekološkim i društvenim problemima, razviju empatiju i osećaj odgovornosti. U tom smislu, kultura ne samo da informiše, već i motiviše i povezuje ljude oko zajedničkih ciljeva. Kreativne industrije, kao deo kulturne ekonomije, takođe mogu doprineti održivom razvoju tako što podstiču lokalnu proizvodnju, inovacije i zapošljavanje – uz očuvanje identiteta i tradicije.

Globalizacija i brzi ekonomski razvoj često ugrožavaju lokalne kulture, brišući razlike i namećući uniformna standardizovana rešenja. U tom kontekstu, kulturna dimenzija održivog razvoja mora obuhvatiti i pravo zajednica da očuvaju svoju kulturu i da budu aktivni učesnici u donošenju odluka koje ih se tiču. Uprkos snažnom fokusu na ekološku, ekonomsku i socijalnu dimenziju održivosti, kultura do sada nije zauzimala centralno mesto u globalnim politikama, što pojedini autori smatraju greškom. Postoje predlozi da se kultura uvrsti kao 18. cilj održivog razvoja Ujedinjenih nacija jer kultura ima svoju svojstvenu vrednost, a nije samo sredstvo nego je i cilj sam po sebi.

Kulturnu dimenziju održivog razvoja, kao primer čuvara identiteta i tradicije, možemo videti na primeru nematerijalnog nasleđa kao što su naivne slike iz Kovačice kod Pančeva, koje su uvrštene na UNESCO listu nematerijalnog kulturnog nasleđa.⁷⁴ Ovaj vid očuvanja doprinosi lokalnom identitetu i turizmu, a istovremeno jača osećaj pripadnosti među meštanima. Takođe, lep primer je da u Negotinu urbani dizajn i valorizacija

⁷⁴ Jovana Gec, Ethnic Slovak naïve paintings from Serbia join UNESCO's list of cultural heritage, AP, <https://apnews.com/article/serbia-unesco-slovak-naive-art-kovacica-9301a613e500226b38a6074f0e8c95fd>.

vinskih podruma podstiče ruralni razvoj, turizam i kulturnu svest građana. U okviru konkursa „Gradovi u fokusu” Ministarstva kulture Srbije, kreiranog da jača decentralizaciju i kulturni kapacitet lokalnih zajednica, 47 gradova i opština dobilo je finansiranje u 2024. godini. Do sada je kroz ovaj program, koji je započeo 2016. godine, finansirano 169 projekata.⁷⁵ Finansirani su projekti rekonstrukcije, adaptacije, sanacije i izgradnje biblioteke, arhivi, muzeji, kulturni centri, galerije, bioskopi, arheološki lokaliteti, srednjovekovna zdanja i drugo. Na ovaj način kultura doprinosi održivom razvoju, inkluziji i revitalizaciji ruralnih i siromašnih područja. Takođe, festivali umetnosti, filmova i govora, kao što su Mikser Festival i Festival uličnih svirača u Srbiji, služe kao platforme za osnaživanje zajednice, podizanje ekološke svesti i osnaživanje kulturne raznolikosti.

Citat Bertolda Brehta (*Bertolt Brecht*) da „funkcija umetnosti nije da reflektuje svet kakav jeste, već da bude čekić kojim se oblikuje” dobro oslikava način na koji umetnost može da inicira promene.⁷⁶ Ono što kultura nudi – kreativnost, identitet, otpornost i dijalog – ključni su za obnovu društava pogođenih sukobima i ekološkim krizama.

Kulturna dimenzija održivog razvoja obuhvata etička uverenja, održive načine života, estetske percepcije održivog razvoja, svest potrošača, međunarodnu razmenu i globalnu odgovornost. Kulturna dimenzija održivog razvoja ima višestruke funkcije: očuvanje kulturnog identiteta, jačanje lokalnih ekonomija, afirmaciju kreativnosti i podsticanje društvene kohezije. Iako se održivi razvoj tradicionalno posmatra kroz ekološku, ekonomsku i socijalnu dimenziju, kultura se sve više prepoznaje kao njegova četvrta dimenzija – kao sredstvo i krajnji cilj razvoja. Razvoj je uvek kulturološki uslovljen i višesmislen – on je i proces i cilj, promenljiv u

⁷⁵ Министарство културе, На конкурс „Градови у фокусу” 47 градова и општина добило средства у 2024. години, 5. март 2024, <https://kultura.gov.rs/vest/13296/na-konkursu-gradovi-u-fokusu-47-gradova-i-opstina-dobilo-sredstva-u-2024-godini.php>.

⁷⁶ Financial Times, Protecting culture should be a UN goal – and a human one, 7. januar 2025, https://www.ft.com/content/9b43dab6-9403-4541-b499-6151ce7e805b?utm_source=chatgpt.com.

odnosu na vrednosti i kontekst zajednice.⁷⁷ Kultura nije stabilan entitet, već dinamičan proces kojim se društvo preobražava suočeno s globalnim izazovima poput klimatskih promena i nejednakosti.⁷⁸ Kulturološki obrasci, čovek i priroda oblikuju ekološki identitet i ponašanje. Kulturne vrednosti objašnjavaju do 26% varijanse u ostvarenju ciljeva UN SDG.⁷⁹

Kultura kao četvrta dimenzija održivog razvoja omogućava dublje razumevanje lokalnih vrednosti, angažuje ljude na emocionalnom nivou i osigurava da razvoj bude inkluzivan i smislen. Bez kulturne dimenzije, održivi razvoj može postati tehnički i otuđen proces, koji ne odražava potrebe i identitet zajednica kojima treba da služi. Kulturna dimenzija održivog razvoja nas podseća da održivost nije samo tehnički izazov, već i etičko i identitetsko pitanje. Održivi razvoj mora poštovati kulturnu raznolikost, promovisati dijalog među zajednicama i uključiti ljude na način koji je u skladu sa njihovim vrednostima. Bez kulture razvoj može postati bezdušan, a bez održivosti – kultura može postati ugrožena. Zajedno, one mogu graditi budućnost koja je i pravedna i trajna. Kultura može biti pokretač održive transformacije društva. Sa inkluzijom kulture u strateške politike ne samo da se podržavaju drugi aspekti održivosti, već se stvaraju otpornija, kreativnija i identitetski bogatija društva.

⁷⁷ Aleksandra Terzić, Željko Bjeljac, Ana Jovičić, and Ivana Penjišević. "Cultural Route and Ecomuseum Concepts as a Synergy of Nature, Heritage and Community Oriented Sustainable Development Ecomuseum „Ibar Valley” in Serbia". *European Journal of Sustainable Development* 3, no. 2 (2014): 1–1, <https://doi.org/10.14207/ejsd.2014.v3n2p1>.

⁷⁸ B. Mitrović, J. Marić, M. Barać, A. Đukić, D. M. Rodić, & B. Antonić (2023, June). Integrating Natural and Cultural Heritage for Sustainable Small Cities: Network of Eco-Cultural Routes on The Danube Region, Serbia, in: *Proceedings of the International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism-ICCAUA* (Vol. 6, No. 1, pp. 775–785), <https://doi.org/10.38027/iccaua2023en0199>.

⁷⁹ Nebojša Stefanović, i Nataša Danilović Hristić. "The Implementation of Sustainable Development and Protection of Cultural Heritage at Different Levels of Spatial and Urban Planning: A Case Study of the Republic of Serbia", in: *Heritage – New Paradigm*, 2021, <https://doi.org/10.5772/intechopen.99056>.

Institucionalna dimenzija održivog razvoja

Na globalnom nivou, institucionalizacija održivog razvoja počinje jačanjem međunarodnog normativnog okvira, pre svega kroz dokumenta poput *Agende 21* (1992) i *Agende 2030* (2015), koju su usvojile članice Ujedinjenih nacija. Agenda 2030 definiše 17 ciljeva održivog razvoja (SDGs) koji zahtevaju koordinaciju i implementaciju na nacionalnim i lokalnim nivoima. Kroz različite društvene segmente, Agenda identifikuje konkretne bezbednosne izazove, pretnje i rizike koji direktno ili indirektno ugrožavaju opstanak i dugoročnu održivost.⁸⁰ U tom kontekstu, države su podstaknute da formiraju nacionalne savete za održivi razvoj, da razvijaju strategije i akcione planove, i da uspostave mehanizme za praćenje napretka. Prema izveštajima UN-a, uspešnost implementacije SDG ciljeva u velikoj meri zavisi od kapaciteta javne uprave, nivoa transparentnosti i političke volje.⁸¹

Srbija i dalje gradi jače demokratske institucije, bori se sa korupcijom i pokušava da sustigne jače i održive ekonomije EU.⁸² U Srbiji, institucionalna podrška održivom razvoju razvijala se postepeno. Prvi važniji dokument u ovoj oblasti bila je Strategija održivog razvoja Republike Srbije iz 2008. godine. Iako su njeni ciljevi bili ambiciozno postavljeni, nedostatak jasnog institucionalnog okvira i političke posvećenosti ograničio je njenu efikasnost.⁸³ Nakon usvajanja Agende 2030 Srbija je formirala Međuresornu radnu grupu za implementaciju Ciljeva održivog razvoja, pod vođstvom Kabineta predsednice Vlade. Osim toga, Republički

⁸⁰ Marjan Gjurovski, Sanja Jelisavac Trošić, and Mitko Arnaudov. "Political and Institutional Stability as a Prerequisite for North Macedonia to Achieve the Sustainable Development Goals of the United Nations". *Balkan Social Science Review* 24, no. 24 (2024): 299–321. p. 301.

⁸¹ United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations, 2015.

⁸² Biljana Stojanović-Višić, Sanja Jelisavac Trošić, and Miodrag Simić. "Development of the Belt and Road Initiative in Serbia". *Ekonomika preduzeća* 71 (2023): 230–242, <https://doi.org/10.5937/EKOPRE2303230S>, p. 240.

⁸³ Vlada Republike Srbije. *Nacionalna strategija održivog razvoja*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.

zavod za statistiku ima važnu ulogu u izveštavanju o indikatorima napretka na ovom važnom polju.⁸⁴ Uprkos formalnom institucionalnom okviru za održivi razvoj, izazovi i dalje postoje. Oni uključuju slabu koordinaciju između nivoa vlasti, ograničene ljudske i tehničke kapacitete administracije, kao i nedovoljno učešće civilnog društva i građana u procesima donošenja odluka. Dodatno, odsustvo budžetske podrške i integracije održivih ciljeva u sektorske politike otežava implementaciju institucionalnih mera.⁸⁵ Poredeći Srbiju sa državama članicama EU, vidljivo je da institucionalna infrastruktura ostaje slabije razvijena, što utiče na sporiji napredak ka ciljevima održivog razvoja. Međutim, postepena harmonizacija zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU, kao i učešće u regionalnim projektima, može poslužiti kao poluga za jačanje institucionalne dimenzije održivosti u budućnosti.⁸⁶

⁸⁴ Republički zavod za statistiku. *Indikatori održivog razvoja – Srbija i Agenda 2030*. Beograd: RZS, 2022.

⁸⁵ Bojana Stojanović. „Institucionalni izazovi implementacije ciljeva održivog razvoja u Srbiji”. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 173 (2020): 45–62.

⁸⁶ European Commission. *Monitoring Report on Serbia's Alignment with the EU Acquis*. Brussels: European Commission, 2023.

II ULOGA POJEDINIH AKTERA U ODRŽIVOM RAZVOJU

Održivi razvoj zahteva određene promene u svim segmentima života, a koje se ne mogu postići jednostavno niti kratkoročno. Treba krenuti, pre svega, od svesti pojedinaca i promena životnih stilova pa do promena i korekcija svih politika koje u svoje ciljeve treba da uključe postizanje održivog razvoja.⁸⁷

Uloga međunarodne zajednice u održivom razvoju

Međunarodna zajednica igra ključnu ulogu u oblikovanju, promociji i implementaciji održivog razvoja kroz kreiranje globalnih normi, pružanje finansijske i tehničke pomoći, i podsticanje saradnje između država. Održivi razvoj je koncept koji nadilazi nacionalne granice, zahteva koordinisano delovanje brojnih međunarodnih aktera, uključujući Ujedinjene nacije, međunarodne finansijske institucije, regionalne organizacije, kao i transnacionalne mreže civilnog društva i akademskih institucija. Jedan od najvažnijih doprinosa međunarodne zajednice ogleda se u formulisanju globalne agende za održivi razvoj. *Agenda 21*, usvojena na Konferenciji UN o životnoj sredini i razvoju u Rio de Žaneiru 1992. godine, bila je prvi sveobuhvatni okvir za integraciju ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva na međunarodnom nivou. Ova agenda postavila je temelje za kasnije dokumente, naročito *Agendu 2030* koja je 2015. godine definisala 17 Ciljeva održivog razvoja (SDGs) kao univerzalne smernice za održivu transformaciju društava do 2030. godine.⁸⁸

Ujedinjene nacije predstavljaju centralnog aktera u međunarodnoj arhitekturi održivog razvoja. Kroz institucije poput Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), Programa za životnu sredinu (UNEP), kao i

⁸⁷ Vlatka Bilas, Sanja Franc, and Rajko Ostojić. „Višedimenzionalnost održivog razvoja” (2017).

⁸⁸ United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations, 2015.

Ekonomskog i socijalnog saveta (ECOSOC – *The United Nations Economic and Social Council*), UN pružaju podršku državama u razvoju strategija, jačanju kapaciteta i praćenju napretka u implementaciji ciljeva.⁸⁹ Pored toga, UN organizuju redovne Forume na visokom nivou o održivom razvoju (HLPF – *The High-level Political Forum on Sustainable Development*), gde države članice izveštavaju o ostvarivanju ciljeva i razmenjuju dobre prakse.

Međunarodne finansijske institucije, kao što su Svetska banka i Međunarodni monetarni fond (MMF), takođe imaju značajnu ulogu. Njihova finansijska i savetodavna pomoć često je uslovljena sprovođenjem reformi koje uključuju komponente održivog razvoja, naročito u oblasti zaštite životne sredine, energetske tranzicije i smanjenja siromaštva.⁹⁰ Istovremeno, rastuća uloga privatnog sektora i međunarodnih fondova za klimatske promene, poput Zelenog klimatskog fonda (*Green Climate Fund*), svedoči o diversifikaciji izvora podrške i o integraciji održivosti u globalne finansijske tokove.⁹¹ Zeleni klimatski fond je kao međunarodni fond osnovan 2010. godine pod okriljem Okvirne konvencije UN o promeni klime. Sredstva za ovaj fond obezbeđuju industrijski razvijene zemlje, što uključuje sredstva iz zvaničnih državnih izvora, iz drugih izvora i iz privatnog kapitala. Zeleni klimatski fond finansira projekte i programe mitigacije (smanjenja emisija GHG) i adaptacije (prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove) koje predlažu vlade, javni, ili privatni sektor.⁹²

Uloga međunarodne zajednice nije ograničena samo na institucionalni i finansijski aspekt. Ona obuhvata i promociju normativnih standarda i vrednosti, kao što su jednakost, rodna ravnopravnost, pristup obrazovanju

⁸⁹ United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives*. New York: UNDP, 2022.

⁹⁰ World Bank. *Financing for Sustainable Development: World Bank Group Strategy*. Washington, D.C.: World Bank, 2020.

⁹¹ Green Climate Fund. *Annual Results Report 2022*. Incheon: GCF, 2023.

⁹² Dragoljub Todić, and Sanja Jelisavac Trošić. „Globalni međunarodno-pravni okvir i finansiranje u oblasti klimatskih promena: između normativnog i prakse”. Institut društvenih nauka, 2020.

i zdravlju, čime se doprinosi globalnoj pravdi i smanjenju razvojnih nejednakosti. Pored toga, međunarodna saradnja omogućava prenos znanja, tehnologija i inovacija, što je od posebnog značaja za zemlje u razvoju koje se suočavaju sa ozbiljnim institucionalnim i resursnim ograničenjima.⁹³ Međutim, i pored brojnih mehanizama, međunarodna zajednica suočava se sa izazovima u ostvarivanju koherentnog i pravičnog sistema globalnog upravljanja. Neujednačen pristup finansijama, političke razlike među državama i slaba obavezujuća snaga mnogih međunarodnih dokumenata ograničavaju efektivnost sprovođenja globalnih ciljeva.⁹⁴ Ipak, uprkos ovim izazovima, uloga međunarodne zajednice ostaje nezamenjiva u kreiranju inkluzivnog, održivog i otpornog globalnog razvoja.

Agenda 2030

*„Obrazovanje je najmoćnije oružje
koje možete koristiti da promenite svet”*

Nelson Mandela

Ujedinjene nacije su na samitu održanom septembra 2015. godine usvojile rezoluciju A/RES/70/1 – *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Agenda 2030 je univerzalna strategija i od država potpisnica očekuje se da mobiliziraju sve resurse kako bi ciljevi održivog razvoja bili ostvareni do 2030. godine. Agenda 2030, sa svih 17 ciljeva, uključuje tri dimenzije održivog razvoja: ekonomski rast, socijalnu inkluziju i zaštitu životne sredine.

⁹³ Jeffrey D. Sachs. *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press, 2015.

⁹⁴ Adil Najam, and Norichika Kanie. “Global Environmental Governance: The Challenge of Accountability and Legitimacy”, in: *Global Environmental Governance*, edited by James Gustave Speth and Peter M. Haas, 115–134. Washington, D.C.: Island Press, 2006.

Slika 2: Ciljevi održivog razvoja

Izvor: <https://sdg.indikatori.rs/sr-latn/o-ciljevima/>

Agenda 2030 za održivi razvoj, usvojena 2015. godine na Samitu Ujedinjenih nacija, predstavlja jedan od najambicioznijih globalnih razvojnih planova u savremenoj međunarodnoj politici. Njena formulacija nije bila jednostrani proces, već rezultat intenzivne saradnje između država članica Ujedinjenih nacija, međunarodnih organizacija, civilnog društva i privatnog sektora. Uloga međunarodne zajednice bila je ključna u osmišljavanju i usvajanju ovog dokumenta, jer se radi o univerzalnom okviru koji teži da obuhvati socijalne, ekonomske i ekološke dimenzije razvoja.

Nakon usvajanja Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDGs) 2000. godine pojavila se potreba za novim, inkluzivnijim i sveobuhvatnijim razvojnim ciljevima. Tokom procesa pripreme, međunarodna zajednica odigrala je presudnu ulogu kroz široke konsultacije i međuvladine pregovore. Generalna skupština Ujedinjenih nacija formirala je Otvorenu radnu grupu za ciljeve održivog razvoja (*Open Working Group* – OWG), koja je uključivala predstavnike različitih regiona i interesa. Ovaj forum je omogućio inkluzivan dijalog i pregovarački proces, a nacrt koji je OWG izradio postao je osnov za dalju izradu Agende 2030.⁹⁵ Uloga međunarodnih organizacija, posebno

⁹⁵ United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations, 2015.

Ujedinjenih nacija, bila je presudna u olakšavanju ovog procesa. UN je obezbedio institucionalni okvir, logističku podršku i političku legitimnost. Takođe, međunarodne finansijske institucije, poput Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda, davale su analitičku i tehničku podršku, posebno u definisanju mehanizama finansiranja održivog razvoja.⁹⁶

Agenda 2030 oblikovana je i kroz proces koji je podrazumevao široku participaciju globalne javnosti. Tokom konsultacija, više od osam miliona ljudi iz preko 140 zemalja učestvovalo je u dijalogu kroz anketu *My World* i druge konsultativne procese koje je koordinisala međunarodna zajednica.⁹⁷ Ovakvo široko učešće ojačalo je demokratski legitimitet Agende 2030 i osiguralo da ona ne bude rezultat samo interakcije među državama, već i šire društvene zajednice. Multilateralni pristup međunarodne zajednice doprineo je kreiranju univerzalnog seta ciljeva održivog razvoja (SDGs) – njih 17 sa 169 podciljeva – koji su zamišljeni kao univerzalno primenjivi na sve države članice, bez obzira na njihov stepen razvoja. Time je potvrđen konsenzus da globalni izazovi, poput klimatskih promena, siromaštva, nejednakosti i degradacije životne sredine, zahtevaju kolektivne odgovore.

Pored tehničko-organizacionog aspekta, međunarodna zajednica imala je i normativnu ulogu u artikulisanju vrednosti i principa Agende 2030. Dokument počiva na konceptu univerzalnosti, integriteta i inkluzivnosti, što predstavlja rezultat globalnog kompromisa i zajedničkog razumevanja da razvoj mora biti održiv, pravedan i zasnovan na ljudskim pravima.⁹⁸ Sam proces usvajanja Agende 2030 pokazao je da međunarodna zajednica deluje kao normativni arhitekta – stvarajući okvir koji se ne odnosi samo na razvojne politike, već i na redefinisane odnose između država,

⁹⁶ UN General Assembly. *Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development (Addis Ababa Action Agenda)*. A/RES/69/313, New York: United Nations, 2015.

⁹⁷ United Nations Development Programme. *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone*. New York: UNDP, 2016.

međunarodnih organizacija i društava u celini. Ova uloga potvrđuje značaj multilateralizma u rešavanju globalnih problema.

Uloga međunarodne zajednice u stvaranju Agende 2030 bila je, prema tome, višedimenzionalna: od olakšavanja pregovora i pružanja tehničke ekspertize, preko uključivanja različitih aktera, do oblikovanja univerzalnog i normativnog okvira za održivi razvoj. Agenda 2030 je stoga rezultat globalnog dijaloga i kompromisa, a njen uspeh zavisi od kontinuirane posvećenosti međunarodne zajednice u implementaciji ciljeva održivog razvoja.

Iako Srbija, kao država kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, nije bila među ključnim globalnim akterima u oblikovanju sadržaja Agende 2030, njeno učešće u procesu pripreme i naknadne implementacije ciljeva održivog razvoja oslikava važnost uključivanja zemalja u tranziciji u globalne razvojne procese. Srbija je u procesu stvaranja Agende delovala kroz multilateralne forume Ujedinjenih nacija, doprinosila regionalnim konsultacijama i, paralelno, razvijala nacionalne strategije usklađene sa međunarodnim dokumentima. Vlada Republike Srbije je direktno učestvovala u razvoju i pisanju Agende održivog razvoja kroz uključivanje građana u ovaj proces putem konsultacija o razvojnoj agendi posle 2015 godine, kao i direktnim učešćem predstavnika države na globalnim forumima na kojima su definisani ciljevi održivog razvoja.

Republika Srbija je kao članica Ujedinjenih nacija učestvovala u pregovorima tokom kojih je formulisana Agenda 2030. Iako njena pozicija u pregovaračkom procesu nije bila dominantna, Srbija se pridružila konsenzusu o usvajanju ciljeva održivog razvoja. Predstavnici Srbije su aktivno učestvovali u radu Otvorene radne grupe za ciljeve održivog razvoja i u regionalnim konsultacijama koje su sprovedene pod okriljem Ujedinjenih nacija za Evropu i Centralnu Aziju (UNECE i UNDP).⁹⁹ Na ovaj način Srbija je bila deo šireg međunarodnog dijaloga, a njeni prioriteti –

⁹⁸ Jeffrey D. Sachs. *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press, 2015.

⁹⁹ United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations, 2015.

naročito u pogledu socijalne inkluzije, ekološke zaštite i institucionalnih reformi – reflektovani su u procesu oblikovanja ciljeva. U procesu stvaranja Agende 2030, Srbija je naglašavala značaj povezanosti globalnih ciljeva sa nacionalnim prioritetima. Na primer, borba protiv siromaštva, podizanje kvaliteta obrazovanja i jačanje institucija bili su elementi koji su se uklapali i u domaće razvojne strategije i u međunarodne ciljeve.¹⁰⁰ Kao država kandidat za EU, Srbija je paralelno bila obavezana i da usklađuje nacionalne politike sa evropskim regulativima u oblasti održivog razvoja, što je dodatno oblikovalo njen doprinos globalnim pregovorima. Važan doprinos Srbije u stvaranju Agende 2030 ogleda se i kroz regionalni kontekst. Srbija je bila deo konsultativnih procesa u jugoistočnoj Evropi, gde su države regiona zajednički razmatrale kako ciljevi održivog razvoja mogu doprineti procesu evropskih integracija, ekonomske stabilizacije i postkonfliktne izgradnje poverenja. Time je Srbija doprinela artikulaciji specifičnih regionalnih izazova, poput visoke stope nezaposlenosti mladih, migracija i potrebe za unapređenjem infrastrukture.¹⁰¹

Iako su globalni ciljevi formalno usvojeni 2015. godine, Srbija je već u fazi njihovog stvaranja započela unutrašnje konsultacije i pripremu nacionalnog institucionalnog okvira. Nacionalni mehanizmi za praćenje ciljeva održivog razvoja postavljeni su kroz koordinaciju između Ministarstva zaštite životne sredine, Ministarstva finansija i Kancelarije za evropske integracije. Ovi mehanizmi su služili kao kanal komunikacije između nacionalne politike i međunarodnih obaveza.¹⁰² Republika Srbija, iako nije bila među glavnim kreatorima globalne Agende 2030, učestvovala je u njenom stvaranju kroz razne mehanizme Ujedinjenih nacija i regionalne konsultacije, dok je paralelno razvijala nacionalne prioritete

¹⁰⁰ Ministarstvo zaštite životne sredine Republike Srbije. *Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj u Republici Srbiji*. Beograd: Vlada Republike Srbije, 2019.

¹⁰¹ UNECE. *Regional Consultation on Sustainable Development Goals for Europe and Central Asia*. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, 2015.

¹⁰² Vlada Republike Srbije. *Strategija održivog razvoja Republike Srbije*. Beograd: Vlada RS, 2018.

usklađene s ciljevima održivog razvoja. Kao država kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, Srbija je svoju ulogu u procesu oblikovanja Agende 2030 posmatrala i kroz prizmu evropskih integracija, naglašavajući značaj povezanosti globalnih i regionalnih razvojnih politika. Na taj način, njen doprinos bio je deo šireg međunarodnog i regionalnog konsenzusa koji je rezultirao univerzalnim ciljevima održivog razvoja.

Regulative EU o održivom razvoju

Evropska unija ima značajan broj direktiva i uredbi kojima uređuje oblast održivog razvoja. Uredba o obnovi prirode (*Nature Restoration Regulation, Regulation (EU) 2024/1991*) predstavlja prvi sveobuhvatni zakon EU koji postavlja obavezujuće ciljeve za obnovu prirodnih staništa, ekosistema i biodiverziteta. Prema ovoj uredbi države članice moraju do 2026. godine razviti nacionalne planove obnove, s ciljevima da do 2030. godine obnove najmanje 30% degradiranih staništa, do 2040. godine – 60%, i do 2050. godine – 90%. Ciljevi se odnose i na morska i na kopnena područja.¹⁰³

Direktiva o izveštavanju o korporativnoj održivosti (*Corporate Sustainability Reporting Directive, CSRD (EU) 2022/2464/EU*, izvršenje 2023–2028) proširuje obaveze za izveštavanje o održivosti (*environmental, social and governance – ESG*) kompanija znatno u odnosu na prethodnu Direktivu o nefinansijskom izveštavanju (*Non-Financial Reporting Directive, NFRD*). Direktiva obuhvata veći broj firmi (velike firme, deoničarska društva, uključujući i pod-uslove za mala i srednja preduzeća), zahteva usklađene standarde (*European Sustainability Reporting Standards – ESRS*), digitalno označavanje izveštaja i nezavisnu reviziju, sa određenim periodom tranzicije, radi povećanja transparentnosti i sprečavanja zelenog pranja (*greenwashing*).¹⁰⁴

¹⁰³ European Parliament, Council of the European Union (2024) Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2025 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869. OJ L 2024/1991 (29. 7. 2024), Brussels, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj/eng>.

¹⁰⁴ European Parliament & Council of the EU. (2022). Directive (EU) 2022/2464 of the

Direktiva o dužnoj pažnji u vezi sa korporativnom održivošću (*Corporate Sustainability Due Diligence Directive* (Directive (EU) 2024/1760) uvodi obavezu dobrog upravljanja (*due diligence*) za kompanije u pogledu negativnih efekata po ljudska prava i životnu sredinu, kako u njihovom direktnom poslovanju tako i u lancima vrednosti (*supply chains*). Cilj je da se spreče štetne ekološke i socijalne posledice, te da kompanije aktivno identifikuju rizike i uvedu mere mitigacije. Direktiva je deo šireg okvira korporativne odgovornosti i održivog poslovanja.¹⁰⁵

Uredba o ekodizajnu za održive proizvode (*Ecodesign for Sustainable Products Regulation* – ESPR) stupila je na snagu 18. jula 2024. godine i ključna je za promovisanje cirkularne ekonomije (*circular economy*) u EU. Ciljevi su da se proizvodi stavljani na tržište EU dizajniraju tako da budu održiviji: bolja energetska efikasnost, lakša reparacija, mogućnost reciklaže, manji uticaj na životnu sredinu, veća trajnost. Regulativa sadrži mehanizme za nadzor i obaveze u vezi sa standardima dizajna proizvoda.¹⁰⁶

Direktiva o obnovljivim izvorima energije (*Renewable Energy Directive* (2018/2001/EU) sa amandmanima od 18. oktobra 2023. godine (2023/2413) postavlja ciljeve za udeo obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energije u EU do 2030. godine. Njena svrha je smanjenje emisija stakleničkih gasova, zavisnosti od fosilnih goriva i podrška tranziciji ka nisko-ugljičnoj ekonomiji.¹⁰⁷

European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/ 43/EC and Directive 2013/34/EU, as Regards Corporate Sustainability Reporting, <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:32022L2464>.

¹⁰⁵ EU, Directive 2024/1760/EU of the European Parliament and of the council, 13/06/2024. Available online: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj/eng>.

¹⁰⁶ European Commission, Ecodesign for Sustainable Products Regulation, https://commission.europa.eu/energy-climate-change-environment/standards-tools-and-labels/products-labelling-rules-and-requirements/ecodesign-sustainable-products-regulation_en.

¹⁰⁷ Directive (EU) 2023/2413 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999

Regulative kao što su CSRD i CSDDD uvode strukture odgovornosti i transparentnosti koje pomažu u usklađivanju poslovnih interesa s ciljevima održivog razvoja. One stvaraju okvire u kojima kompanije ne mogu samo deklarativno prihvatiti principe održivosti nego moraju implementirati sisteme i izveštavati o efektima. Među izazovima su kapaciteti državnih tela za nadzor, usklađivanje nacionalnih zakona sa EU regulativima, troškovi za kompanije, posebno male i srednje, kao i potreba za jasnim standardima/revizijom koje su pouzdane i prihvatljive. Regulative se međusobno dopunjuju – npr. ESPR se bavi dizajnom proizvoda i kružnošću materijala, CSRD i CSDDD se bave izveštavanjem i odgovornošću u lancima vrednosti, a Uredba o obnovi prirode uvodi ciljeve za obnovu ekosistema.

Tabela 1: Najvažnije regulative i direktive Evropske unije koje se odnose na održivi razvoj

Naziv regulative/direktive	Datum usvajanja	Glavni zahtevi	Obuhvaćene države članice
Nature Restoration Regulation (EU) 2024/1991 ¹⁰⁸	2024	Obnova 30% degradiranih staništa do 2030, 60% do 2040, 90% do 2050; obaveza izrade nacionalnih planova	Sve države članice EU
Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) (EU) 2022/2464 ¹⁰⁹	2022 (stupa u punu primenu 2023–2028)	Obaveza proširenog ESG izveštavanja za velike i listovane firme; usklađeni ESRS standardi; digitalno označavanje; obavezan audit	Sve države članice EU

and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652, OJ L, 2023/2413, 31. 10. 2023, ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2023/2413/oj>.

¹⁰⁸ European Parliament and Council of the European Union. *Regulation (EU) 2024/1991 on Nature Restoration*. Brussels: Official Journal of the EU, 2024.

¹⁰⁹ European Parliament and Council of the European Union. *Directive (EU) 2022/2464 on Corporate Sustainability Reporting (CSRD)*. Brussels: Official Journal of the EU, 2022.

Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD) (EU) 2024/1760 ¹¹⁰	2024	Obaveza kompanija da sprovedu due diligence u vezi sa ljudskim pravima i životnom sredinom u lancima vrednosti	Sve države članice EU
Ecodesign for Sustainable Products Regulation (ESPR) 2024 ¹¹¹	2024 (stupa na snagu 18. jula 2024)	Zahtevi za dizajn proizvoda: energetska efikasnost, trajnost, reparabilnost, reciklabilnost; podrška kružnoj ekonomiji.	Sve države članice EU
Renewable Energy Directive (RED II) (EU) 2018/2001 ¹¹²	2018 (ciljevi do 2030)	Cilj od najmanje 32% obnovljive energije do 2030; nacionalni planovi za energiju i klimu; smanjenje emisija CO ₂	Sve države članice EU

Svake godine *Eurostat* objavljuje podatke za sve članice Evropske unije u vezi sa ostvarivanjem ciljeva održivog razvoja koji se mere brojnim pokazateljima. Na taj način se može pratiti u kojoj meri su te zemlje uspješne u postizanju održivog razvoja i postavljenih ciljeva.

U studiji koja je analizirala uspješnost u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja Hrvatske, Slovenije, Italije, Mađarske, Austrije, Češke i Slovačke, pokazalo se da različite zemlje EU imaju različite nivoe uspješnosti u

¹¹⁰ European Parliament and Council of the European Union. *Directive (EU) 2024/1760 on Corporate Sustainability Due Diligence (CSDDD)*. Brussels: Official Journal of the EU, 2024.

¹¹¹ European Commission. *Ecodesign for Sustainable Products Regulation (ESPR)*. Brussels: Official Journal of the EU, 2024.

¹¹² European Parliament and Council of the European Union. *Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources (RED II)*. Brussels: Official Journal of the EU, 2018.

postizanju ciljeva održivog razvoja, pri čemu su neke zemlje uspješnije u određenim područjima, poput ekonomskog razvoja ili zaštite životne sredine, ali sve posmatrane zemlje imaju prostora za poboljšanje u postizanju ciljeva održivog razvoja, posebno u oblastima kao što su energetska efikasnost, smanjenje nečistoće i društvena pravednost.¹¹³

Procena napretka zemalja Evropske unije u ostvarivanju 17 ciljeva održivog razvoja pokazuje da je EU kao celina zabeležila značajan napredak u nekim oblastima, ali postoji velika heterogenost među državama članicama i brojni ciljevi i dalje ostaju van domašaja za 2030. godinu ukoliko se trenutni trendovi ne ubrzaju. Evropska statistička služba (Eurostat) prati napredak EU prema SDG-ovima koristeći posebno koncipiran skup indikatora (trenutno preko 100 pokazatelja), koji omogućava procenu kratkoročnih (petogodišnjih) i dugoročnih (15-godišnjih) promena u okviru EU konteksta. Ovaj sistem kvantitativnih indikatora služi kao osnov za uporedivu analizu među državama članicama i za identifikaciju regionalnih dispariteta unutar zemalja.¹¹⁴ Analize pokazuju da EU beleži naročito dobar napredak u oblastima socijalno-ekonomskog tipa, kao što su smanjenje siromaštva (SDG 1), dostojanstven rad i gospodarski rast (SDG 8), kao i smanjenje nejednakosti (SDG 10). Eurostat izveštaji iz poslednjih godina dokumentuju poboljšanja u brojnim indikatorima povezanim sa zapošljavanjem, obrazovanjem i socijalnom uključenosti. I pored ukupnog napretka, EU se suočava s ozbiljnim izazovima u oblastima zaštite biodiverziteta, izgubljenih ciljeva povezanih sa hranom i zemljištem, i klimatskih implikacija – odnosno u nekoliko ključnih ekoloških dimenzija održivosti (posebno SDG 13, 14 i 15). Nezavisne procene i globalni izveštaji ukazuju da nijedna evropska zemlja nije na sigurnom putu da bez dodatnih mera ostvari svih 169 ciljanih meta

¹¹³ Alisa Bilal Zorić, Kristijan Čović, and Maja Buljat. „Održivi razvoj: analiza indikatora za Hrvatsku i odabrane zemlje Evropske unije”. *ET²eR—ekonomija, turizam, telekomunikacije i računarstvo* 3 (2023): 18–25.

¹¹⁴ Eurostat, *Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context* (ninth report), Publications Office of the European Union, June 4, 2025.

do 2030. Procene SDSN-a ukazuju da će pri trenutnim trendovima značajan broj meta za EU ostati nedostignut.¹¹⁵

Raspodela uspeha po državama članicama je izražena: nordijske zemlje (npr. Finska, Danska, Švedska) dosledno su na vrhu rang-lista SDG-indeksa u Evropi, dok su zemlje južne, centralnoistočne i neke jugoistočne članice prosečno slabije pozicionirane. Različiti obrasci prilagođavanja politika, kapacitet administracija, socioekonomski status i istorijski razvoj utiču na ovu diverzifikaciju rezultata. SDSN evropski izveštaji i interaktivne table pokazuju stalnu dominaciju nordijskih država u ukupnim skorovima, ali i to da i najbolje rangirane zemlje imaju „crvene” (kritične) ocene za najmanje po nekoliko ciljeva.

Eurostat obrađuje i regionalne unutrašnje nejednakosti i ističe da se pokazatelji često razlikuju ne samo među državama već i unutar njih (npr. grad-ruralne razlike, razlike među regionima po stepenu obrazovanja, zagađenju i pristupu javnim servisima). Ovakve interne neravnoteže znače da nacionalni proseci mogu maskirati ozbiljne „crvene zone” na nivou regiona ili lokalnih zajednica.¹¹⁶

Pored domaćih pokazatelja, nezavisni izveštaji upozoravaju i na tzv. *spillover* efekte (negativne eksternalije) koje EU potrošnja i proizvodnja stvaraju globalno (npr. emisije uvezene kroz lance snabdevanja, gubitak biodiverziteta u trećim zemljama). To znači da ocena uspeha treba da uključuje i način na koji evropske aktivnosti utiču na ostvarivanje SDG-ova u drugim delovima sveta.¹¹⁷ EU ostvaruje solidan napredak u socijalno-ekonomskim ciljevima, ali ekološke dimenzije i biodiverzitet ostaju kritične tačke. Heterogenost između država članica zahteva diferencirane politike:

¹¹⁵ Sustainable Development Solutions Network (SDSN), *The Sustainable Development Report 2024* (global) and *Europe Sustainable Development Report 2023/24*, SDSN, 2024.

¹¹⁶ Eurostat, *Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context* (ninth report), Publications Office of the European Union, June 4, 2025.

¹¹⁷ SDSN / Europe SDG Index & Dashboards, *EU-dashboards.sdgindex.org* (interaktivni profili i rang-liste).

mere „jedne veličine za sve” neće biti dovoljne, potrebne su ciljane investicije u slabije rangiranim državama i regionima. Monitoring i upotreba sveobuhvatnih indikatora (kao što Eurostatov set) su ključni za praćenje i korekciju politika; paralelno, mora se raditi i na smanjenju negativnih spillover efekata na globalnom nivou.

Uloga države u održivom razvoju

Država igra presudnu ulogu u postavljanju normativnog i institucionalnog okvira za održivi razvoj. Ona to radi putem izrade zakonodavstva, standarda i sprovodi putem regulativnih institucija. Država uspostavlja tzv. „pravila igre” (npr. standarde emisija, zakone o zaštiti prirode, propise o prostornom planiranju) koja ograničavaju negativne uticaje i štite javna dobra (čista voda, vazduh, biodiverzitet i slično). Pored toga, država je ključna u izgradnji administrativnih kapaciteta i nezavisnih regulatornih tela koja mogu sprovoditi i nadzirati sprovođenje standarda. Ovaj instrumentalni aspekt države naročito je naglašen u literaturi o upravljanju i regulaciji održivosti. Tržišta sama po sebi često ne internalizuju ekološke i socijalne troškove, pa zato država interveniše fiskalnim i regulatornim instrumentima (porezi na zagađivanje, subvencije za zelene tehnologije, trgovinski sistemi kvotama, zelene nabavke) kako bi korigovala tržišne neuspehe i podstakla prelazak ka održivim tehnologijama i ponašanjima. Javne investicije u infrastrukturu (obnovljiva energija, prečišćavanje otpadnih voda, javni prevoz) i garantovanje dugoročnih javnih istraživanja i razvoja takođe su elementi državne politike koji omogućavaju smanjivanje rizika i privlačenje privatnih ulaganja u zelene sektore.¹¹⁸

Švedska se ističe kao jedan od globalnih lidera u implementaciji politika održivog razvoja, naročito u oblasti energetske tranzicije i kružne ekonomije. Još od 1990-ih država je kombinovala ambiciozne klimatske ciljeve sa snažnim institucionalnim okvirom i ekološkim porezima, što je omogućilo smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte uz održiv ekonomski rast. Posebno važan instrument je porez na ugljenik (*carbon tax*), uveden

¹¹⁸ Jeffrey D. Sachs. *The age of sustainable development*. Columbia University Press, 2015.

1991. godine, koji je doprineo značajnom smanjenju emisija, a istovremeno podstakao inovacije i konkurentnost u sektoru čiste tehnologije.¹¹⁹

Iako često shvaćena kao jedinstveni akter, država funkcioniše u višeslojnom upravljačkom okviru, lokalnom, regionalnom, nacionalnom i međunarodnom. Studije pokazuju da efikasno upravljanje složenim, dinamičnim problemima poput klimatskih promena zahteva policentrični pristup – kombinaciju koordiniranih državnih politika, lokalnih inicijativa, privatnih aktera i međudržavnih aranžmana. Policentričnost omogućava eksperimentisanje, učenje iz različitih politika i prilagođavanje rešenja koja su kontekstualno primerena, dok država deluje kao koordinator i arbitar u širem sistemu.¹²⁰

Kostarika je često citirana kao primer zemlje koja je uspešno integrisala zaštitu biodiverziteta i obnovljive izvore energije u svoj razvojni model. Više od 98% električne energije u zemlji potiče iz obnovljivih izvora (hidroenergija, geotermalna, solarna i vetroenergija), dok su državne politike plaćanja za ekosistemske usluge (*Payments for Ecosystem Services* – PES) omogućile očuvanje šuma i povećanje površine pod šumskim pokrivačem sa 21% (1987) na preko 50% danas.¹²¹ Ovaj model pokazuje kako država može kombinovati ekološku zaštitu sa socijalnim i ekonomskim koristima kroz inovativne instrumente javne politike.

Postizanje održivih transformacija (npr. energetske tranzicije) nije samo tehnički i ekonomski problem već i politički proces. Država oblikuje i posrednički utiče na interese i moći različitih društvenih grupa kroz politike, kompenzacione mehanizme, javne debate i institucionalne reforme. Autori koji se bave politikom tranzicija ukazuju da bez političkog kompromisa,

¹¹⁹ Mikael Skou Andersen. 2022. *Carbon-Energy Taxation: Lessons from Europe*. Oxford: Oxford University Press.

¹²⁰ Elinor Ostrom. "Polycentric systems for coping with collective action and global environmental change", in: *Global justice*, pp. 423–430. Routledge, 2017.

¹²¹ Robert Fletcher, and Julia Breitling. 2012. "Market Mechanism or Subsidy in Disguise? Governing Payment for Environmental Services in Costa Rica". *Ecological Economics* 73: 75–83, <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.09.009>.

dugoročnih strategija i institucionalnih mehanizama za upravljanje socijalnim posledicama tranzicije (obuka, socijalna zaštita, regionalna politika), tehnički valjani planovi ostaju neostvareni.¹²²

Globalni okvir 2030 i 17 Ciljeva održivog razvoja postavljaju merljive ciljeve i indikatore koje države usvajaju u nacionalne strategije, prate i izveštavaju o njima. Državna sposobnost prikupljanja podataka, statističko praćenje i transparentno izveštavanje su neophodni za evaluaciju politika i njihovu korekciju. Implementacija SDG arhitekture pokazuje kako međunarodni standardi utiču na državne politike i mobilizuju resurse za nacionalne prioritete održivosti.

Za ambiciozne mere održivog razvoja potrebna su značajna javna ulaganja i fiskalni instrumenti. Države moraju kombinovati prateće mehanizme (zelene obveznice, progresivno oporezivanje, preraspodelu sredstava) kako bi osigurale finansiranje i socijalnu legitimnost politike, pravičnost prelaza, ispravljanje socijalnih rizika za pogođene grupe. Bez adekvatnih mehanizama socijalne zaštite državne politike nemaju dugoročnu političku održivost. Međutim, države se suočavaju sa ograničenjima: institucionalnim kapacitetom, političkim ciklusima i kratkoročnim interesnim pritiscima, nedostatkom koordinacije među nivoima vlasti i globalnim ekonomskim pritiscima koji mogu limitirati prostor fiskalne intervencije. Takođe, postoje rizici „greenwashing”-a i političke instrumentalizacije koncepta održivosti, što zahteva jaku transparentnost, nezavisnu evaluaciju i delovanje civilnog društva kao korektivne instance.¹²³

Nemačka je primer države koja je pokrenula duboku energetske tranziciju (*Energiewende*) kroz kombinaciju regulatornih mera, subvencija

¹²² James Meadowcroft. “What about the politics? Sustainable development, transition management, and long term energy transitions”. *Policy sciences* 42, no. 4 (2009): 323–340.

¹²³ Andrew Jordan. “The governance of sustainable development: taking stock and looking forwards”. *Environment and planning C: Government and policy* 26, no. 1 (2008): 17–33.

i participativnog upravljanja. Ključan instrument bio je Zakon o obnovljivim izvorima energije (*Renewable Energy Sources Act* – EEG, 2000), koji je obezbedio feed-in carine i dugoročnu sigurnost investitorima, što je dovelo do masovnog ulaganja u obnovljive izvore i tehnološki razvoj. Iako se Nemačka suočava sa izazovima u pogledu sigurnosti snabdevanja i socijalne pravednosti tranzicije, akademska literatura prepoznaje njenu ulogu kao pionira i modela za druge zemlje.¹²⁴ Butan predstavlja jedinstven primer države koja je u svoj ustavni i razvojni okvir integrisala princip održivosti kroz koncept Bruto nacionalne sreće (*Gross National Happiness* – GNH). Umesto isključivo ekonomskih indikatora, Butan razvija politike koje istovremeno vrednuju ekonomske, socijalne, kulturne i ekološke dimenzije razvoja. Ustavom iz 2008. godine uvedena je obaveza da najmanje 60% teritorije ostane pod šumama, čime država čuva prirodni kapital i istovremeno doprinosi klimatskoj neutralnosti.¹²⁵

Država jeste centralni, ali ne i jedini akter u ostvarivanju održivog razvoja. Njena uloga obuhvata stvaranje pravila i institucija, korekciju tržišnih neuspeha, uspostavljanje javnih investicija i socijalne zaštite, koordinaciju višestrukog upravljanja i operativno sprovođenje međunarodnih okvira poput SDG. Istovremeno, efikasnost državnih politika zavisi od njihove sposobnosti da integrišu tehnološke, ekonomske i političke aspekte i da obezbede pravičan, socijalno održiv prelaz. Uspešno upravljanje održivim razvojem zavisi od kombinacije institucionalnih kapaciteta, inovativnih politika i političke volje. Dok se Švedska i Nemačka fokusiraju na tehnološke inovacije i energetska tranziciju, Kostarika i Butan naglašavaju očuvanje prirodnog kapitala i redefinisane razvojnih ciljeva. Ovi modeli ilustruju različite puteve ka održivosti, ali i zajedničku ulogu države u oblikovanju normativnih, ekonomskih i institucionalnih okvira.

¹²⁴ Craig Morris, Arne Jungjohann. 2016. *Energy Democracy: Germany's Energiewende to Renewables*. New York: Palgrave Macmillan.

¹²⁵ Karma Ura, Sabina Alkire, Tshoki Zangmo, i Karma Wangdi. 2012. *A Short Guide to Gross National Happiness Index*. Thimphu: The Centre for Bhutan Studies.

Uloga kompanija u održivom razvoju

Održivi razvoj više se ne posmatra isključivo kao odgovornost države i međunarodnih organizacija, već i kao ključna obaveza poslovnog sektora. Preduzeća imaju značajan uticaj na prirodne resurse, ekosisteme i društvene strukture, ali istovremeno raspolažu i kapacitetima za inovacije, investicije i transformaciju tržišta. Održivi razvoj u poslovnom kontekstu zahteva integraciju ekonomskih, ekoloških i socijalnih dimenzija u poslovne strategije, procese i modele.¹²⁶

Korporativna društvena odgovornost (CSR) razvila se kao ključni okvir za uključivanje održivih praksi u poslovne strategije. Pitanje održivog razvoja kompanija se najčešće i razmatra kroz koncept korporativne društvene odgovornosti. Korporativna društvena odgovornost podrazumeva dobrovoljno preuzimanje odgovornosti od strane preduzeća za posledice njihovih aktivnosti na društvo i životnu sredinu. Kroz CSR politike, kompanije implementiraju mere smanjenja emisija, povećanja energetske efikasnosti, etičkog upravljanja lancima snabdevanja i podrške lokalnim zajednicama. Međutim, akademska istraživanja ukazuju da CSR nije dovoljan kada se primenjuje isključivo kao instrument reputacionog menadžmenta. Potrebna je dublja integracija održivosti u osnovne poslovne modele.¹²⁷ Evropska komisija definiše korporativnu društvenu odgovornost kao „koncept prema kojem kompanije dobrovoljno integrišu brigu o društvenim i ekološkim pitanjima u svoje poslovne aktivnosti i interakcije sa zainteresovanim stranama”.¹²⁸ Danas se ovaj koncept dodatno razvija kroz ESG standarde (*Environmental, Social, Governance*), koji omogućavaju merenje i izveštavanje o održivim praksama. ESG postaje obavezan kriterijum za investitore i međunarodne finansijske institucije, čime se kompanije

¹²⁶ John Elkington. 1997. *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Oxford: Capstone.

¹²⁷ Michael E. Porter, and Mark R. Kramer. 2011. "Creating Shared Value". *Harvard Business Review* 89 (1–2): 62–77.

¹²⁸ European Commission. *Corporate Social Responsibility: A New Definition, a New Agenda for Action*. Brussels: European Commission, 2011.

podstiču da integrišu održive politike u svoje poslovne strategije.¹²⁹ Pored toga, značajan okvir čini i *UN Global Compact*, inicijativa koja okuplja preko 15.000 kompanija iz 160 zemalja, s ciljem da podstakne usklađivanje poslovanja sa univerzalno prihvaćenim principima u oblasti ljudskih prava, radnih standarda, zaštite životne sredine i borbe protiv korupcije.¹³⁰

Preduzeća predstavljaju nosioce tehnoloških i organizacionih inovacija, koje su ključne za prelazak ka održivoj ekonomiji. Investicije u obnovljive izvore energije, cirkularnu ekonomiju, održivu mobilnost i digitalne tehnologije omogućavaju smanjenje ekološkog otiska i povećanje resursne efikasnosti. Literaturni okvir o „*triple bottom line*” pristupu pokazuje da kompanije koje kombinuju ekonomske, socijalne i ekološke ciljeve imaju dugoročno stabilniju konkurentsku prednost.¹³¹

U globalizovanom okruženju, odgovornost kompanija ne prestaje na granicama njihovih direktnih operacija. Upravljanje održivošću u lancima snabdevanja obuhvata praćenje uslova rada, poštovanje ljudskih prava i smanjenje ekoloških uticaja u svim fazama proizvodnje. Empirijska istraživanja pokazuju da transparentni i sertifikovani lanci snabdevanja doprinose poverenju potrošača i dugoročnoj otpornosti poslovanja.¹³²

Pored proizvodnih kompanija, značajnu ulogu imaju i finansijske institucije kroz razvoj održivog finansiranja (green bonds, ESG fondovi). Uvođenje ESG kriterijuma u investicione odluke postaje globalni standard

¹²⁹ Gunnar Friede, Timo Busch, and Alexander Bassen. “ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence from More than 2000 Empirical Studies”. *Journal of Sustainable Finance & Investment* 5, no. 4 (2015): 210–233.

¹³⁰ United Nations Global Compact. *About the UN Global Compact*. New York: UN, 2020.

¹³¹ Thomas Dyllick, and Katrin Muff. 2016. “Clarifying the Meaning of Sustainable Business: Introducing a Typology from Business-as-Usual to True Business Sustainability”. *Organization & Environment* 29 (2): 156–74, <https://doi.org/10.1177/1086026615575176>.

¹³² Ans Kolk, Miguel Rivera-Santos. 2018. “The State of Research on Africa in Business and Management: Insights from a Systematic Review of Key International Journals.” *Business & Society* 57 (3): 415–36. <https://doi.org/10.1177/0007650316629126>.

koji usmerava kapital ka održivim projektima i kompanijama. Na taj način preduzeća doprinose ostvarivanju ciljeva održivog razvoja ne samo kroz sopstvene operacije, već i kroz finansijske tokove koje mobilizuju.¹³³

Preduzeća mogu operacionalizovati principe održivog razvoja kroz različite sektore i poslovne modele. Unilever (globalna prehrambena i potrošačka industrija) se ističe kao pionir u razvoju korporativnih strategija koje povezuju održivost sa dugoročnim rastom. Njegov *Sustainable Living Plan* (2010) uključuje ciljeve vezane za smanjenje emisija, efikasnije korišćenje resursa i unapređenje životnih uslova miliona ljudi širom sveta. Strategija Unilevera zasniva se na integraciji održivosti u sve poslovne procese i proizvode, a ne na izdvojenim CSR projektima. Istraživanja ukazuju da je ovaj pristup doveo do jačanja brenda, lojalnosti potrošača i dugoročne konkurentnosti.¹³⁴ Patagonia (odevna industrija) je poznata po radikalno transparentnom i aktivističkom pristupu. Kompanija otvoreno komunicira o ekološkim izazovima u svojoj proizvodnji, nudi usluge popravke odeće kako bi produžila životni vek proizvoda i investira u očuvanje prirode kroz inicijativu *1% for the Planet*. Osim toga, Patagonia se ističe političkim aktivizmom – npr. tužbama protiv američke vlade radi zaštite nacionalnih parkova. Studije pokazuju da je ovaj model poslovanja zasnovan na vrednostima doprineo stvaranju snažnog identiteta brenda i privukao potrošače koji dele slične ekološke i društvene vrednosti.¹³⁵ Tesla Inc. (automobilska industrija) pokazuje kako tehnološke inovacije mogu biti ključni pokretač održivosti. Njena misija „ubrzanja svetskog prelaska na održivu energiju” ogleda se u razvoju električnih automobila, baterijskih sistema i solarnih tehnologija. Tesla je redefinisala automobilsku industriju i podstakla tradicionalne proizvođače da ubrzaju ulaganja u električna vozila i održive izvore energije. Ipak, kritička literatura ističe i izazove – visoke troškove proizvodnje, etička pitanja u

¹³³ Dirk Schoenmaker, and Willem Schramade. 2019. *Principles of Sustainable Finance*. Oxford: Oxford University Press.

¹³⁴ Bob Willard. 2012. *The New Sustainability Advantage: Seven Business Case Benefits of a Triple Bottom Line*. New York: Routledge.

¹³⁵ B Lab. 2018. *Patagonia's Activism and B Corp Impact*. Philadelphia: B Lab.

lancu snabdevanja litijumom i radne uslove u fabrikama – što pokazuje kompleksnost održivosti u praksi.¹³⁶

Kompanije i preduzeća imaju presudnu ulogu u ostvarivanju održivog razvoja, jer poseduju resurse, tehnologije i kapacitet da oblikuju tržišta i ponašanja potrošača. Njihova odgovornost prevazilazi koncept CSR-a i zahteva duboku integraciju održivosti u poslovne modele, strategije i lance snabdevanja. Dugoročno posmatrano, održivost nije samo etički imperativ već i faktor konkurentske prednosti i otpornosti u uslovima globalnih ekoloških i društvenih izazova.

Uloga kompanija u savremenom društvu prevazilazi njihovu osnovnu funkciju stvaranja profita i obezbeđivanja ekonomskog rasta. Tokom poslednjih decenija, posebno nakon usvajanja Agende 2030 Ujedinjenih nacija, poslovni sektor sve više se prepoznaje kao ključni akter u sprovođenju ciljeva održivog razvoja. Kompanije, naročito multinacionalne korporacije, raspolazu značajnim finansijskim, tehnološkim i ljudskim resursima koji mogu biti presudni u postizanju održivog razvoja na globalnom nivou. One ne samo da prikupljaju sredstva za projekte od društvenog značaja, već su obavezne i da poštuju politike i zakone koje propisuju država i međunarodna zajednica. Međutim, uloga kompanija nije jednoznačna. Dok određena preduzeća aktivno učestvuju u zaštiti životne sredine i unapređenju društvene dobrobiti, druga nanose ozbiljnu, ponekad i nepopravljivu, štetu ekosistemima. Ova dihotomija otvara pitanja o efikasnosti pravnih regulativa, korporativnoj etici i granicama profita u odnosu na principe održivosti.

Kompanije imaju ključnu ulogu u prikupljanju finansijskih sredstava za održivi razvoj. Pre svega, one direktno investiraju u projekte koji unapređuju društvenu infrastrukturu, smanjuju emisije ugljen-dioksida ili razvijaju inovativne tehnologije zasnovane na obnovljivim izvorima energije. Prema izveštaju OECD-a, privatni sektor je odgovoran za više od 60% ukupnih investicija potrebnih za postizanje ciljeva održivog razvoja.¹³⁷ Pored

¹³⁶ Ashlee Vance. 2015. *Elon Musk: Tesla, SpaceX, and the Quest for a Fantastic Future*. New York: HarperCollins.

¹³⁷ OECD. *Private Finance for Sustainable Development*. Paris: OECD Publishing, 2019.

direktnih ulaganja, preduzeća učestvuju u razvoju zelenih finansijskih instrumenata, poput zelenih obveznica (*green bonds*), koje omogućavaju prikupljanje kapitala za projekte iz oblasti obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti i upravljanja otpadom. Globalna vrednost tržišta zelenih obveznica dostigla je više od 500 milijardi dolara u 2021. godini, što pokazuje rastuću spremnost privatnog sektora da finansira ekološke projekte.¹³⁸ U nekim slučajevima preduzeća ulaze u javno-privatna partnerstva sa državama, gde kombinuju resurse i znanje za izgradnju održive infrastrukture, kao što su pametni gradovi, ekološki transport i upravljanje vodnim resursima. Ovakva partnerstva osiguravaju stabilnije finansiranje, ali i povećavaju društvenu odgovornost privatnog sektora.

Država i međunarodna zajednica postavljaju okvir koji preduzeća moraju da poštuju. Nacionalni zakoni o zaštiti životne sredine, radu i poreskim obavezama predstavljaju osnovne obaveze za sva preduzeća. U Evropskoj uniji kompanije su posebno obavezane da prate Direktivu o nefinansijskom izveštavanju, koja od 2014. godine zahteva da velika preduzeća objavljuju podatke o uticaju na životnu sredinu i društvo.¹³⁹ Na međunarodnom nivou, Pariski sporazum o klimatskim promenama i ciljevi Agende 2030 postavljaju globalne standarde koje kompanije moraju uzeti u obzir. Multinacionalne korporacije, koje posluju u više nacionalnih pravnih sistema, često su podložne različitim zakonodavnim režimima, ali globalni trend ide ka sve strožim zahtevima za transparentnošću i ekološkim standardima. Neusaglašavanje sa ovim politikama dovodi do pravnih sankcija, gubitka reputacije i smanjenja tržišne vrednosti preduzeća. Primer za to je slučaj kompanije „Volkswagen“, koja je nakon skandala sa lažiranjem emisija gasova („Dieselgate“) izgubila milijarde evra i pretrpela ozbiljan pad ugleda.¹⁴⁰

Mnoga preduzeća sprovode proaktivne politike u cilju zaštite životne sredine. U energetskom sektoru, multinacionalne kompanije poput

¹³⁸ Climate Bonds Initiative. *Green Bond Market Summary 2021*. London: CBI, 2022.

¹³⁹ European Parliament. *Directive 2014/95/EU on Non-Financial Reporting*. Brussels: EU, 2014.

¹⁴⁰ Russell Hotten. „Volkswagen: The Scandal Explained“. *BBC News*, December 10, 2015.

„Ørsted“-a preusmerile su svoje poslovanje sa fosilnih goriva na obnovljive izvore energije, te danas spadaju među globalne lidere u proizvodnji energije iz vetra i sunca.¹⁴¹ Industrijske kompanije ulažu u cirkularnu ekonomiju, koja podrazumeva smanjenje otpada, reciklažu i ponovnu upotrebu sirovina. Na primer, „IKEA“ je usvojila strategiju da do 2030. godine koristi isključivo obnovljive i reciklirane materijale u svojim proizvodima.¹⁴² Osim toga, digitalne i tehnološke kompanije razvijaju rešenja za optimizaciju potrošnje energije, smanjenje emisija u transportu i efikasnije korišćenje resursa. Time se potvrđuje da zaštita životne sredine postaje ne samo moralna već i ekonomski isplativa praksa.

Iako mnoge kompanije doprinose održivom razvoju, postoje i primeri gde poslovne aktivnosti imaju katastrofalne posledice. Ekstraktivne industrije (nafta, gas, rudarstvo) često nanose nepopravljivu štetu ekosistemima. Katastrofa kompanije „BP“ u Meksičkom zalivu 2010. godine, kada je izlilo više od 4,9 miliona barela nafte, smatra se jednom od najvećih ekoloških katastrofa u istoriji.¹⁴³ Takođe, rudarske kompanije u zemljama u razvoju često ostavljaju trajne posledice na životnu sredinu i zdravlje lokalnog stanovništva. Primera radi, u Kongu i Zambiji rudnici bakra i kobalta doveli su do masovnog zagađenja voda i zemljišta, dok su lokalne zajednice ostale bez održivih izvora prihoda.¹⁴⁴ Industrija tekstila i brze mode (*fast fashion*) takođe se navodi kao jedan od najvećih zagađivača, odgovorna za 10% globalnih emisija CO₂ i ogromnu potrošnju vode.¹⁴⁵ Ovi primeri pokazuju da bez snažnih regulatornih mehanizama i

¹⁴¹ Ørsted. *Annual Sustainability Report 2021*. Copenhagen: Ørsted, 2022.

¹⁴² IKEA. *People & Planet Positive Strategy*. Delft: IKEA Group, 2018.

¹⁴³ National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill. *Deep Water: The Gulf Oil Disaster and the Future of Offshore Drilling*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2011.

¹⁴⁴ Amnesty International. *This Is What We Die For: Human Rights Abuses in the Democratic Republic of the Congo Power the Global Trade in Cobalt*. London: Amnesty International, 2016.

¹⁴⁵ Ellen MacArthur Foundation. *A New Textiles Economy: Redesigning Fashion's Future*. Cowes: Ellen MacArthur Foundation, 2017.

pritiska javnosti, kompanije mogu slediti isključivo profitne interese na štetu društva i prirode.

Preduzeća imaju presudnu ulogu u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja. One raspolažu resursima, kapitalom i inovacijama koje mogu ubrzati tranziciju ka održivim modelima privrede. Njihov doprinos obuhvata finansiranje projekata, poštovanje pravnih okvira i aktivno učešće u zaštiti životne sredine. Međutim, odgovornost kompanija nije samo formalna – ona je i etička. Dok jedne kompanije postaju pioniri održivih rešenja, druge nastavljaju da nanose nepopravljivu štetu ekosistemima i društvu. Stoga je budućnost održivog razvoja neraskidivo vezana za balans između državne regulative, međunarodnih standarda i samoinicijativnog delovanja kompanija. Uloga države i međunarodnih organizacija ostaje ključna u obezbeđivanju kontrole, ali i podsticanju odgovornog poslovanja. Na kraju, održivi razvoj se ne može postići bez aktivnog angažmana privatnog sektora. Samo kroz sinergiju između kompanija, države i društva moguće je ostvariti dugoročnu ravnotežu između ekonomskog rasta, socijalne pravde i zaštite životne sredine.

Uloga pojedinca u održivom razvoju

Uloga pojedinca u održivom razvoju može se posmatrati kao ključna komponenta ostvarivanja globalnih ciljeva održivosti. Iako se održivi razvoj često razmatra kroz prizmu uloge država, međunarodnih organizacija i korporacija, pojedinci su nosioci svakodnevnih praksi koje direktno utiču na potrošnju resursa, očuvanje životne sredine i oblikovanje društvenih vrednosti. Njihova uloga ne svodi se samo na pasivne potrošače politika i tržišnih ponuda, već na aktivne aktere koji kroz svoje odluke i ponašanje doprinose transformaciji društva ka održivijim obrascima. Iako u savremenim akademskim i političkim raspravama o održivom razvoju dominantno mesto zauzimaju države, međunarodne organizacije i transnacionalne korporacije, savremena teorija i praksa pokazuju da pojedinac, kao osnovna društvena jedinica i neposredni korisnik prirodnih resursa, ima presudnu ulogu u oblikovanju procesa održivog razvoja. Upravo svakodnevne odluke pojedinaca – od potrošačkih navika, načina

prevoza, obrazaca ishrane do građanske participacije – stvaraju osnove koje omogućavaju da se načela održivosti pretoče u praksu. Dakle, održivi razvoj nije moguće posmatrati samo „odozgo”, kroz regulacije i politike, već i „odozdo”, kroz delovanje pojedinaca i zajednica.

Individualne potrošačke odluke predstavljaju jedan od najsnažnijih mehanizama uticaja na održivi razvoj. Jedan od najočiglednijih načina na koji pojedinac utiče na održivost jeste kroz potrošačke odluke. Odluke o kupovini lokalnih i ekološki prihvatljivih proizvoda, smanjenju potrošnje energije i vode, ili izboru održivih načina prevoza, utiču ne samo na smanjenje ekološkog otiska već i na signalizaciju tržištu o rastućoj potražnji za održivim dobrima i uslugama. Potrošnja resursa i energije u domaćinstvima čini značajan deo ukupnog ekološkog otiska, što znači da pojedinci svojim ponašanjem mogu doprineti smanjenju negativnih uticaja na životnu sredinu. Izbor potrošača ima dvostruku funkciju: s jedne strane smanjuje individualni ekološki otisak, dok, s druge strane, oblikuje tržišne trendove i signalizira kompanijama rastuću potražnju za ekološki prihvatljivim proizvodima i uslugama. Na primer, sve veća tražnja za organskom hranom i proizvodima sa manjim ugljeničnim otiskom navela je proizvođače da prilagode svoje strategije kako bi odgovorili na očekivanja kupaca.¹⁴⁶ Na taj način pojedinci posredno oblikuju proizvodne prakse i poslovne strategije kompanija. Potrošači su, dakle, nosioci svojevrsne „ekonomske moći odozdo”. Odlučujući se za proizvode koji su energetske efikasni, reciklirani ili proizvedeni lokalno, oni utiču na razvoj novih tržišta i transformaciju proizvodnih lanaca. To pokazuje da održivi razvoj nije moguć bez uključivanja građana u svakodnevne male odluke, koje u zbiru imaju makroekonomske i ekološke posledice.

Uloga pojedinca nije ograničena samo na ekonomski izbor, već se proteže i na oblikovanje društvenih normi i kulturnih vrednosti. Teorija socijalnog kapitala ukazuje da kolektivna akcija i poverenje među članovima zajednice doprinose efikasnijem sprovođenju politika održivog

¹⁴⁶ Tim Jackson. “Motivating sustainable consumption”. *Sustainable development research network* 29, no. 1 (2005): 30–40.

razvoja. Socijalni kapital, odnosno mreže poverenja i saradnje među građanima, predstavljaju osnovu kolektivne akcije. Kada pojedinci kroz svoje ponašanje afirmišu principe održivosti – smanjenje otpada, deljenje resursa, solidarnost i zajedničko korišćenje – oni doprinose stvaranju normativnog okvira u kojem održivo ponašanje postaje standard.¹⁴⁷ Kroz obrazovanje, aktivizam i učešće u lokalnim zajednicama, pojedinci doprinose formiranju kulturnih i društvenih obrazaca koji podstiču održivije ponašanje. Primeri zajednica koje praktikuju zajedničke bašte, deljenje bicikala, ili lokalne energetske zadruge, pokazuju kako pojedinačne inicijative mogu prerasti u kolektivne modele delovanja. Na taj način održivi razvoj dobija društvenu dimenziju: nije reč samo o tehničkim ili ekonomskim rešenjima, već o promeni načina života i vrednosnih orijentacija, što ima umnogome dublji i dalekosežniji uticaj.

Učešće građana u procesu donošenja odluka na lokalnom i nacionalnom nivou jača demokratski legitimitet i obezbeđuje da politike održivog razvoja odražavaju potrebe i vrednosti zajednice. Pojedinaac u ulozi građanina takođe ima presudnu važnost za održivi razvoj. Koncept „ekološkog građanstva”, prema kojem odgovornost za očuvanje prirodnih resursa prevazilazi individualne koristi i podrazumeva aktivno učešće u procesima donošenja odluka.¹⁴⁸ Učešće u javnim raspravama, lokalnim skupštinama i organizacijama civilnog društva doprinosi demokratizaciji procesa i jačanju legitimnosti politika održivog razvoja. Na taj način pojedinci nisu samo recipijenti već i kreatori politika, čime se osigurava inkluzivnost i dugoročna održivost razvojnih strategija. Na primer, lokalne inicijative za zaštitu parkova ili reciklažu otpada često proizilaze iz građanskog aktivizma, a ne iz centralnih državnih odluka. Građanska participacija tako obezbeđuje da se politike oblikuju u skladu sa potrebama zajednice, što dugoročno jača njihovu održivost.

¹⁴⁷ Robert D. Putnam. “Bowling alone: The collapse and revival of American community”. *Simon Schuster* (2000).

¹⁴⁸ Andrew Dobson. “Environmental citizenship: Towards sustainable development”. *Sustainable development* 15, no. 5 (2007): 276–285.

Uloga pojedinca u održivom razvoju ogleda se i u obrazovanju za održivost. Kroz formalne i neformalne procese učenja, pojedinci razvijaju svest i veštine neophodne za odgovorno ponašanje u odnosu na prirodne resurse i društvo u celini.¹⁴⁹ Programi obrazovanja za održivi razvoj u školama i univerzitetima imaju za cilj razvijanje kritičkog mišljenja, razumevanje međudisciplinarnih povezanosti i osnaživanje za akciju. Na taj način pojedinci postaju ne samo pasivni recipijenti informacija, već aktivni subjekti društvene transformacije. Obrazovanje predstavlja osnovni mehanizam osnaživanja pojedinaca za delovanje u pravcu održivog razvoja. Obrazovani i osvešćeni građani postaju nosioci promena u pravcu društva zasnovanog na principima ekološke ravnoteže, socijalne pravde i ekonomske održivosti.

U savremenom društvu pitanja očuvanja životne sredine dobila su centralno mesto u globalnim i nacionalnim politikama. Iako se najčešće naglašava uloga država, međunarodnih organizacija i velikih korporacija, ne sme se zanemariti značaj pojedinca. Ponašanja, odluke i svakodnevne prakse ljudi imaju kumulativne posledice koje mogu doprineti očuvanju prirodnih resursa, ali i pogoršavanju ekoloških problema. U akademskoj literaturi se često ističe da pojedinci ne deluju izolovano, već kroz mreže, zajednice i organizacije, čime njihova moć prevazilazi granice individualnog delovanja.¹⁵⁰

Koncept održivog razvoja, definisan u izveštaju „Naša zajednička budućnost”, podrazumeva zadovoljenje potreba sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe, pa u tom kontekstu uloga pojedinca postaje neizostavna jer su potrošačke navike, izbori u transportu, ishrani i potrošnji energije direktno povezani sa ekološkim pokazateljima. Teorijski okvir koji objašnjava odnos pojedinca i životne sredine može se podeliti na dva nivoa: mikro i makro.

¹⁴⁹ Stephen Sterling. “Transformative learning and sustainability: Sketching the conceptual ground”. *Learning and teaching in higher education* 5, no. 11 (2011): 17–33.

¹⁵⁰ Michael Maniates. “Individualization: Plant a Tree, Buy a Bike, Save the World?” *Global Environmental Politics* 1, no. 3 (2001): 31–52. p. 33.

Na mikro nivou posmatra se individualna odgovornost, uključujući etičke dimenzije i svakodnevne odluke.¹⁵¹ Na makro nivou pojedinci se posmatraju kao deo društvenih grupa, pokreta i političkih zajednica, čime se ispituje njihov kolektivni uticaj.¹⁵² Upravo kombinacija ova dva nivoa omogućava razumevanje potencijala i ograničenja delovanja pojedinaca u zaštiti životne sredine.

Najneposredniji pozitivan način na koji pojedinci mogu doprineti očuvanju životne sredine jeste prilagođavanje sopstvenog životnog stila. Praksa poput reciklaže, smanjenja potrošnje plastike, prelaska na javni prevoz, biciklizam ili upotreba obnovljivih izvora energije u domaćinstvima pokazuje kako male promene mogu imati kumulativne efekte.¹⁵³ Na primer, prelazak na ishranu sa smanjenim unosom mesa značajno utiče na smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte, jer je stočarstvo jedan od glavnih izvora metana.¹⁵⁴

Kao potrošači, pojedinci direktno utiču na tržište. Kupovina proizvoda sa ekološkim sertifikatima, lokalne hrane ili proizvoda kompanija koje primenjuju održive prakse šalje signal proizvođačima i može promeniti privredne tokove.¹⁵⁵ U literaturi se ovo naziva „politički potrošač“ (*political consumer*), odnosno potrošač koji svojom kupovinom promoviše određene društvene i ekološke vrednosti.¹⁵⁶

¹⁵¹ Andrew Dobson. *Citizenship and the Environment*. Oxford: Oxford University Press, 2003. p. 92.

¹⁵² Michele Micheletti. *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan, 2003. p. 18.

¹⁵³ Tim Jackson. *Motivating Sustainable Consumption: A Review of Evidence on Consumer Behaviour and Behavioural Change*. Surrey: University of Surrey, 2005. p. 66.

¹⁵⁴ Henning Steinfeld, Pierre Gerber, Tom Wassenaar, Vincent Castel, Mauricio Rosales, and Cees de Haan. *Livestock's Long Shadow: Environmental Issues and Options*. Rome: FAO, 2006. p. 45.

¹⁵⁵ John Thøgersen. "Country Differences in Sustainable Consumption: The Case of Organic Food". *Journal of Macromarketing* 30, no. 2 (2010): 171–85. p. 146.

¹⁵⁶ Michele Micheletti. *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan, 2003. p. 27.

Edukacija o zaštiti životne sredine ne odvija se isključivo kroz formalne institucije. Pojedinci doprinose kroz deljenje informacija, pokretanje lokalnih radionica i podizanje svesti unutar zajednice. Obrazovani i osvešćeni građani imaju veći potencijal da utiču na kreiranje i sprovođenje politika.¹⁵⁷ Međutim, s druge strane, svakodnevni obrasci potrošnje dovode do iscrpljivanja prirodnih resursa i stvaranja ogromnih količina otpada. Prosečan stanovnik Evropske unije generiše preko 500 kilograma komunalnog otpada godišnje.¹⁵⁸ Pojedinci doprinose ovom negativnom trendu kroz prekomernu kupovinu, bacanja hrane i korišćenja jednokratnih proizvoda. Takođe, korišćenje privatnih automobila, prekomerna upotreba električne energije i fosilnih goriva značajno povećavaju individualni ugljenični otisak. Kada se saberu milioni pojedinaca, njihov negativni uticaj postaje globalni problem.¹⁵⁹

Iako individualne akcije mogu izgledati ograničene u poređenju sa korporativnim ili državnim odlukama, njihova kombinacija i organizovanje kroz zajednice dovodi do većih promena. Kolektivno delovanje građana može biti ključno u upravljanju zajedničkim resursima, od lokalnih šuma do globalne klime.¹⁶⁰ Pokreti poput „Fridays for Future” ili lokalnih inicijativa za čistiji vazduh pokazuju kako pojedinci mogu generisati globalni pritisak na donosiocima odluka.¹⁶¹ Protesti, kampanje i peticije stvaraju političku dinamiku u kojoj vlade i korporacije moraju odgovarati na zahteve

¹⁵⁷ Anja Kollmuss, and Julian Agyeman. “Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-Environmental Behavior?” *Environmental Education Research* 8, no. 3 (2002): 239–60. p. 255.

¹⁵⁸ Eurostat. “Municipal Waste Statistics”. 2023.

¹⁵⁹ Benjamin K. Sovacool. “What Are We Doing Here? Analyzing Fifteen Years of Energy Scholarship and Proposing a Social Science Research Agenda”. *Energy Research & Social Science* 1 (2014): 1–29. p. 389.

¹⁶⁰ Elinor Ostrom. “Polycentric Systems for Coping with Collective Action and Global Environmental Change”. *Global Environmental Change* 20, no. 4 (2010): 550–57.

¹⁶¹ Mattias Wahlström, Piotr Kocyba, Michiel De Vydt, and Joost De Moor. “Protest for a Future: Composition, Mobilization and Motives of the Participants in Fridays for Future Climate Protests”. *Sociological Review* 67, no. 4 (2019): 789–816.

javnosti. Građani kroz biračko pravo i političku participaciju oblikuju javne politike. Ekološki osvešćeni birači mogu dati prednost partijama i kandidatima koji imaju jasne programe zaštite životne sredine.¹⁶² Tako pojedinačne odluke u političkoj sferi postaju deo kolektivnog pritiska.

Na lokalnom nivou građani se organizuju kroz akcije čišćenja, urbane bašte i energetske zadruge. Ove inicijative imaju dvostruku funkciju – neposredno poboljšavaju kvalitet životne sredine i šire svest o održivim praksama. Takođe, pojedinci se uključuju u rad ekoloških NVO koje često imaju veću fleksibilnost od državnih institucija i mogu da utiču na politiku kroz istraživanja, kampanje i lobiranje.¹⁶³ U digitalnom dobu pojedinci koriste društvene mreže da šire informacije, mobilišu zajednice i vrše pritisak na institucije. Viralni ekološki sadržaji često doprinose globalnoj mobilizaciji.¹⁶⁴ Jedan od primera uspešne mobilizacije pojedinaca jeste pokret protiv plastičnih kesa u Keniji, gde je građanski pritisak doprineo donošenju jedne od najstrožih zabrana plastike na svetu.¹⁶⁵ Drugi primer je inicijativa „Let’s Do It!” koja je započeta u Estoniji i mobilisala milione ljudi širom sveta da učestvuju u jednodnevnom čišćenju ilegalnih deponija.¹⁶⁶

Iako je pojedinačni doprinos važan, presudan značaj i uticaj na ekološku dimenziju održivog razvoja ima kolektivno organizovanje. Zbir pojedinačnih akcija, kada se institucionalizuje kroz pokrete i politike, generiše transformativne promene. Ovaj odnos potvrđuje teza da pojedinci mogu ostvariti jači uticaj nego što bi proizilazilo iz njihovih pojedinačnih aktivnosti. Pojedinci igraju ključnu ulogu u zaštiti životne sredine, kako kroz sopstvene životne stilove i potrošačke odluke tako i kroz kolektivno

¹⁶² Iris Marion Young. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

¹⁶³ Margaret E. Keck, and Kathryn Sikkink. *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.

¹⁶⁴ Manuel Castells. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press, 2012.

¹⁶⁵ UNEP. *Single-Use Plastics: A Roadmap for Sustainability*. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2018.

¹⁶⁶ Marek Saar, and Kerli Palu. “Let’s Do It! World Cleanup Movement: Civic Engagement in Practice”. *Journal of Civic Initiatives* 2 (2013): 12–21.

delovanje. Njihov uticaj može biti dvosmeran – doprinos očuvanju prirode ili njeno ugrožavanje. Međutim, kada se pojedinci organizuju u pokrete, NVO ili digitalne mreže, njihova moć višestruko prevazilazi individualne kapacitete. Stoga je uloga pojedinca neraskidivo povezana sa širim društvenim i političkim strukturama koje omogućavaju ostvarivanje održivog razvoja.

Uloga pojedinca u održivom razvoju višestruka je i kompleksna. Ona obuhvata ekonomske, društvene, političke i obrazovne dimenzije, pri čemu se pojedinac javlja kao potrošač, građanin, član zajednice i učenik. Njegovo delovanje, premda ograničeno na mikro nivo, u zbiru ima snažne makro efekte jer oblikuje tržišta, društvene norme i politike. U tom smislu, održivi razvoj se ne može posmatrati isključivo kao projekat institucija i kompanija, već kao zajednički proces u kojem pojedinci predstavljaju ključne nosioce promene. Stoga je osnaživanje pojedinaca kroz obrazovanje, participaciju i odgovorne potrošačke odluke neophodno za postizanje dugoročnih ciljeva održivog razvoja.

III

ODNOS EKONOMSKIH DIMENZIJA ODRŽIVOG RAZVOJA I GLOBALIZACIJE

U 21. veku, veku znanja, tehnologija i inovacija, dolazi do rastuće globalne međupovezanosti koja ima uticaja na ekonomije savremenih država, gde može doći do nekontrolisanog razvoja i prekomerne upotrebe prirodnih resursa. Iz tog razloga, u savremenoj literaturi neizostavna je analiza odnosa ekonomskih dimenzija održivog razvoja i globalizacije, uz sagledavanje ekonomskih aspekata održivog razvoja i uticaj na životnu sredinu, analize odnosa najznačajnijih socijalnih i ekoloških problema, ekoloških granica ekonomije, odnosa između održivog razvoja i zelene ekonomije i dr.

Polazeći od činjenice da su prirodni resursi na zemlji ograničeni, a da je konstantno prisutna i dominantna sve veća potreba za proizvodnjom i potrošnjom budućih generacija, s razlogom je u fokusu pažnja usmerena ka održivom razvoju. A kako smo već svesni činjenice da održivi razvoj umnogome zavisi od potrošačkih potreba i načina na koje će se one zadovoljavati i proizvoditi za potrebe budućih generacija, važno je razmotriti i ulogu svakog od donosioca ekonomskih odluka u tom lancu. Iz tog razloga, ovaj deo rukopisa biće posvećen održivoj ekonomiji, odnosno ekonomskim aspektima održivog razvoja i globalizacije.

Ekonomski aspekti održivog razvoja i uticaj na životnu sredinu

Kada analiziramo razvoj i prosperitet neke zemlje upravo ekonomski rast izdajamo kao jedan od pozitivnih pokazatelja, što je logično jer on ukazuje na viši životni standard, više prihode, mogućnosti za zaposlenjem i drugo. Ali, s druge strane, što se ekonomija jedne zemlje više razvija, širi, sve više koristi prirodne resurse i utiče na ekosistem, više i dovodi do različitih uticaja na životnu sredinu.

S obzirom na veliku iskorišćenost i ugroženost resursnih potencijala i intenzivnih klimatskih promena, održivi razvoj je u fokusu velikog broja država i međunarodnih organizacija, ali i pojedinaca, kompanija i nevladinih organizacija. A za razumevanje kompleksnosti ovog koncepta neophodno je sagledavanje svih faktora i to ekoloških, ekonomskih i

socijalnih, kao što je i do sada napomenuto. Upravo, suprotstavljenost i međuzavisnost ekonomije i ekologije u savremenim uslovima nalazi sintetizovani izraz u pojmu održivi razvoj.¹⁶⁷

Analizirajući pristup održive ekonomije zasnovane na ekonomskim odlukama koje formuliše društvo kroz određene zakone i propise, potrebe potrošača i preduzeća, i da se ekonomski rast već decenijama ostvaruje na račun ubrzane devastacije životne sredine,¹⁶⁸ nameće se pitanje – kako uspostaviti uravnotežen rast i postići ekonomsku održivost, a da ona nije zasnovana na gubitku resursa? Ekonomija koja bi podizala kvalitet života celokupne zajednice, negovala solidarnost i brinula o održivosti ekosistema je model za budućnost kome bi trebalo težiti, jer teži razvoju i zadovoljavanju individualnih potreba bez ugrožavanja interesa drugih ili na štetu prirode.¹⁶⁹ Zbog evidentnog odsustva komplementarnosti u odnosu na ekonomske i ekološke ciljeve, iznećemo neka od zapažanja, podataka i preporuka koji sugerišu u kom pravcu treba razmišljati i koji su to izazovi sa kojima se moramo uhvatiti u koštac.

Povezanost ekonomskog sistema i prirodnog okruženja ogleda se, s jedne strane, u korišćenju i iscrpljivanju prirodnih resursa za potrebe proizvodnje i potrošnje, i s druge strane, u stvaranju reziduala, kao posledica realizacije proizvodnje i potrošnje koji se emituju i odlažu u prirodnu sredinu.¹⁷⁰ Zbog

¹⁶⁷ Nada Trivić. „Ekonomija i ekologija – jedinstvo i/ili suprotnost”. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, no. 16 (2006): 3–12.

¹⁶⁸ Nikola Makojević & Marko Savićević. „Zeleni BDP u kontekstu održivog ekonomskog razvoja”. *Globalni trendovi i izazovi održivog razvoja*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu. 2024. ISBN: 978-86-6091-153–9.

¹⁶⁹ Aleksandra Tošović-Stevanović, Sanja Jelisavac Trošić, and Nikola Radić. *Savremeni aspekti socijalne ekonomije*, in: *Osnove Socijalnog preduzetništva*. Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo; Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski” Bitolj, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo, Ohrid, Severna Makedonija, Beograd; Bitolj, pp. 36–49. 2022. ISBN 978-608-4676-37-9.

¹⁷⁰ Dejan Riznić et al. „Ekonomski aspekti održivog razvoja i uticaj na životnu sredinu”. *Zbornik Međunarodne konferencije o obnovljivim izvorima električne energije – MKOIEE, [S.l.]*, v. 4, n. 1, p. 139–147, jun 2017.

toga kada sagledavamo ekonomske aspekte održivog razvoja, moramo biti svesni da smo upravo eksploatacijom prirodnih resursa, ugrožavanjem životne sredine i kontinuiranim ugrožavanjem njenog kvaliteta, doveli do mnogih problema po životnu sredinu koji nameću ozbiljne predloge za rešavanje ekološke krize. Neka od rešenja nude se kroz inicijativu i ciljeve održivog razvoja, sagledavanje koncepta zelene ekonomije i zelenih finansija i drugo. Zbog toga veliki broj autora posvećuje pažnju sagledavanju različitih oblika razvoja koji bi bili kompatibilni sa zaštitom životne sredine. Jer ono čega su svi svesni jeste da ako se prirodni resursi ne vrednuju na pravi način, dugoročno gledano, ekonomski rast neće biti održiv. Pred ispitom prilagođavanja privreda nije više samo ekonomski koncept prilagođavanja ili finansiranja krize, već pitanje prilagođavanja celokupnog sistema.¹⁷¹

Ekonomske aktivnosti koje pokreću proizvodnju i potrošnju dobara, doprinose ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, ali i koliki je zaista obim uticaja ekonomskog rasta na ciljeve održivog razvoja, ostaje da se dodatno razjasni. Usled razvoja tehnologije i inovacija izdvajaju se pozitivni, ali i negativni efekti koje ekonomski rast može imati na životnu sredinu. Neki od pozitivnih primera vezuju se za razvoj obnovljivih izvora energije, poput solarne energije, kao i povećanih ulaganja u mere zaštite životne sredine, poput postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u cilju smanjenja zagađenja vode. Među primerima koji stvaraju negativan uticaj na ekonomiju možemo izdvojiti povećanu potrošnju neobnovljivih resursa (ugalj, nafta), što može da dovode do njihovog brzog iscrpljivanja, oskudica i viših cena. Takođe, negativni efekti ogledaju se kroz veće emisije gasova staklene bašte, kao i povećane industrijske aktivnosti i transporta, što ima za posledicu veći nivo zagađenja životne sredine.

¹⁷¹ Sanja Jelisavac Trošić, Aleksandra Tošović-Stevanović, and Vladimir Ristanović. Kriza svetske ekonomije na početku XXI veka. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2021. http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/806/1/2021_Trosic_Stevanovic_Ristanovic-Kriza_svetske_ekonomije.pdf.

Ideju o razdvajanju „ekoloških šteta” od „ekonomskih dobara” predložile su organizacije poput OECD-a i UN kao put ka održivosti.¹⁷² Globalna ekonomska ravnoteža je osnov savremene svetske ekonomije, zbog toga je veoma značajno sagledati i aspekte *eko-ekonomskog razdvajanja*, koje ima za cilj da razdvoji pojmove koji se vezuju za ekonomski rast i degradaciju životne sredine sa idejom postizanja ekonomskog rasta i prosperiteta, ali bez ugrožavanja životne sredine. Međutim, u eri globalizacije i razvoja tehnologije ova ideja je veliki izazov za postizanje. Za njeno ostvarivanje imamo mnogo mogućnosti, ali i ograničenja. Počecemo od mogućnosti.

Ideja predstavljena u okviru izveštaja pod nazivom *Assessing global resource use: A systems approach to resource efficiency and pollution reduction*, polazi od stava da su prirodni resursi i životna sredina, direktno ili indirektno, povezani sa svim ciljevima održivog razvoja Ujedinjenih nacija, a da je obnova i očuvanje prirodnih resursa neophodan uslov za postizanje ambicioznog nivoa blagostanja za sadašnje i buduće generacije navedenih u ciljevima održivog razvoja.¹⁷³ Možda se cilj pod brojem 12 koji akcenat stavlja na odgovornoj proizvodnji i potrošnji, možda i najviše izdvaja, odnosno direktno se bavi problematikom ostvarivanja ekonomskog rasta uz očuvanje životne sredine i uz minimiziranje korišćenja resursa. Može se govoriti o pojedinim ciljevima koji više ili manje utiču na postizanje navedenih rezultata, ali svaki od 17 ciljeva ima svoj fokus delovanja, koji kao prioritet ima za cilj održivi razvoj za sve, kroz uspostavljenje kompromisa između ekonomskog rasta i zaštite životne sredine. A pojedini autori iznose i stavove da je u cilju postizanja navedenih ciljeva potrebno izvršiti određene promene u promišljanju kako dostići

¹⁷² T. Vadén, V. Lähde, A. Majava, P. Järvensivu, T. Toivanen, E. Hakala, & J. T. Eronen. “Decoupling for ecological sustainability: A categorisation and review of research literature”, *Environmental Science & Policy*, Volume 112, 2020, Pages 236–244, ISSN 1462-9011, <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.06.016>.

¹⁷³ United Nations Environment Programme. *Assessing global resource use: A systems approach to resource efficiency and pollution reduction*. Report of the International Resource Panel, UNESCO, 2017.

ekonomski rast. Jedna od njih odnosi se na promenu pristupa sa linearnih tokova materijala na kružni tok, kroz inteligentni dizajn proizvoda koji uključuje standardizaciju, ponovnu upotrebu, reciklažu/reproizvodnju, razvoj efikasnih i inkluzivnih infrastrukturnih sistema i fokus na pružanje usluga, a ne na materijalne proizvode.¹⁷⁴

Ono što je interesantno za našu analizu jeste i koncept *decoupling*, odnosno razdvajanje ekonomskog rasta od korišćenja prirodnih resursa i negativnih uticaja na životnu sredinu. Koncept razdvajanja može se posmatrati sa stanovišta razdvajanja veze između ekonomskog rasta i korišćenja resursa i veze između ekonomskog rasta i pritiska na životnu sredinu. A prilikom procene trendova razdvajanja, mogu se razlikovati dve vrste razdvajanja: relativno razdvajanje i apsolutno razdvajanje. Relativno razdvajanje se postiže kada ekonomski rast premašuje rast korišćenja materijala. Nasuprot tome, postizanje ekonomskog rasta uz istovremeno smanjenje ukupne upotrebe materijala naziva se apsolutno razdvajanje. Iako oba slučaja podrazumevaju povećanje efikasnosti u korišćenju sirovina, samo se ovo drugo može posmatrati kao sredstvo za smanjenje pritiska na životnu sredinu.¹⁷⁵ Mnogi se slažu da usled prekomernog korišćenja resursa za posledicu će sigurno imati negativan efekat na životnu sredinu, i da jedino strateškim pristupom u korišćenju odgovarajućih tehnoloških rešenja prilikom korišćenja resursa može se doći do uništavanja, odnosno negativnih posledica po životnu sredinu.

Inače, sam koncept je prvi put usvojen 2001. godine u dokumentima OECD-a, kao jedan od značajnih ciljeva koji se analiziraju i sprovode u okviru politike *Strategija zaštite životne sredine za prvu deceniju 21. veka* (*OECD Environmental Strategy for the First Decade of the 21st Century*). OECD definiše razdvajanje kao prekidanje veze između „ekoloških šteta” i „ekonomskih dobara” i zbog toga je bilo naloženo da se u okviru OECD-a dogovore i definišu indikatori za merenje napretka u sve tri dimenzije

¹⁷⁴ *Ibid.*

¹⁷⁵ <https://www.materialflows.net/decoupling-material-use-and-economic-performance/>.

održivog razvoja, kao i indikatori koji mogu meriti razdvajanje ekonomskog rasta od degradacije životne sredine.¹⁷⁶ Međutim, i pre ovog koncepta, sama ideja u okviru koje se do konkurentnih cena robe i usluga, koje zadovoljavaju ljudske potrebe i donose kvalitet života, dolazi uz progresivno smanjenje uticaja robe na životnu sredinu i intenziteta resursa tokom celog životnog ciklusa, definisana je u okviru pojma eko-efikasnost¹⁷⁷ dosta ranije od koncepta razdvajanja, od strane *Svetskog poslovnog saveta za održivi razvoj* (*World Business Council for Sustainable Development – WBCSD*). Danas eko-efikasnost postaje merilo napretka u zelenom rastu i sve više preferiran način korišćenja resursa.¹⁷⁸ Takođe, Evropska unija je 2005. godine usvojila *Lisabonsku strategiju za rast i zaposlenost* (*Lisbon Strategy for Growth and Jobs*), u kojoj je akcenat stavljen na održivoj potrošnji i proizvodnji u globalnoj ekonomiji, a da bi se postigli ciljevi održivosti na samitu u Geteborgu 2001. godine dogovoren je skup ciljeva u oblasti životne sredine.¹⁷⁹ Posle toga, Evropska komisija je 2005. godine predložila *Tematske strategije EU o održivom korišćenju prirodnih resursa* (*Thematic Strategy on the Sustainable Use of Natural Resources*), s ciljem smanjenja uticaja na životnu sredinu povezanih sa korišćenjem resursa i to u uslovima rastuće ekonomije, radi postizanja ciljeva održivog razvoja u EU.¹⁸⁰ U okviru ove strategije takođe se prepoznaje pojam razdvajanja.

¹⁷⁶ Organisation for economic co-operation and development (OECD). *Environmental Strategy for the First Decade of the 21st Century*, OECD, 2001.

¹⁷⁷ Stephan Schmidheiny. "Changing Course: A Global Business Perspective on Development and the Environment". MIT Press, Cambridge, 1992.

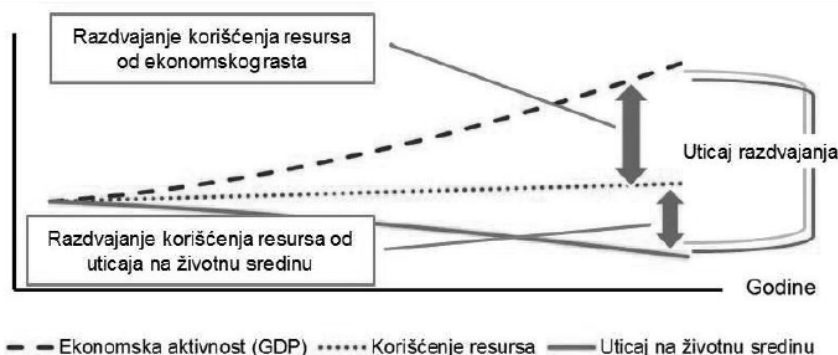
¹⁷⁸ Aleksandra Tošović-Stevanović, Sanja Jelisavac Trošić, and Vladimir Ristanović. "Eco-efficiency and sustainable agricultural development in Central and Southeast Europe". *Međunarodna politika* 74 (2023): 107–132.

¹⁷⁹ European Union. *Lisbon Strategy for Growth and Jobs*, 2007, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/growth-and-jobs.html>.

¹⁸⁰ European Union. *Strategy on the sustainable use of natural resources*. 2005. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/strategy-on-the-sustainable-use-of-natural-resources.html>

Analizirajući koncept razdvajanja, pojedini autori s pravom postavljaju pitanja koja se odnose na mogućnosti dostizanja ekonomskog rasta uz očuvanje životne sredine, odnosno da li će do ovog balansa doći na vreme, a ne nakon nepopravljive degradacije životne sredine. Pitanja koja se nameću u saglasnosti su sa već stečenim iskustvom i rezultatima koje imamo prilike da analiziramo, zbog čega je koncept razdvajanja značajan za analizu.

Slika 3: Razdvajanje ekonomskog rasta od korišćenja resursa i uticaja na životnu sredinu

Izvor: Veljković i Jovičić, 2015.

Kao što smo već rekli, jedan od ključnih ciljeva politike koja se odnosi na upravljanje i korišćenje prirodnih resursa je razdvajanje tendencija indikatora ekonomskog rasta od indikatora kvaliteta životne sredine i indikatora korišćenja resursa, što se može videti na slici 3.¹⁸¹

Prema Veljkoviću i Jovičiću,¹⁸² grafički prikaz ilustruje kako se indikatori koji vrednuju ove procese mogu kombinovati s ciljem da se prikažu uticaji,

¹⁸¹ Nebojša Veljković, Milorad Jovičić. „Razdvajanje industrijskog rasta od uticaja na životnu sredinu: Studija slučaja za sliv Južne Morave”, Hemijska Industrija 69 (5) str. 493–502. 2015.

¹⁸² *Ibid.*

pri čemu gornja isprekidana linija dijagrama predstavlja ekonomski rast izražen kao povećanje BDP, srednja isprekidana linija predstavlja korišćenje resursa, dok donja puna linija pokazuje smanjenje uticaja na životnu sredinu tokom vremena. Izazov ovog koncepta nije teorijski pristup, već kreiranje indikatora koji vrednuju odgovore društva obuhvaćenih merama na zaštiti životne sredine.¹⁸³

Tokom poslednjih deset godina, Svetski ekonomski forum je posvećivao mnogo više pažnje posledicama koje izazivaju klimatske promene i nejednakosti, a samim tim i uticaju na globalni ekonomski rast, ekonomski sistem, finansije i trgovinu, što je ranije bilo nezamislivo.¹⁸⁴ Aktuelnost odnosa koji se vezuje za ekonomski rast i njegov uticaj na životnu sredinu, predstavljeno je i kroz koncept Kuznjecove krive životne sredine. Nobelovac Simon Kuznjec (Kuznets) je analizirajući odnos između bruto domaćeg proizvoda i nejednakosti u društvu utvrdio da se on može predstaviti krivom koja ima izgled obrnutog slova U, koja je predstavljena na grafikonu 1.¹⁸⁵

Izvor: Stern, 2018.

¹⁸³ *Ibid.*

¹⁸⁴ Aleksandra Tošović-Stevanović. "The concept of creating shared value and sustainable development: perspective after the COVID-19 crisis". National institute for economic research, 2022. 225–231.

¹⁸⁵ Bojan Pejović. "Privredni rast, potrošnja energije i emisija CO₂ u tranzicionim zemljama: analiza Kuznetsove ekološke krive". Ekonomske ideje i praksa, broj 44, 2022.

Među autorima koji su se bavili konceptom Kuznjecove krive životne sredine, izdvajamo istraživanja Grosmana i Krugera (Grossman i Krueger),^{186, 187} koji su analizirali odnos između bruto domaćeg proizvoda po stanovniku i više indikatora degradacije životne sredine i došli do zaključka da rast bruto domaćeg proizvoda po stanovniku nije u kontinuitetu praćen degradacijom životne sredine, već da postoji tačka prekretnice nakon koje njihov odnos menja znak, čime je potvrđeno postojanje Kuznjecove krive životne sredine.¹⁸⁸ Pojedini autori smatraju da Kuznjecova kriva životne sredine sugerise da ekonomski razvoj u početku uzrokuje pogoršanje životne sredine, ali da kasnije, zbog ekonomskog rasta, društvo počinje da poboljšava odnos sa životnom sredinom i da se degradacija životne sredine smanjuje.¹⁸⁹ Međutim, ovo je više teoretski stav u odnosu na realnost i to posebno ako nije obezbeđena takozvana ciljana politika i stavovi radi osiguranja kompatibilnosti ekonomskog rasta sa poboljšanjem životne sredine.

Pored navedenih vrsta trendova, u literaturi su razvijene različite definicije razdvajanja u odnosu na različite stepene produktivnosti resursa, sa različitim stepenima fokusa na njihov uticaj na životnu sredinu.¹⁹⁰

Analizirajući globalne izazove i trendove u periodu od 1970–2024. godine upitno je da li se ekonomski rast zapravo odvaja od upotrebe

¹⁸⁶ Gene Grossman & Alan Krueger. Environmental impacts of a North American free trade agreement, The US-Mexico free trade agreement. MA: MIT Press, Cambridge.

¹⁸⁷ Gene Grossman & Alan Krueger. "Economic Growth and the Environment", The Quarterly Journal of Economics, Volume 110, Issue 2, May 1995, Pages 353–377, <https://doi.org/10.2307/2118443>.

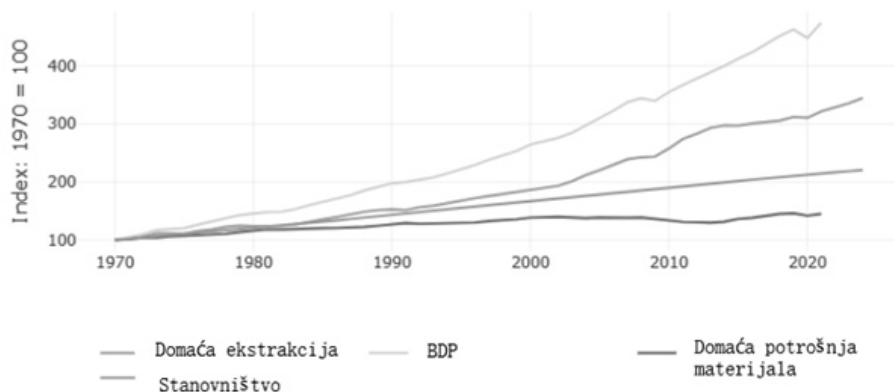
¹⁸⁸ Bojan Pejović. "Privredni rast, potrošnja energije i emisija CO2 u tranzicionim zemljama: analiza Kuznetsove ekološke krive". Ekonomske ideje i praksa, broj 44, 2022.

¹⁸⁹ David Stern. "The Environmental Kuznets Curve", Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences, Elsevier, 2018, ISBN 9780124095489, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.09278-2>.

¹⁹⁰ Marina Fischer-Kowalski & Mark Swilling. "Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth". United Nations Environment Programme. 2011.

materijala na globalnom nivou ili čak možda u određenim regionima sveta (videti grafikon 2). Na prikazanom grafikonu možemo uočiti da je u periodu od 1990–2024. godine, na globalnom nivou, prisutan rast ekstrakcije prirodnih resursa, stanovništva i BDP-a. Upravo poređenje ekstrakcije materijala sa ekonomskim učinkom omogućava nam da sagledamo globalne trendove, odnosno intenzitet materijala i produktivnosti materijala i njihovu recipročnost.¹⁹¹ Daljom analizom, možemo uočiti da je u periodu od 1990–2002. godine stopa rasta BDP-a premašila stopu ekstrakcije materijala na globalnom nivou, što predstavlja trend relativnog razdvajanja resursa. Od 2002. godine, ovaj trend povećanja produktivnosti materijala je stagnirao, a od 2009. godine je obrnut.

Grafikon 2. Globalni trendovi od 1970–2024

Izvor: <https://www.materialflows.net/decoupling-material-use-and-economic-performance/>.

Kako bi razumeli razlike do kojih je došlo veoma je važno istaći značaj ekonomske situacije i globalnih kriza koje su se dešavale u tom periodu. Naime, do pada globalnog BDP-a došlo je usled svetske ekonomske krize i to je uočljivo za 2008. i 2009. godinu, dok s druge strane imamo rast

¹⁹¹ <https://www.materialflows.net/decoupling-material-use-and-economic-performance/>.

ekstrakcije materijala i to posebno kod zemalja koje su bile manje pogođene ovom krizom, gde izdvajamo Kinu i Indiju. Kod njih imamo značajnu stopu rasta, što je rezultiralo i intenzivnijom upotrebom materijala. Na globalnom nivou, do rasta produktivnosti materijala dolazi 2014. godine i traje do 2020. godine, odnosno do pandemijske krize.¹⁹²

Održivi ekonomski razvoj i zeleni rast

Za razumevanje ekonomskih aspekata održivog razvoja i uticaja na životnu sredinu, predstavimo i značaj koncepta zelenog rasta. Ako postoji svesnost da ekonomski rast ne sme biti na račun životne sredine i svih važnih društvenih aspekata, povratak na poslovanje koje se smatralo do sada standardnim i uobičajnim, postaje sve više nerazumno i neodrživo, zbog čega i postoji težnja za postizanjem zelenijeg rasta. Prema OECD-u (2011) zeleni rast znači podsticanje ekonomskog rasta i razvoja, uz istovremeno osiguravanje da prirodna dobra nastave da obezbeđuju resurse i ekološke usluge na kojima se oslanja naša dobrobit.¹⁹³ Prema pristupu koji su razvili Sarkodie et al. (2023), zeleni rast obuhvata pet dimenzija:¹⁹⁴

- 1) Baza prirodnih dobara koja obuhvata podatke o vodnim, zemljišnim, šumskim i životinjskim resursima, kao i podatke o atmosferi i klimi;
- 2) Politika, koja uključuje podatke o patentima, razvojnoj pomoći, međunarodnim finansijskim tokovima, tehnologiji i inovacijama, ekološkim porezima i transferima, kao i propisima i upravljanju;
- 3) Socio-ekonomski, koji obuhvata podatke iz socijalne i ekonomske dimenzije;
- 4) Kvalitet života koji obuhvata podatke o pristupu vodi za piće i izloženosti riziku od uništavanja životne sredine, i

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ OECD, *Towards Green Growth*, OECD Publishing. 2011, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264111318-en>.

¹⁹⁴ Vesna Martin. „Ključni indikatori zelene tranzicije – primer Srbije”. *Bankarstvo* 53, no. 2–3 (2024): 194–223, <https://doi.org/10.5937/bankarstvo2403194M>.

- 5) Produktivnost, koja obuhvata podatke o produktivnosti korišćenja ugljen-dioksida, energetske produktivnosti, produktivnosti neenergetskih materijala i ekološkoj produktivnosti.

Kao novi koncept, zeleni rast je usvojen 2005. godine na Petoj ministarskoj konferenciji o životnoj sredini i razvoju (*Ministerial Conference on Environment and Development – MCED*) u Seulu, od strane 52 zemlje iz Azije i Pacifika. I od tada, i dalje postoji dilema oko preciznog definisanja njegovog pojma. Ekonomska i socijalna komisija Ujedinjenih nacija za Aziju i Pacifik (*UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific – UNESCAP*) 2005. godine navela je da ekonomski rast ima glavni fokus na održivi ekonomski napredak vođen ekološkom održivošću, uz istovremeno poboljšanje koncepta niskokarbonske ekonomije i socijalno inkluzivnog razvoja društva.¹⁹⁵ OECD je 2009. godine definisao termin kao postizanje održivog ekonomskog razvoja uz smanjenje negativnih ekoloških eksternalija, uključujući klimatske promene, gubitak biodiverziteta i eksploataciju prirodnih resursa.¹⁹⁶ Program Ujedinjenih nacija za zaštitu životne sredine (*United Nations Environment Programme – UNEP*) 2011. godine definisao je zeleni ekonomski rast kao koncept koji poboljšava blagostanje i socijalnu pravdu, istovremeno smanjujući ekološke rizike i ekološki otisak.¹⁹⁷ Nakon toga su i ostala značajna tela i međunarodne institucije (Svetska banka, Evropska komisija i dr.) dale objašnjenje i svoje definicije za zeleni rast, kod kojih se, kao što smo već na početku istakli, javljaju značajne razlike i neslaganja prilikom definisanja navedenog pojma.

OECD 2011. godine prvi definiše kriterijume za rangiranje zemalja za analizu zelenog rasta. Nakon OECD-a i UNEP predstavlja svoj set indikatora u okviru programa *Ka zelenom rastu: Praćenje napretka (Towards Green*

¹⁹⁵ Samuel Asumadu Sarkodie, Phebe Asantewaa Owusu & John Taden. "Comprehensive green growth indicators across countries and territories". *Sci Data* 10, 413. 2023, <https://doi.org/10.1038/s41597-023-02319-4>

¹⁹⁶ OECD. *Declaration on Green Growth*. OECD/LEGAL/0374. 2009.

¹⁹⁷ UNEP. *Towards a Green Economy Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. UNEP – UN Environment Programme. 2011.

Growth: Monitoring Progress program),¹⁹⁸ da bi 2012. godine nekoliko međunarodnih institucija, uključujući Svetsku banku, UNIDO, OECD i UNEP, zajedno kreirali *Platformu znanja o zelenom rastu (Global Green Growth Institute – GGKI)*. Ova globalna mreža stručnjaka i organizacija posvećena je pružanju znanja, smernica i najnovijim istraživanjima i podacima koji su od pomoći različitim akterima za prelazak na inkluzivnu zelenu ekonomiju, sa akcentom na tri platforme: Platformu za zelenu politiku, Platformu za zelenu industriju i Platformu za zelene finansije.¹⁹⁹ Takođe, važno je istaći i druge inicijative, poput *Globalnog indeksa zelene ekonomije (Global Green Economy Index – GGEI)*, koji se bavi merenjem zelene ekonomske performanse u velikom broju zemalja i to kroz četiri dimenzije: liderstvo i klimatske promene, sektori efikasnosti, tržišta i investicije i životna sredina. Zatim, program merenja učinka zelenog rasta (*Green Growth Performance Measurement – GGPM*) i Globalni institut za zeleni rast (*Global Green Growth Institute – GGKI*), koji je razvio složeni indeks koji će kreatorima politika pružiti metriku na kojoj će temeljiti svoje odluke.²⁰⁰

Izazovi i krize sa kojima se svet suočava ukazuju na značaj zelenog rasta i potrebe za značajnim pozicioniranjem njegove uloge u globalnom svetu. Zbog toga su međunarodne institucije poput OECD-a i UN-a inicirale pokretanje programa namenjenih uključivanju zelenog rasta u nacionalne razvojne strategije i planove. Međutim, koliko god da izazovi sa kojima se susrećemo upućuju na neophodne razvojne strategije, suočavanje sa kompleksnim pitanjima, odnosno političkim, ekonomskim i tehnološkim izazovima, otežava njegovu implementaciju. Jedan od problema sa kojima

¹⁹⁸ OECD. *Towards Green Growth: Monitoring Progress: OECD Indicators*, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264111356-en>.

¹⁹⁹ UNEP. *Green Growth Knowledge Partnership*, <https://www.unep.org/topics/finance-and-economic-transformations/driving-transformation-science-and-knowledge/green>.

²⁰⁰ Žarko Đorić. „Zelena ekonomija i održivi razvoj u zemljama Zapadnog Balkana” (Green Economy And Sustainable Development In The Western Balkan Countries), *Ekonomске ideje i praksa*, Faculty of Economics and Business, University of Belgrade, issue 41, pages 67–91, 2021.

se mnogi susreću odnosi se na celovito sagledavanje i merenje zelenog rasta, jer koliko god da se o ovom pojmu mnogo priča, mora postojati pouzdan i sveobuhvatan okvir kojim bi se mogao odrediti, ali i upoređivati, zeleni rast u odnosu na druge zemlje. Nedostatak zajedničkih mera za zeleni rast, ne samo da guši kreiranje politika, već i ometa ulaganja u njen uspeh.²⁰¹

Prema analizama OECD-a, za praćenje i merenje napretka u domenu održivog razvoja i zelene tranzicije, od velikog značaja je spoznati ključne indikatore koji će omogućiti pravilno merenje napretka, a da se pri tome uzme u obzir i izbor ključnih indikatora u odnosu na specifičnosti i karakteristike samih privreda koje se analiziraju, kako bi se razvila adekvatna metodologija za njihovo praćenje. Iz tog razloga, predstavimo neke od indikatora koji se koriste od strane OECD-a. Indikatori su strukturirani oko četiri grupe sa idejom sagledavanja svih ključnih karakteristika zelenog rasta.²⁰²

- *Ekološka i resursna produktivnost*: ukazuju na to da ekonomski rast postaje zeleniji uz efikasnije korišćenje prirodnog kapitala i da bi se obuhvatili aspekti proizvodnje koji se retko kvantifikuju u ekonomskim modelima i računovodstvenim okvirima.
- *Baza prirodnih resursa*: ukazuju na rizike za rast od opadajuće baze prirodnih resursa.
- *Ekološka dimenzija kvaliteta života*: ukazuju na to kako uslovi životne sredine utiču na kvalitet života i blagostanje ljudi.
- *Ekonomске mogućnosti i politički odgovori*: ukazuju na efikasnost politika u ostvarenju zelenog rasta i opisuju društvene odgovore

²⁰¹ Seyithan Ahmet Ates & Kursad Derinkuyu. "Green growth and OECD countries: measurement of country performances through distance-based analysis (DBA)", Environment, Development and Sustainability: A Multidisciplinary Approach to the Theory and Practice of Sustainable Development, Springer, vol. 23(10), pages 15062-15073, 2021.

²⁰² OECD. *Green Growth*. Environment and climate change > Green growth, Environment and climate change. 2025.

potrebne za obezbeđivanje poslovnih mogućnosti i mogućnosti zapošljavanja.

S obzirom na to da su izdvojeni ključni indikatori za praćenje zelenog rasta (za koje se u ovom momentu smatra da su reprezentativni), na osnovu njih identifikovano je šest glavnih indikatora koji su prikazani u tabeli 2. Kao što se u tabeli može videti, neki predloženi indikatori još uvek nisu merljivi, što upućuje na činjenicu da ova lista indikatora nije konačna, ali da bi se uopšte pokrenula priča oko njihovog merenja neophodno ih je pozicionirati.

Tabela 2: Glavni indikatori za merenje zelenog rasta

<i>Ekološka i resursna produktivnost</i>	
Karbonska intenzivnost i energetska produktivnost	1. Produktivnost CO2
Resursna produktivnost	2. Produktivnost neenergetskih materijala
Multifaktorska produktivnost	3. Ekološki prilagođena multifaktorska produktivnost
<i>Baza prirodnih resursa</i>	
Obnovljive i neobnovljive zalihe	4. Indeks prirodnih resursa
Biodiverzitet i ekosistemi	5. Promene zemljišnog pokrivača
<i>Ekološka dimenzija kvaliteta života</i>	
Zdravlje životne sredine i rizici	6. Izloženost stanovništva zagađenju vazduha (PM2.5)
<i>Ekonomske mogućnosti i politički odgovori</i>	
Tehnologija i inovacije Ekološka dobra i usluge Cene i transferi Propisi i upravljački pristupi	Privremeno rezervisano mesto: nije naveden indikator

Izvor: OECD, 2017.

Prema zapažanjima Sarkodie et. al.,²⁰³ iako je OECD identifikovao veliki broj indikatora koji su imali u fokusu neophodnost fleksibilnosti i prilagođavanja različitim nacionalnim kontekstima i periodima razvoja, kada se pogledaju njihova istraživanja uočava se ograničenost samo na zemlje članice, čime je onemogućena analiza i na ostale zemlje i kontinente i njihova procena učinka zelenog rasta. Izazovi sa kojima se svet suočava, a koji se odnose na održivi razvoj i očuvanje životne sredine, ukazuju na globalnu međuzavisnost svih država i naroda, zbog čega je ove indikatore neophodno definisati tako da mogu biti primenjivi za sve, kako bi imalo smisla baviti se globalnim procenama učinka zelenog rasta.

Održivi razvoj i zelena ekonomija

U savremenom svetu svesni smo da pojmove poput održivog razvoja i zelene ekonomije ne možemo posmatrati nezavisno. A što se više javljaju problemi, poteškoće i izazovi sa kojima se čitav svet suočava, njihov značaj je sve veći. Pojam i značaj zelene ekonomije ne zamenjuje održivi razvoj, ali ono što je važno i na šta je pažnja usmerena jeste da se postizanje održivosti ne može postići bez pravilnog ekonomskog pristupa. Iako postoje mnoge nesuglasice i različiti stavovi po pitanju održivog razvoja i zelene ekonomije, u ovim složenim geopolitičkim vremenima saradnja preko granica je jedina opcija za dugoročni održivi razvoj. Ekološki multilateralizam je realnost, samo je još dilema kako na pravi način to postići.

Sam termin zelena ekonomija inicirali su 1989. godine ekonomisti Dejvid Pirs, Anil Markandja i Edvard Barbje (David Pearce, Anil Markandya i Edward B. Barbier), koji su se bavili pitanjima zaštite životne sredine, a koji su podneli Izveštaj Vladi Ujedinjenog Kraljevstva pod nazivom *Plan za zelenu ekonomiju* i time prvi put definisali ovaj termin. Svrha Izveštaja bila je da se Vlada obavesti o postojanju definicije koja će sagledati analizu održivog razvoja i implikacija održivog razvoja za merenje ekonomskog napretka i procenu

²⁰³ Samuel Asumadu Sarkodie, Phebe Asantewaa Owusu & John Taden. "Comprehensive green growth indicators across countries and territories". Sci Data 10, 413. 2023. <https://doi.org/10.1038/s41597-023-02319-4>.

projekata i politika. U prvom planu nije dato mnogo objašnjenja, ali su zato usledili plan dva i tri pod nazivom *Ozelenjavanje svetske ekonomije (Blueprint 2: Greening the world economy)* 1991. godine, i *Merenje održivog razvoja (Blueprint 3: Measuring Sustainable Development)* 1994. godine. U okviru prvog Izveštaja akcenat je bio na politici zaštite životne sredine, a u drugom i trećem Izveštaju pristup koji se zasnivao na istraživanju i praksi proširuje se i na izazove globalne ekonomije, klimatskih promena, ugroženosti i gubitka resursa u zemljama u razvoju i drugo. Analizirajući posledice globalne finansijske krize, UNEP je 2008. godine podstakao temu usmerenu ka *zelenim paketima stimulacije (Green stimulus packages)* sa idejom javnih investicija koje bi bile usmerene ka pokretanju koncepta zelene ekonomije, što je i učinjeno od strane jednog broja zemalja koje su sprovele pakete *zelenih stimulacija*, u cilju ekonomskog oporavka. Zbog toga je 2008. godine, od strane UNEP-a, pokrenuta *Inicijativa za zelenu ekonomiju (Green Economy Initiative – GEI)*, kao program globalnog istraživanja i pomoći na nivou zemalja, osmišljen da motiviše kreatore politika da podrže investicije u zaštiti životne sredine. Godinu dana nakon toga objavljen je Izveštaj *Globalni zeleni novi dogovor (Global Green New Deal – GGND)*, gde su postavljena tri cilja: (1) ekonomski oporavak; (2) iskorenjivanje siromaštva; i (3) smanjenje emisije ugljenika i degradacije ekosistema; predložen je i okvir za programe zelenih stimulacija, kao i podrške domaćim i međunarodnim politikama.²⁰⁴ UN su UNEP-u priznale vodeću ulogu u daljem definisanju i promociji koncepta zelene ekonomije i podstakle ih da doprinesu svojim znanjem tokom pripremnog procesa za Konferenciju UN o održivom razvoju 2012. godine (Rio+20). Zbog toga, kada analiziramo zelenu ekonomiju u kontekstu održivog razvoja, značajno je izdvojiti stavove, zapažanja i delovanja UN, konkretno *Konferencije Ujedinjenih nacija o održivom razvoju – Rio+20 (United Nations Conference on Sustainable Development – Rio+20)*, kada su se u junu 2012. godine, u Rio de Žaneiru, vlade složile da zelenu ekonomiju uokvire kao važan alat za postizanje održivog razvoja, uz saglasnost oko opštih principa i

²⁰⁴ Edward Barbier. *A Global Green New Deal*, Report prepared for the Green Economy Initiative of UNEP., 2009.

prioritetnih oblasti koje će voditi sprovođenju zelene ekonomije na svim nivoima, kao i saradnje između svih zainteresovanih strana.²⁰⁵ Na Generalnoj skupštini UN 2015. godine, u dokumentu pod nazivom *Otkrivanje puteva ka inkluzivnoj zelenoj ekonomiji (Uncovering pathways towards an inclusive green economy)*, stavlja se naglasak na ključne komponente ovog koncepta, kao što su deljenje, cirkularnost, saradnja, solidarnost, otpornost, mogućnosti i međuzavisnost.²⁰⁶

Za sada još uvek ne postoji međunarodno ustanovljena definicija zelene ekonomije. Od strane različitih međunarodnih institucija (UN, OECD, UNEP, UNCTAD i dr.), do sada ih je identifikovano nekoliko različitih. U nastavku ćemo navesti samo neke od njih. Takođe, pored definisanja navedenog pojma ove institucije su, uz određen broj značajnih publikacija, pokušale da razrade koncept i izlože vodeće principe, koristi, rizike i nova međunarodna iskustva.

Zelena ekonomija se smatra potencijalnim rešenjem za trenutne globalne ekonomske i ekološke krize. Prema definiciji UNEP-a (2011) zelena ekonomija predstavlja koncept koji rezultira poboljšanim ljudskim blagostanjem i socijalnom ravnopravnošću, uz značajno smanjenje ekološkog rizika i ekološke oskudice. U svom najjednostavnijem izrazu, zelena ekonomija može se smatrati onom koja je niskougledna, efikasna u korišćenju resursa i društveno inkluzivna.²⁰⁷ Munitlak Ivanović i dr. (2017), smatraju da ne postoji konsenzus o definiciji zelene ekonomije i da svaka zemlja određuje ulogu i značaj zelene ekonomije prema svojim potrebama, ali analizirajući različite definicije izdvaja se nekoliko identičnih elemenata i to su: zainteresovane strane i ekonomski aspekti njihovog profita, zaštita životne sredine i socijalna pitanja koja proizilaze iz društveno odgovornog poslovanja.²⁰⁸ Principi na kojima se zasniva zelena

²⁰⁵ United Nations. *Green economy in the context of sustainable development and poverty eradication*, <https://sustainabledevelopment.un.org/partnerships/greeneconomy>.

²⁰⁶ UNEP. *Towards a Green Economy Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. UNEP – UN Environment Programme. 2011.

²⁰⁷ *Ibid.*

ekonomija usmereni su ka održivijoj i ekološki odgovornijoj budućnosti i temelje se na otklonu od tradicionalnih, resursno intenzivnih ekonomskih modela.²⁰⁹ Prema organizaciji *Koalicija za zelenu ekonomiju (Green Economy Coalition)*, zelena ekonomija se definiše kao otporna ekonomija koja pruža bolji kvalitet života za sve unutar ekoloških granica planete.

Autori Njuti i Kantarelo (Newton i Cantarello, 2014) u svojoj knjizi *An Introduction to the Green Economy: Science, Systems and Sustainability*, predstavljaju razlike koje postoje između zelene ekonomije i neoklasične ekonomije, oslanjajući se na analizu autorke Cato (2011):²¹⁰

- Težnja da se uključi perspektiva onih koji su marginalizovani u okviru sadašnje ekonomske strukture, uključujući žene i siromašne u svetu, kao i potrebe planete Zemlje.
- Bavljenje i briga o društvenoj pravdi i davanje prednosti pitanjima o jednakosti i pravdi u odnosu na ekonomsku efikasnost.
- Ideja je proistekla iz rada ekoloških aktivista i zelenih političara i zasnovana je na procesu izgradnje održive ekonomije u praksi, a ne na apstraktnoj teoriji.
- Cilj zelene ekonomije je fokus ka stabilnoj ekonomiji, a ne na ekonomskom rastu.
- Podržava promenu fokusa tržišne ekonomije ka ljudskim interakcijama, uključujući povećanu ulogu međusobne i ekonomske aktivnosti zasnovane na zajednici, koje se odvijaju u okviru stroge međunarodne regulacije ekoloških i društvenih standarda.

²⁰⁸ O. Munitlak Ivanović, J. Zubović, P. Mitić (2017). Relationship between Sustainable Development and Green Economy – Emphasis on green finance and banking. *Economics of Agriculture*, 64(4), 1467–1482.

²⁰⁹ Maja Jandrić & Đorđe Mitrović, & Svetozar Tanasković, & Vesna Fabian. (2024). *ZELENA EKONOMIJA I TRŽIŠTE RADA – PRIMER SRBIJE*.

²¹⁰ Molly Scott Cato. *Environment and Economy*, London: Routledge, 2011, prema Newton, A., Cantarello, E., *An Introduction to the Green Economy – Science, systems and sustainability*, London: Routledge, 2014.

- Podstiče usmerenost ka lokalno zasnovanim ekonomijama, svaka sa svojim ekološkim i kulturnim kontekstom i održivim korišćenjem dostupnih prirodnih resursa.

S obzirom na to da se prilikom definisanja zelene ekonomije naglašava njen doprinos opštem dobru, društvenoj jednakosti i očuvanju životne sredine, i da je to teško usaglasiti i kod razvijenih zemalja a kamoli kod zemalja u razvoju, Karl Burkart je za potrebe analize zelene ekonomije predložio šest prioriternih područja za najmanje razvijene zemlje sveta, i to: obnovljiva energija, zelene zgrade, čist transport, upravljanje vodama, upravljanje otpadom i upravljanje zemljištem (slika 4).

Slika 4: Koncept zelene ekonomije

Izvor: Vuković et. al., 2019.²¹¹

²¹¹ Sonja Vuković, Gordana Ćorić, & Dragana Lisjak. *Zelena ekonomija i zeleno preduzetništvo*, Smart kolektiv, Beograd, 2019.

Analizirajući predstavljene priorite, vidimo da se oni direktno vezuju za sve važne oblasti obuhvaćene u okviru ciljeva održivog razvoja. Zato se između ostalog izdvajaju *obnovljivi izvori energije*, jer je to jedan od najznačajnijih resursa kojima raspolažemo, zatim *zelena gradnja* fokusirana na upotrebu recikliranih materijala u građevinarstvu, kao i *odlaganje otpada* kroz unapređuje sistema upravljanja otpadom u svim fazama koji se za njega vezuju. Tu imamo i *čist transport* kao važan faktor u zaštiti životne sredine, koji predstavlja grupaciju koju čine prevoznici, logističke kompanije, proizvođači robe široke potrošnje i drugi, sa ciljem podsticanja država da unaprede ulaganja u zeleni transport. *Korišćenje i upravljanje vodama* radi odgovornog i transparentnog upravljanja vodnim resursima. I na kraju *upravljanje zemljištem* kao važan proces kojim se fokus stavlja na adekvatnom korišćenju zemljišta, obnovi degradiranih zemljišta, i razvojem i održivim upravljanjem zemljišnih resursa.

Principi zelene ekonomije

S obzirom na veliki broj različitih definicija koje se vezuju za pojam zelena ekonomija od strane različiti međunarodnih institucija, kao i velikog broja inostranih autora zainteresovanih za ovaj koncept, ono što je kod svih zajedničko, izuzev životne sredine i ekonomije, jeste i naglasak na društvenom kontekstu. Zato sve češće u poslednje vreme imamo i proširenu verziju ovog pojma, sa naglaskom na inkluzivnoj zelenoj ekonomiji i fokusom na društvenoj dimenziji.

U cilju sagledavanja veće primene i implementacije koncepta zelene ekonomije ili inkluzivne zelene ekonomije, veliki broj stručnih radova i publikacija probali su da definišu vodeće principe zelene ekonomije. Njihova uloga bila je u pružanju preciznije slike u sagledavanju i shvatanju koncepta zelene ekonomije, kao i rešavanju izazova i rizika do čijih se saznanja došlo od strane različitih međunarodnih organizacija i drugih zainteresovanih strana. Postoji nekoliko različitih principa zelene ekonomije, koji su objavljeni uoči Rio+20, a neki od njih su: Koalicija za zelenu ekonomiju (*Green Economy Coalition*), Forum zainteresovanih strana (*Stakeholder*

Forum), Međunarodna trgovinska komora (*International Chamber of Commerce – ICC*) i Međunarodna konfederacija sindikata (*International Trade Union Confederation – ITUC*).

Principi Koalicije za zelenu ekonomiju (Green Economy Coalition)

Koalicija za zelenu ekonomiju na početku je definisala devet principa za zelenu ekonomiju:²¹²

- 1) Održivi princip – Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija je sredstvo za postizanje održivosti.
- 2) Princip pravde – Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija podržava ravnopravnost.
- 3) Princip dostojanstva. Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija stvara istinski prosperitet i blagostanje za sve.
- 4) Princip zdrave planete – Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija obnavlja izgubljeni biodiverzitet, ulaže u prirodne sisteme i rehabilituje one koji su degradirani.
- 5) Princip inkluzije – Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija je inkluzivna i učestvuje u donošenju odluka.
- 6) Princip dobrog upravljanja i odgovornosti – Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija je odgovorna.
- 7) Princip otpornosti – Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija doprinosi ekonomskoj, društvenoj i ekološkoj otpornosti.
- 8) Princip efikasnosti i dovoljnosti – Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija obezbeđuje održivu potrošnju i proizvodnju.
- 9) Princip generacija – Zelena, pravedna i inkluzivna ekonomija ulaže u sadašnjost i budućnost.

²¹² Green Economy Coalition. *Sign up to the 9 Principles of a Green Economy*, GEC, European Union, 2012.

Navedenih devet principa definisano je 2012. godine, ali se već 2018. godine počelo razmišljati o promenama koje treba uvrstiti kod ovih principa, pa je tako 2020. godine definisano novih pet principa koji zajedno mogu voditi ekonomske reforme u različitim okolnostima. A jedan od pokretača jeste stvaranje nove ekonomske vizije pošto se dosadašnja praksa loše pokazala, jer se podstiče prekomerna potrošnja, degradiraju zajedničke veze i uništava prirodno bogatstvo. Zbog toga se teži inkluzivnoj zelenoj ekonomiji koja treba da ostvaruje povezane ekonomske, društvene i ekološke rezultate koji teže ciljevima održivog razvoja.

Novih pet dopunjenih principa zelene ekonomije, koje je definisala Koalicija za zelenu ekonomiju, su:²¹³

- 1) *Princip blagostanja* – Zelena ekonomija omogućava svim ljudima da stvaraju i uživaju u prosperitetu. Usmerena je na ljude i njena svrha je stvaranje istinskog, zajedničkog prosperiteta. Fokusira se na rastuće bogatstvo koje će podržati blagostanje, ali to bogatstvo nije samo finansijsko, već obuhvata čitav niz ljudskih, društvenih, fizičkih i prirodnih kapitala.
- 2) *Princip pravde* – Zelena ekonomija promoviše ravnopravnost unutar generacija i između njih. Zelena ekonomija je inkluzivna i nediskriminatorna. Ona pravedno deli donošenje odluka, koristi i troškove, izbegava zarobljavanje elite, i posebno podržava osnaživanje žena.
- 3) *Princip poštovanja ograničenja Planete* – Zelena ekonomija štiti, obnavlja i ulaže u prirodu. Inkluzivna zelena ekonomija prepoznaje i neguje raznovrsne vrednosti prirode: funkcionalne vrednosti – pružanje robe i usluga koje su temelj ekonomije, kulturne vrednosti – koje su temelj društava i ekološke vrednosti – koje su temelj samog života.
- 4) *Princip efikasnosti i dovoljnosti* – Zelena ekonomija usmerena je na podršku održivoj potrošnji i proizvodnji. Prihvata nove modele ekonomskog razvoja koji omogućavaju ekonomski rast bez povećanja potrošnje resursa i koji smanjuju negativne društvene i ekološke uticaje.

²¹³ Green Economy Coalition. *Principles, priorities and pathways for inclusive green economies: Economic transformation to deliver the SDGs*. GEC, European Union, 2019.

- 5) *Princip dobrog upravljanja* – Zelenu ekonomiju vode integrisane, odgovorne i pouzdane institucije. Inkluzivna zelena ekonomija zasnovana je na dokazima – njene norme i institucije su interdisciplinarne, primenjujući i pouzdanu nauku i ekonomiju zajedno sa lokalnim znanjem za adaptivnu strategiju.

Forum zainteresovanih strana (Stakeholder Forum)

Forum zainteresovanih strana je međunarodna organizacija usredsređena na unapređenje održivog razvoja i promociju demokratije zainteresovanih strana na globalnom nivou. Pored fokusa na odgovornom donošenju odluka o održivom razvoju, Forum deluje u četiri oblasti i to: globalna politika i zastupanje, angažovanje zainteresovanih strana, mediji i komunikacije i izgradnja kapaciteta.

S obzirom na to da su mnogi stali da je koncept zelene ekonomije jedna od ključnih tema na globalnom nivou, nepostojanje zajedničke definicije zelene ekonomije, i šta ona predstavlja, pojedine aktere čini zabrinutim zbog njene potencijalne primene. Tokom nemogućnosti određivanja i sveobuhvatnog definisanja pojma zelene ekonomije, predstavnici Foruma zainteresovanih strana ističu značaj primene širih principa zelene ekonomije koji po njima mogu biti čak i korisniji. Do formiranja principa zelene ekonomije došlo je pre same Konferencije UN o održivom razvoju 2012. („Rio+20“), jer se smatralo da je upravo to ključni trenutak za preuzimanje određenih akcija za sigurniju budućnost.

Forum zainteresovanih strana odredio je 15 principa zelene ekonomije, koji su imali za cilj da objedine neke od najistaknutijih postojećih principa koji se odnose na održivi razvoj i zelenu ekonomiju u kohezivan vodeći alat:²¹⁴

- 1) *Pravedna raspodela bogatstva*. Promovisati pravednu raspodelu bogatstva unutar nacija i među nacijama kako bi se smanjile razlike između bogatih i siromašnih i postigla socijalna i ekonomska pravda,

²¹⁴ Stakeholder Forum. *Principles for the Green Economy A collection of principles for the green economy in the context of sustainable development and poverty eradication*. The Earth Charter Initiative, Stakeholder Forum, 2012.

u okviru održive i pravedne raspodele svetskih resursa i ostavljajući dovoljno prostora za brigu i zaštitu divljih životinja i prirode.

- 2) *Ekonomska ravnopravnost i pravednost.* Vođeni principom zajedničkih, ali diferenciranih odgovornosti, stvoriti ekonomska partnerstva koja bi prenela značajnu finansijsku i tehnološku pomoć manje razvijenim zemljama, kako bi se pomoglo u smanjenju jaza između razvijenog i sveta u razvoju i podržala ekološka održivost oba.
- 3) *Međugeneracijska ravnopravnost.* Ekološki resursi i ekosistemi moraju se pažljivo čuvati kako bi se povećala vrednost ekoloških dobara za buduće generacije, čime se pravedno zadovoljavaju njihove potrebe i omogućava im se da napreduju.
- 4) *Pristup predostrožnosti.* Nauka treba da se koristi za poboljšanje društvenih i ekoloških ishoda, kroz identifikaciju ekološkog rizika. Naučna neizvesnost uticaja na životnu sredinu ne sme dovesti do izbegavanja mera za sprečavanje degradacije životne sredine. „Teret dokazivanja” treba da leži na onima koji tvrde da neće biti značajnih uticaja na životnu sredinu.
- 5) *Pravo na razvoj.* Ljudski razvoj u harmoniji sa životnom sredinom fundamentalan je za postizanje održivog razvoja, tako da pojedinci i društva budu osnaženi da postignu pozitivne društvene i ekološke ishode.
- 6) *Internalizacija eksternalija.* Izgradnja istinske društvene i ekološke vrednosti treba da bude centralni cilj politike. U tom cilju, tržišne cene moraju odražavati stvarne društvene i ekološke troškove i koristi, tako da zagađivač snosi troškove zagađenja. Poreski režimi i regulatorni okviri treba da se koriste za „promenu pravila igre”, čineći „dobre” stvari jeftinim, a „loše” stvari veoma skupim.
- 7) *Međunarodna saradnja.* Primena ekoloških standarda unutar država mora se sprovoditi u saradnji sa međunarodnom zajednicom, na osnovu razumevanja mogućeg uticaja na razvojni potencijal drugih država. Mere zaštite životne sredine u vezi sa trgovinom trebalo bi da izbegavaju nepravedan protekcionizam, ali generalno treba da obezbede da

- trgovina podržava održivo korišćenje resursa, zaštitu životne sredine i progresivne radne standarde, promovišući „trku ka vrhu”, a ne ka dnu.
- 8) *Međunarodna odgovornost*. Priznajući da akcije unutar nacionalnih granica mogu izazvati uticaje na životnu sredinu izvan nacionalnih jurisdikcija, zahteva saradnju u razvoju međunarodnog prava koje omogućava odgovarajuće sudske odluke u takvim slučajevima.
- 9) *Informacije, učešće i odgovornost*. Svi građani treba da imaju pristup informacijama koje se tiču životne sredine, kao i mogućnost da učestvuju u procesima donošenja odluka. Da bi se osiguralo da se pitanja životne sredine rešavaju uz učešće svih zainteresovanih građana, institucije na svim nivoima (nacionalnim i međunarodnim) moraju biti demokratske i odgovorne, i da koriste alate koji omogućavaju civilnom društvu da ih pozovu na odgovornost. U tom smislu, pristup građana pravdi radi nadoknade štete i pravnog leka u pitanjima životne sredine je kamen temeljac jačanja odgovornosti.
- 10) *Održiva potrošnja i proizvodnja*. Uvesti održivu proizvodnju i potrošnju sa održivim i pravednim korišćenjem resursa. Smanjiti i eliminisati neodržive obrasce proizvodnje i potrošnje, tj. smanjiti ili ponovo koristiti i reciklirati korišćene materijale, priznati oskudicu Zemljinih resursa i sprovesti aktivnosti u skladu s tim.
- 11) *Strateško, koordinisano i integrisano planiranje za postizanje održivog razvoja, zelene ekonomije i smanjenja siromaštva*. Integrisani pristup mora biti usvojen na svim nivoima kako bi se ubrzalo postizanje socio-ekonomske i ekološke održivosti kroz strateško planiranje sa civilnim društvom i zainteresovanim stranama, kao i u svim relevantnim vladinim odeljenjima.
- 12) *Pravedna tranzicija*. Postojeće troškove u prelasku na niskougljeničnu, zelenu ekonomiju u cilju održivog razvoja. Neke države i akteri su u stanju da bolje podnesu te troškove od drugih i otporniji su na tranzicione promene. U procesu promena, najranjiviji moraju biti podržani i zaštićeni – zemlje u razvoju moraju imati pristup odgovarajućoj finansijskoj i tehničkoj pomoći, građani i zajednice takođe moraju imati pristup novim veštinama i poslovima.

- 13) *Redefinisati blagostanje.* BDP je neadekvatan alat za merenje društvenog blagostanja i integriteta životne sredine. Mnoge društveno i ekološki štetne aktivnosti povećavaju BDP – kao što su eksploatacija fosilnih goriva i finansijske spekulacije. Ljudsko blagostanje i kvalitet života, kao i zdravlje životne sredine trebalo bi da budu vodeći ciljevi ekonomskog razvoja.
- 14) *Rodna ravnopravnost.* Rodna ravnopravnost je preduslov za prelazak na zelenu ekonomiju i postizanje održivog razvoja. Žene imaju vitalnu ulogu kao pokretači promena u upravljanju životnom sredinom i razvoju – njihove akcije moraju biti nagrađene u skladu s tim, a njihove veštine unapređene.
- 15) *Zaštita biodiverziteta i sprečavanje zagađenja bilo kog dela životne sredine.* Zaštita i obnavljanje biodiverziteta i prirodnih staništa kao sastavnog dela razvoja i blagostanja ljudi, i razvoj sistema upravljanja koji štiti otpornost ekosistema kako bi se sprečila nepovratna šteta.

Zelene finansije

Sve veći broj investitora želi da ostvari profit i istovremeno čini dobro, a takođe žele da njihovi portfoliji, ili bar deo, budu *ESG (Environment, Social, Governance)* – tj. da podrže ekološke, društvene i upravljačke ciljeve.²¹⁵

Svesni činjenice da je u svetu poslednjih decenija veoma aktuelna tema koja se vezuje za održivi razvoj i društveno odgovorno poslovanje, zelene finansije su termin koji se često primenjuje. Rakić, Mitić i Raspopović²¹⁶ smatraju da se pod politikom zelenih finansija podrazumeva preorijentacija sa profita kao primarne aktivnosti, na ciljeve koji uključuju održivi razvoj, društveno odgovorno poslovanje sa neizbežnim ostvarivanjem profita. U poslednjih deset godina koncept zelenih finansija postao je sve izraženiji, jer je široko prihvaćen stav da globalni finansijski

²¹⁵ World Economic Forum. *What is green finance and why is it important?* WEF, 2020.

²¹⁶ Slobodan S. Rakić, Petar D. Mitić, and Neda V. Raspopović. „Primena koncepta ‘zelenog’ u finansijama i bankarstvu”. *Poslovna ekonomija* 6, no. 2 (2012): 167–82.

sistemi treba aktivno da doprinesu zaštiti životne sredine i održivom razvoju. Ovaj stav proizašao je iz sve veće ugroženosti za održavanjem blagostanja u svetu, a jedan od načina prevazilaženja sve učestalijih kriza jeste kreiranje zelenih finansijskih proizvoda i usluga, zasnovanih na održivom razvoju. Finansijska tržišta se u globalnoj ekonomiji nalaze u centru svega i preko njih banke i investitori raspoređuju kapital koji može oblikovati i definisati obrasce za održivi razvoj. Prema rečima Ristića (2021), zelene finansije usmerene su ka uvažavanju ekoloških i društvenih aspekata prilikom investicionih odluka, radi povećanih ulaganja u dugoročne i održive aktivnosti, što za rezultat daje ekonomski rast u skladu sa principima globalnog održivog razvoja.²¹⁷

Slika 5: Koncept zelenih finansija

Izvor: Stojanović, 2019; Noh, 2010.²¹⁸

²¹⁷ Kristijan Ristić. „Zelene finansije i ekonomski rast”. *Ecologica*. 28. 43–49. 2021.

²¹⁸ Dragica Stojanović. *Zelene finansije – trend koji prati koncept održivog ekonomskog razvoja*. ISNRM 2019, 9. Međunarodni simpozijum o upravljanju prirodnim resursima, 2019.

Kada analiziramo različite tipove finansiranja u sistemu zelenog i održivog finansiranja možemo napraviti razliku između finansiranja u oblasti klimatskih promena (*climate finance*), odnosno sredstava namenjenih rešavanju ili bar ublažavanju efekata klimatskih promena. Zatim razlikujemo zeleno finansiranje (*green finance*), koje predstavlja širi pojam od klimatskog finansiranja, jer se sem finansija usmerenih ka klimatskim promenama bavi i finansiranjem drugih ekoloških ciljeva. I na kraju možemo prikazati i održivo finansiranje (*sustainable finance*), koje se posmatra kao evolucija zelenog finansiranja. Zbog toga se često spominje da su upravo pokretači održivog razvoja sve aktivnosti koje uključuju upravljanje i mobilizaciju finansija usmerenih za klimatske promene i zaštitu životne sredine. A dodatna vrednost određena je i uključivanjem *ESG* faktora, jer su uključena i pitanja koja se ne odnose samo na ekološke probleme.

Prema UNEP-u, zeleno finansiranje fokusirano je na povećanje finansijskih tokova uključujući bankarstvo, osiguranje i investicije iz različitih sektora ka prioritetima održivog razvoja, u cilju boljeg upravljanja ekološkim i društvenim rizicima i ostvarivanja pristojne stope povrata. Zbog toga su neke od prioritetnih oblasti usmerene na:²¹⁹ podršku javnom sektoru u stvaranju podsticajnog okruženja; promovisanju javno-privatnih partnerstava o mehanizmima finansiranja kao što su zelene obveznice i izgradnji kapaciteta preduzeća u zajednici za mikrokredite (videti na slici 5). Kao što se na slici 5 može videti zeleno finansiranje treba da podstakne povećanje zelenog finansiranja iz različitih sektora, povećanje upotrebe zelenih obveznica, usklađivanje finansiranja sa ekološkom dimenzijom ciljeva održivog razvoja i drugo.

S obzirom na to da su posledice klimatskih promena i degradacija životne sredine, dovele koncept održivog razvoja u sam vrh prioriteta mnogih zemalja, da bi se do rezultata došlo potrebno je mnogo promena. Transformacija ekonomije i zelenih finansija su od izuzetnog značaja. Ali ono što je važno istaći odnosi se na neophodnost uključivanja privatnog

²¹⁹ UNEP (2025). *Green financing*. United Nations Environment Programme, 2018.

sektora za finansijsku pomoć, jer javni sektor ne može da obezbedi sva finansijska sredstva za rešavanje ovih problema. Takođe, prema analizi *Zelene i održive finansije (Green and sustainable finance)*, zeleno finansiranje u fokusu ima prikupljanje sredstava za rešavanje klimatskih i ekoloških problema, kao i upravljanja finansijskim rizicima vezanim za navedene probleme. A održivo finansiranje je evolucija zelenog finansiranja, zbog sažimanja ekoloških, socijalnih i upravljačkih (ESG) dilema i rizika, radi povećanja dugoročnih investicija u održive ekonomske aktivnosti i projekte.²²⁰

Veliki broj autora zapaža da se prema sprovedenim istraživanjima u vezi ulaganja u zelene firme, najčešće takvo ulaganje ispostavi rizičnije od konvencionalnog ulaganja. I najčešće se ovaj stav obrazlaže iz aspekta da su ulaganja u zelene finansije još uvek u početnoj fazi, zbog čega je upravo naglasak na važnosti pružanja podrške investitorima unutar takvih firmi kako bi se stvorio atraktivan ambijent za ulaganje raspoloživih sredstava. Prema stavovima Pekar et. al.,²²¹ ovo može dovesti do interesovanja investitora za kreiranjem portfolija za ekološka ulaganja, što predstavlja izuzetno efikasan način za kapitalizaciju raspoloživih sredstava. Sa sve većom svesnošću problema prouzrokovanih ugrožavanjem životne sredine, sve je veći značaj i popularnost za pojmom zelenih finansija zbog mobilizacije kapitala ka ekološki održivim projektima i inicijativama.

Akomea-Frimpong et al.²²² pod zelenim finansijama podrazumevaju održive finansije, finansije usmerene ka zaštiti životne sredine, finansiranju klimatskih promena i drugo. Pa tako imamo istraživanja koja se fokusiraju

²²⁰ Stefano Spinaci. *Green and sustainable finance*. European Parliament. EPRS/European Parliamentary Research Service. 2021.

²²¹ Juraj Pekár, Ivan Brezina, and Marian Reiff. "Green investments: Portfolio selection based on risk measure and ESG indicators. Impact of environmental indicators on portfolio selection". *Green Finance*, 2025, 7(2): 223–246. doi: 10.3934/GF.2025009.

²²² Isaac Akomea-Frimpong, David Adeabah, Deborah Ofosu, and Emanuel Junior Tenakwah. "A review of studies on green finance of banks, research gaps and future directions", *Journal of Sustainable Finance & Investment*, Taylor & Francis Journals, vol. 12(4), pages 1241–1264, 2022.

na specifične segmente malopre pobrojane, a ne na sve odjednom. U prilog tome govori studija koju su sproveli Carè i Weber²²³ koja se bavi finansiranjem klimatskih promena. Autori ove studije analiziraju žarišta i trendove evolucije u istraživanju finansiranja klimatskih promena, polazeći od opštih ciljeva Pariskog sporazuma sa akcentom na usklađivanje finansijskih tokova usmerenih ka razvoju sa niskim emisijama i otpornosti na klimatske promene. Iako se u poslednje vreme ulaganja u zelene finansije, konkretno u klimatske promene povećavaju, to još uvek nije dovoljno, s obzirom na intenziviranje klimatskih promena koja iziskuju znazno veća ulaganja.

Prema istraživanju koje su sproveli Liu i Wu,²²⁴ izdvojena su tri stava koja ukazuju na pozitivan učinak zelene prakse kod firmi: 1) smanjuje stvarni i percipirani rizik kompanije od kršenja ekološke zaštite i loše reputacije; 2) favorizovana je od strane učesnika čiji je lični stav veoma izražen po pitanju ekoloških problema i svoj uticaj žele da ostvare kroz investicije usmerene u tom pravcu, i 3) dovode do poboljšanog novčanog toka jer su zelene prakse podržane od strane nacionalnih vlada, regionalnih i EU organizacija, kroz različite oblike državnih nabavki, subvencija i poreskih kredita. Upravo sa podrškom, ali i pritiskom koji nameću globalna i regionalna tela poput UN, Svetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda, Evropske unije i G20 zarad sprovođenja politika zelenog finansiranja u svojim finansijskim sistemima,²²⁵ vidljivo je povećanje zelenog finansiranja. Takođe, analizirajući različite instrumente koje vezujemo i definišemo u okviru zelenih finansija možemo izdvojiti privatne kredite, javne obveznice (korporativne, opštinske i državne), privatni i javni kapital, investicione fondove i druge finansijske

²²³ Rosella Carè, and Olaf Weber. "How much finance is in climate finance? A bibliometric review, critiques, and future research directions". *Research in International Business and Finance*, 2023, 101886.

²²⁴ C. Liu, and S. S. Wu (2023). "Green finance, sustainability disclosure and economic implications", *Fulbright Review of Economics and Policy*, Vol. 3 No. 1, pp. 1–24, <https://doi.org/10.1108/FREP-03-2022-0021>.

²²⁵ R. R. Bhandary, K. S. Gallagher, & F. Zhang (2021). Climate finance policy in practice: A review of the evidence. *Climate Policy*, 21(4), 529–545.

instrumente poput projekata usmerenih ka pitanjima važnim za očuvanje životne sredine i klimatskih promena. Kod finansijskih instrumenata, Gilchrist, Yu, & Zhong (2021) među najčešćim i najuticajnijim izdvajaju zelene bankarske kredite, dok Little, Hobday, Parslow, Davies, & Grafton (2015) izdvajaju zelene derivate, zeleno osiguranje (Mills, 2012), porez na ugljenik (O'Mahony, 2022) i instrumente za investiranje i određivanje cena ugljenika (Hafner, Jones, Anger-Kraavi, & Pohl, 2020).²²⁶ Ono što je svakako važno za sve jeste usmerenost ka standardizaciji i objavljivanju podataka, kako bi podaci bili uporedivi, što bi investitorima omogućilo sažetije sagledavanje svih postignutih rezultata.

I Evropska komisija analizira zeleno i održivo finansiranje u okviru ekoloških, socijalnih i upravljačkih (ESG) faktora:²²⁷

- Ekološka razmatranja mogu uključivati ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promenama, kao i životnu sredinu u širem smislu, na primer očuvanje biodiverziteta, sprečavanje zagađenja i cirkularnu ekonomiju.
- Društvena razmatranja mogu se odnositi na pitanja nejednakosti, inkluzivnosti, radnih odnosa, ulaganja u ljude i njihove veštine i zajednice, kao i pitanja ljudskih prava.
- Upravljanje javnim i privatnim institucijama – uključujući upravljačke strukture, odnose sa zaposlenima i naknade rukovodilaca – igra fundamentalnu ulogu u obezbeđivanju uključivanja društvenih i ekoloških faktora u proces donošenja odluka.

Vrste zelenog finansiranja

U 21. veku svi težimo postizanju ekonomske i ekološke održivosti, a jedan od puteva koji se smatra prioritetnim svakako je zeleno finansiranje.

²²⁶ C. Liu, and S. S. Wu (2023). "Green finance, sustainability disclosure and economic implications", Fulbright Review of Economics and Policy, Vol. 3 No. 1, pp. 1–24, <https://doi.org/10.1108/FREP-03-2022-0021>.

²²⁷ https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/overview-sustainable-finance_en.

Prema Anufrijevoj (2022) faktori rasta tražnje za zelenim finansijskim proizvodima i uslugama su:²²⁸

- 1) *Poznavanje životne sredine* – Razvoj IT tehnologije omogućio je bolje razumevanje ozbiljnosti, izvora i implikacija raznih promena u životnoj sredini. Ovde ključnu ulogu ima uključivanje medija koji doprinose boljem razumevanju značaja zaštite životne sredine.
- 2) *Ekološka svest i javno mnjenje* – Podizanje i jačanje ekološke svesti je posledica poznavanja životne sredine i aktivnog učešća medija na ovom polju. Upravo je svest javnog mnjenja dovela do velikog rasta tražnje za zelenim proizvodima i uslugama.
- 3) *Ekološki propisi i zakonodavstvo* – Sprovođenje vladinih strategija, zakona i drugih propisa koji promovišu programe zaštite životne sredine, s posebnim osvrtom na one koji omogućavaju cenovnu sigurnost zelenih finansijskih proizvoda, jedan je od glavnih generatora rasta tražnje.

Postoji veliki broj vrsta zelenog finansiranja, jer se razlikuju po načinu ulaganja i ciljevima koje žele da postignu. Zato ćemo dati pregled nekih koji se možda najviše spominju i primenjuju u praksi.

Zeleno bankarstvo, odnosno bankarstvo u kontekstu održivog razvoja može se odrediti kao odluka uprave banaka da kreiraju proizvode i usluge koji obuhvataju društvenu komponentu zaštite životne sredine.²²⁹ Vezuje se za uvođenje novih metoda i tehnologija radi kreiranja specifičnih bankarskih proizvoda i usluga usmerenih ka pitanjima zaštite životne sredine, energetske efikasnosti, smanjenja emisije štetnih gasova, očuvanja biodiverziteta i drugo.²³⁰

²²⁸ Ana Anufrijević. „Zelene finansije i računovodstveni pristup podrške u funkciji održivog ekonomskog razvoja”. *Ecologica*. 29. 391–398. 2022.

²²⁹ Dražena Stanojević, Petar Mitić, & Slobodan Rakić. „Strategija bankarskog sektora u kontekstu održivog razvoja – perspektive Srbije”, u: *Strategijski menadžment i sistemi podrške odlučivanju u strategijskom menadžmentu*, Vol. XVIII, 437–446. 2023.

²³⁰ Ranko Sovilj. *Koncept održivog razvoja u savremenom bankarstvu – zeleno bankarstvo*. Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji. Institut društvenih nauka Beograd, 2020.

Zeleno bankarstvo fokusira se na različite vidove održive prakse – od smanjene potrošnje u kancelarijskim prostorijama banaka do projekata i kredita koji su usmereni ka očuvanju životne sredine. A povećana potražnja za zelenim finansijskim proizvodima i uslugama, sem društveno odgovornog poslovanja koje banke primenjuju, izuzetno je značajna jer privlači nove potencijalne klijente, zainteresovane za zaštitu životne sredine i ulaganja u projekte zarad njenog očuvanja. Ovo sve sem društveno odgovornog poslovanja banke, povećava i njenu konkurentnu prednost na tržištu. Zeleno bankarstvo predstavlja banku kao savesnog člana društva i njen cilj u takvoj ulozi bi trebao biti u mogućnosti da pruži sve veći broj ponuda sa sve većim brojem zelenih proizvoda.

Muchiri i dr.,²³¹ povezuju značaj zelenog bankarstva sa predviđenim ciljevima održivog razvoja 13, koji se odnosi na klimatske promene i koji ističe da kada su bankarske aktivnosti usmerene ka ekološkim pitanjima njihov uticaj može biti od velikog značaja u ublažavanju negativnih efekata klimatskih promena promovišući projekte koji promovišu klimatske akcije. Zeleno bankarstvo nastoji da uključi faktore životne sredine u odluke o kreditiranju, promovišući ekonomski razvoj, a istovremeno radi na održivosti životne sredine i minimiziranju ranjivosti banaka na ekološke rizike.²³² Aktivnosti zelenog bankarstva imaju pozitivan uticaj na ekološke performanse banaka, uz istovremeno unapređenje njihove konkurentne pozicije i reputacije. Neke od zelenih proizvoda i usluga koje banke mogu ponuditi obuhvataju internet bankarstvo, finansiranje eko automobila, stambeno finansiranje...

Zeleno bankarstvo je prepoznato kao održivo bankarstvo, koje igra ulogu u zaštiti sveta od štete po životnu sredinu s ciljem garantovanja

²³¹ Martin Muchiri, Szilvia Kamau, Erdei-Gally Kesmarki, and Maria Fekete-Farkas. "Green Banking Practices, Opportunities, and Challenges for Banks: A Systematic Review" *Climate* 13, no. 5: 102. <https://doi.org/10.3390/cli13050102>. 2025.

²³² Pravakar Sahoo and Bibhu Prasad Nayak. "Green banking in India". *Indian Economic Journal*, 55 (3) (2007), pp. 82–98.

dugoročnog ekonomskog prosperiteta.²³³ Ekološka održivost, održivost životne sredine i klimatske promene su ključni delovi sveobuhvatnog socioekonomskog razvoja u zemljama u razvoju i mogu se u velikoj meri upravljati zelenim bankarstvom.²³⁴

U okviru njega, analiziramo i *zelene kredite*. Zeleni krediti su krediti koji se izdaju za projekte usmerene ka očuvanju prirode i zaštiti životne sredine i upravo njihova implementacija od strane banaka i finansijskih institucija ima za cilj jačanje svesti i delovanja u cilju zaštite životne sredine. Zeleni krediti predstavljaju racionalnu raspodelu kreditnih sredstava kroz diferencirane kreditne usluge, kojima se finansiraju ekološki projekti kao što su kućni solarni paneli, električni automobili, projekti energetske efikasnosti, projekti obnovljive energije i čiste energije, reciklaže resursa, odlaganja otpada, projekti razvoja zelene poljoprivrede, uštede vode i zaštite životne sredine i mnogi drugi. Oni se nekad nude sa nižim kamatnim stopama i dužim rokovima otplate, kao što je to, na primer, slučaj sa električnim automobilima ili automobilima koji štede gorivo.

Analizirajući situaciju u Kini, gde se prema nekim procenama najveći deo zelenih finansijskih proizvoda zasniva na zelenom kreditiranju, možemo videti kako i na koji način podsticaji i podrška znače u procesu privlačenja što većeg broja učesnika. Naime, prema istraživanju koje su sprovedi Yan i Gong,²³⁵ u cilju podsticanja sve većeg broja preduzeća orijentisanih ka uštedi energije i smanjenju emisija, neophodna je značajna

²³³ Md. Jamsedul Islam, Sanjoy Kumar Roy, Masum Miah, and Sumon Kumar Das. "A review on corporate environmental reporting (CER): An emerging issue in the corporate world". *Canadian Journal of Business and Information Studies*, 2(3), 45–53, 2020.

²³⁴ G. M. Monirul Alam, Khorshed Alam, and Shahbaz Mushtaq. "Drivers of Food Security of Vulnerable Rural Households in Bangladesh: Implications for Policy and Development". *South Asia Economic Journal*. 19. 43–63. 2018. 10.1177/1391561418761075.

²³⁵ Min Yan, and Xinshu Gong. "Impact of green credit on green finance and corporate emissions reduction", *Finance Research Letters*, Volume 60, 2024, 104900, ISSN 1544–6123, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104900>.

spremnost banaka da implementiraju zeleno kreditiranje. Takođe, u analizi je ustanovljeno da ukoliko se uvidi da je spremnost subjekta u razvoju zelenog finansiranja na niskom nivou, vlada treba da poveća podsticaje jer se drugačije neće postići željeni efekti. Upravo kada je reč o efektima koje zeleni krediti imaju na različite subjekte, svakako možemo istaći pozitivan uticaj konkretno na komercijalne banke, jer se rezultat ogleda kroz povećanje njihove konkurentnost i poboljšanja njihovih finansijskih performansi na duži rok. A kada su u pitanju preduzeća koja svojim poslovanjem ugrožavaju i zagađuju životnu sredinu, Jin i dr. (2021) smatraju da kada obim zelenih kredita dostigne određeni nivo, to će podstaći preduzeća da obrate pažnju na uštedu energije i zaštitu životne sredine. Iz svega navedenog, vidimo da nedostaju konkretne smernice koje bi na pravi način usmerile sve subjekte na tržištu da nađu način kako će koristiti ove vrste finansija. Iz tog razloga predstavljamo *Smernice za zeleno kreditiranje (Green Credit Guidelines)* koje upravo pružaju pravila i usmerenja na značaj i promociju zelenog kreditiranja radi unapređenja održivog ekonomskog razvoja. Smernice koje predstavljamo definisane su u Kini 2012. godine, a budući da je Kina u poslednjih više od 20 godina doživela ogroman i brz ekonomski razvoj on je bio praćen i velikim problemima u domenu ugroženosti životne sredine, preterane iskorišćenosti resursa, kao i velikih ekoloških šteta koje su se javile kao posledica svega navedenog. Brzi razvoj ekonomije koji je doneo sa sobom mnogo negativnih aspekata u pogledu zaštite životne sredine, kršenja pravila koja su u nekim industrijama postala sve izraženija, imale su za posledicu i zatvaranje nekih firmi, ali je i to imalo negativnu posledicu jer je rezultiralo povećanom društvenom nestabilnošću. Iz tog razloga, logično je da upravo u Kini vlasti počinju među prioritete da izdvajaju strategiju održivog razvoja i očuvanja životne sredine, umesto dosadašnjeg primenjivog tradicionalnog načina razvoja. U skladu s takvom strategijom razvoja, razvoj zelenih kredita omogućava transformaciju firmi.

Osnovne karakteristike *Smernica za zeleno kreditiranje* odnose se na strateški pristup banaka u promovisanju zelenih kredita i ekonomski rast uz uvažavanje novih i inovativnih modela poslovanja (zeleni,

niskougljenični...), uz adekvatno upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i drugo. Ekološki i društveni rizici, kako se koriste u Smernicama, odnose se na potencijalni uticaj i rizike koje klijenti banaka i njihovi primarni lanci snabdevanja donose životnoj sredini i zajednicama kroz građevinske, proizvodne i operativne aktivnosti, što uključuje ekološka i društvena pitanja kao što su potrošnja energije, zagađenje, zemljište, zdravlje, bezbednost, preseljenje, zaštita ekosistema, klimatske promene itd.²³⁶ Ključne odredbe uključene u Smernice navode da bankarske institucije treba da:²³⁷

- Efikasno identifikuju, mere, prate i kontrolišu ekološke i društvene rizike povezane sa njihovim kreditnim aktivnostima; uspostave sisteme za upravljanje ekološkim i društvenim rizicima; i poboljšaju relevantne kreditne politike i upravljanje procesima.
- Objave svoje strategije i politike zelenog kreditiranja i u potpunosti otkriju razvoj svog poslovanja zelenog kreditiranja.
- Uspostave i stalno unapređuju politike, sisteme i procese za upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i identifikuju pravce i prioritetne oblasti za podršku zelenom kreditiranju.
- Vrš sveobuhvatne evaluacije zelenog kreditiranja najmanje jednom u dve godine i podnose izveštaje o samoevaluaciji nadležnim bankarskim nadzornim organima.
- Kineska komisija za bankarsku regulativu (*China Banking Regulatory Commission – CBRC*) odgovorna je za nadzor i upravljanje zelenim kreditnim operacijama banaka i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima.

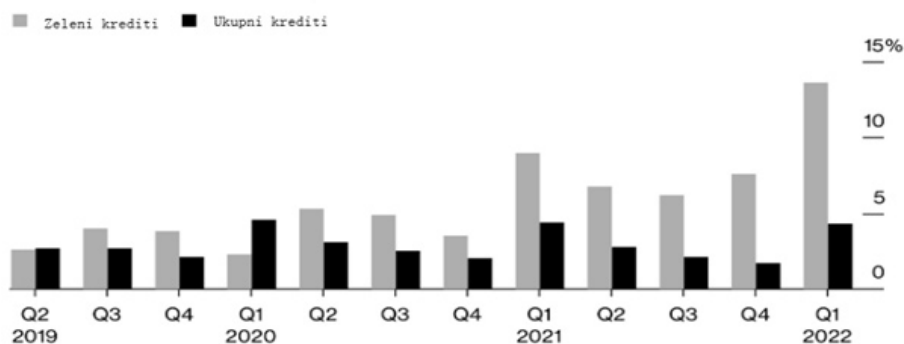
Za navedene Smernice mnogi smatraju da predstavljaju pionirski regulatorni dokument koji je umnogome doprineo unapređenju i razvoju

²³⁶ IFC. *Green Credit Guidelines*. International Finance Corporation. World Bank Group. 2012.

²³⁷ Green finance platform (GFP). *Green Credit Guideline*. China Banking Regulatory Commission (CBRC). 2012.

zelenog kreditiranja u Kini. Od tada je zabeleženo kontinuirano ulaganje i podsticaji od strane vlade, koji su doveli do postepenog poboljšanja kineskog sistema politike zelenog kreditiranja. U prilog tome, na grafikonu 3 možemo videti rast zelenih kredita u odnosu na ukupni rast kredita u Kini.

Grafikon 3: Rast zelenih kredita u Kini

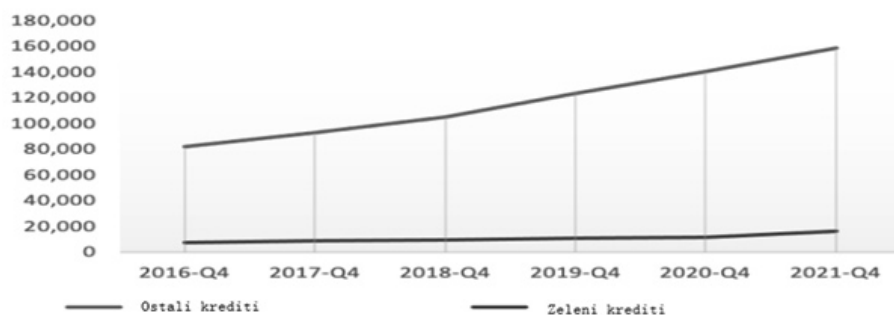

Izvor: Green Finance & Development Center, 2022.

Analizirajući promene od izdavanja smernica za zelene kredite od 2012. godine, može se videti da su zeleni krediti u prvom kvartalu 2022. godine u Kini porasli na oko tri biliona američkih dolara, što predstavlja rast zelenih kredita od 14% u odnosu na ukupni rast kredita od 4,3% (što se može videti na grafikonu 3). Međutim, i dalje zeleni krediti čine samo oko 10% ukupnog tržišta kredita (grafikon 4), što ukazuje na veliki neiskorišćeni potencijal.²³⁸

²³⁸ Christoph Nedopil Wang. Interpretation: New CBIRC “Green Finance Guidelines for the Banking and Insurance Industry”. Green Finance & Development Center, 2022.

Grafikon 4: Krediti u Kini (2016–2021)

Izvor: Green Finance & Development Center, 2022.

U cilju kontinuiranog razvijanja pravila i sistema politika za zeleno finansiranje, smernice za zeleno kreditiranje su 2022. godine revidirane u odnosu na verziju iz 2012. godine. Neke od značajnih promena odnose se na unapređenje upravljanja ESG rizicima, ali sa uključivanjem više subjekata, uključujući osiguravajuća društva i društva za upravljanje osiguravajućom imovinom, pored razvojnih banaka, banaka za politike i komercijalnih banaka. Iako je i u verziji iz 2012. godine fokus bio usmeren ka razvoju kriterijuma za procenu ekoloških i socijalnih rizika klijenata i preduzimanju mera za ublažavanje rizika, dopuna iz 2022. godine odnosi se na veći fokus na upravljačke rizike klijenata, njihovih glavnih izvođača radova i dobavljača zbog nedostataka u korporativnom upravljanju.

Pored Narodne banke Kine i Banka Japana počela je aktivno da prisvaja proces pozelenjavanja, i njihove ciljane mere kreditne politike značajno su doprinele pružanju povoljnih kredita za kreditiranje održivih investicija. Zbog toga je i Banka Engleske odlučila da se okrene u tom pravcu i u okviru *Green credit guidance: a green term funding scheme for a cooler future*, sagleda sve relevantne parametre koji se odnose na smernice za zeleno kreditiranje. Međutim, u njihovim zaključcima može se videti da je, i pored značajnih koraka koji su preduzeti, finansijski sistem Velike Britanije i dalje je neusklađen s ciljevima zelene tranzicije i izjednačavanja. Smatra se da su se kreatori politike u Velikoj Britaniji oslonili na to da će se tržište

samoprilagoditi i preusmeriti finansijske tokove zbog objavljivanja klimatskih rizika, ali od toga nije došlo. Zato se sugerije da banka treba da pokrene ciljani program zelenog kreditiranja i da koristi dvostruke kamatne stope kako bi osigurala svoju stabilnosti, a istovremeno obezbedila povoljne uslove finansiranja za zelene aktivnosti.²³⁹

Zelene hipoteke. Ako znamo da je stambeni sektor veoma značajan za tranziciju, a da banke igraju značajnu ulogu u raspodeli kapitala i da su njihove finansije od velikog značaja za poboljšanje energetske efikasnosti, onda je jasno zašto su od značaja proizvodi koje banke nude kao zelene hipoteke. Zelene hipoteke su usmerene na energetske efikasnost nekretnina koje se finansiraju, radi podsticanja kupovine energetski efikasnih nekretnina ili renoviranja postojećih. Prema evidenciji Međunarodne agencije za energiju (*International Energy Agency*) upravljanje stambenim zgradama odgovorno je za skoro 22% globalne potrošnje energije i 17% emisije CO₂, zbog čega upravo ulaganje u energetske efikasnost i ekološke performanse stambenih objekata jeste suština i glavni prioritet zelenih hipoteka.²⁴⁰

Uticaji stambenih jedinica na životnu sredinu obuhvataju širok spektar efekata, od vađenja i proizvodnje materijala i komponenti, do upotrebe zgrade tokom njenog životnog veka i odlaganja proizvedenog otpada.²⁴¹ Ono što takođe zabrinjava jesu i podaci Evrostata,²⁴² prema kojima se u EU

²³⁹ Lukasz Krebel, and Frank Lerven. "Green credit guidance: a green term funding scheme for a cooler future". New Economics Foundation. 2022, https://new-economicsf.files.svdcn.com/production/files/NEF_GCG.pdf?dm=1662367372.

²⁴⁰ Joao Cocco, Bernardo Mendes, and Lakshmi Naaraayanan. *Green Mortgages*. London Business School's Research and Materials Development Grant, 2025.

²⁴¹ Lorenzo Esposito, Giuseppe Mastromatteo, Andrea Molocchi, Paola Cristina Brambilla, Maria Leonor Carvalho, Pierpaolo Girardi, Benedetta Marmioli, and Giulio Mela. 2022. "Green Mortgages, EU Taxonomy and Environment Risk Weighted Assets: A Key Link for the Transition", *Sustainability* 14, no. 3: 1633, <https://doi.org/10.3390/su14031633>.

²⁴² Eurostat. *Disaggregated Final Energy Consumption in Households-Quantities*. 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_D_HHQ__custom_1199272/default/table?lang=en.

potrošnja energije u domaćinstvima, u periodu od 2010. do 2019. godine, povećala za 25%, a kao jedan od razloga izdvaja se starost zgrada (više od 90% izgrađeno je pre 1990. godine). Stare zgrade po pravilu troše više energije u odnosu na nove zgrade, zbog čega i jeste akcenat na renoviranju postojećih i izgradnji novih, ali ekološki efikasnih kuća, poslovnih i stambenih zgrada.

Značaj zelenih hipoteka prepoznat je i podržan je od strane *Inicijative za energetske efikasne hipoteke (EEMI)* koju zajednički vode Evropska hipotekarna federacija (*European Mortgage Federation – EMF*) i Evropski savet za pokrivene obveznice. Evropska hipotekarna federacija osnovana je 1967. godine i zastupa interese hipotekarnih zajmodavaca na evropskom nivou, s ciljem da obezbede održivo stambeno okruženje za građane Evropske unije. Prema EMF-u sektor nekretnina igra ključnu ulogu u dekarbonizaciji ekonomije i ostvarivanju ciljeva Pariskog sporazuma postavljenih 2015. godine, a ključni partneri za postizanje ovih ciljeva su Evropska komisija, Evropski parlament, Savet EU, Evropske centralne banke i Bazelski komitet za bankarski nadzor o svim pitanjima vezanim za hipotekarnu industriju.²⁴³ Ova institucija objavljuje izveštaj *Hypostat*, koji predstavlja godišnji statistički pregled o hipotekarnim i stambenim tržištima EU, ali i o zemljama van EU. U njemu se navodi da su aktivnosti koje se vezuju za nekretnine, a u šta spadaju grejanje, hlađenje, osvetljenje i drugo, odgovorne za 40% potrošnje energije i 36% emisije CO₂, a projekcije u narednom periodu su još dramatičnije. Zbog toga je obnova i finansiranje energetske efikasnosti od vitalne važnosti za održivu ekonomiju, a s obzirom na to da su za realizaciju ovih ciljeva neophodna izuzetno velika ulaganja, uloga privatnog finansiranja smatra se jednim od prioriteta.

Zelene obveznice. Definicija za zelene obveznice, koja je načelno opšteprihvaćena, određuje zelenu obveznicu kao tradicionalnu (konvencionalnu) obveznicu čiji su prihodi od emisije namenjeni projektima koji: 1) pomažu zajednici da se prilagodi efektima klimatskih

²⁴³ European Mortgage Federation. *European Mortgage Federation: Over 50 Years of Funding The Real Economy*. EMF-ECBC. <https://hypo.org/emf/about-us/>.

promena, i/ili 2) generišu pozitivne ekološke koristi.²⁴⁴ Prihodi od zelenih obveznica moraju biti namenjeni finansiranju ili refinansiranju zelenih projekata, a kako bi se osiguralo bolje razumevanje ekološke koristi koje proizilazi iz ovakve vrste finansija neophodna je transparentnost o raspodeli sredstava, preciznim opisima projekata, očekivanim rezultatima i uticaju koji se sa njima postiže.

Međunarodno udruženje tržišta kapitala (*International Capital Market Association – ICMA*) definisalo je *Principe zelenih obveznica (Green Bond Principles – GBP)* koji predstavljaju dobrovoljne smernice za proces koji preporučuju transparentnost i objavljivanje, i promovišu integritet u razvoju tržišta zelenih obveznica razjašnjavanjem pristupa za izdavanje zelenih obveznica.²⁴⁵ Prema ovom udruženju, trenutno postoje četiri vrste zelenih obveznica:²⁴⁶

- 1) *Standardna zelena obveznica „korišćenja prihoda” (Standard Green Use of Proceeds Bond)*: standardna obveznica sa obavezom isplate regresa samo na izdavaoca duga i usklađena sa GBP.
- 2) *Zelena obveznica prihoda (Green Revenue Bond)*: ne sadrži obavezu isplate regresa izdavaocu duga, usklađena je sa procedurama GBP, a kreditna izloženost ulaganja u obveznice povezana je sa novčanim tokovima prihoda, naknadama, porezima itd., i čija upotreba prihoda koristi se za povezane ili nepovezane zelene projekte.
- 3) *Zelena projektna obveznica (Green Project Bond)*: projektna obveznica izdata za jedan ili više zelenih projekata za koje investitor ima direktnu izloženost riziku projekta sa ili bez potencijalnog prava regresa prema izdavaocu obveznice, i koja je usklađena sa GBP.

²⁴⁴ Ranko Sovilj. „Tržište zelenih hartija od vrednosti – stanje i perspektive”. *Pravo i privreda* 58, no. 2 (2020): 137–53, <https://doi.org/10.5937/PiP2002137S>.

²⁴⁵ International Capital Market Association. *Green Bond Principles – Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds*. ICMA Paris, 2025.

²⁴⁶ *Ibid.*

- 4) *Zelena sekjuritizovana obveznica (Green Securitised Bond)*: ima svrhu da spaja više projekata u jedan portfolio duga, i uključuje pokrivene obveznice, vrednosne papire osigurane imovinom i ostale vrste sekjuritizovanih proizvoda.

Svetski ekonomski forum (WEF) predstavlja zelene obveznice kao ključne, ali nedovoljno iskorišćene mehanizme finansiranja projekata čiste energije na tržištima u razvoju. Ističu da se broj povećao u odnosu na prethodne godine jer uz njih idu i poreske olakšice, ali da su ovakve vrste investicija, pre svega u fokusu investitora usmerenih na sve aspekte ESG-a. Analizirajući upravo uticaj koje zelene obveznice ostvaruju, Giugale (2018)²⁴⁷ izdvaja određene prednosti i nedostatke koji se javljaju u praksi. Prema njegovom mišljenju postoji nekoliko mana. Prva se odnosi na vrednost zelenih investicija, odnosno isticanju da one nisu jeftine jer se njima ne može uštedeti, iako je prihod korišćen na određen način, odnosno na projekte koji se bave društveno-odgovornim i ekološkim pitanja. Druga stvar koju ističe jeste da je novac zamenjiv. To znači da se, na primer, sredstva namenjena za neki ekološki problem mogu iskoristiti za nešto drugo, u slučaju da je država već izdvojila sredstva za tu istu stvar (pa se sredstva mogu preusmeriti/zameniti za izgradnju spomenika, na primer). Ovo se može desiti u praksi i naravno može se preduprediti, ali samo sveobuhvatnom analizom izveštaja pre preusmeravanja sredstava, ali to je dugotrajno i iziskuje dodatna finansijska sredstva, odnosno skupo je, zbog čega u praksi do ovakvih stvari može doći. Treće se odnosi na velika obećanja koja se daju kupcima obveznica, čak i kada su ciljevi izuzetno kvalitetni i dobronamerni, ali budžetska ograničenja ne dozvoljavaju izmirenje obaveza, a da nije „na račun” nekih drugih takođe važnih stavki do čije realizacije neće doći. Mana ove treće stavke odnosi se na pitanje – da li je kompromis ispravan ili pogrešan? Sledeće što se izdvaja kao mana jeste definisanje uticaja. Giugale navodi primer nagrađivanja izuzetnih nastavnika, odnosno kako dokazati da dodatna sredstva izdvojena u te svrhe imaju željeni efekat, jer se efekat ne može videti odmah. Mora se

²⁴⁷ Giugale, Marcelo. *The Pros and Cons of Green Bonds*. World Economic Forum, 2018.

pristupiti istraživanju i testiranju koje takođe može da traje i čiji rezultati mogu biti i negativni, što znači da nam efekat, odnosno uticaj ovih promena i ulaganja neće biti dostupni pre nego što obveznice dospeju. Zašto je ovaj primer naveden kao mana? Zato jer on ili ovakvi slični primeri mogu izazvati kod investitora visok stepen razočaranja, što znači da će biti dosta obazriviji prilikom sledećih investicija, a neki čak mogu i pokrenuti tužbu. Ovo su samo neki od primera koji se mogu javiti u praksi i koji se odnose na nedostatke koji se mogu javiti prilikom realizacije zelenih obveznica, što svakako ne umanjuje njihov značaj već upućuje na činjenicu da se pravila i uslovi njihovog sprovođenja trebaju što bolje precizirati, kako bi se mogle izbeći samo neke od navedenih stvari. Takođe, veliki broj autora kao vodeće nedostake emisije zelenih obveznica navodi nemanje jedinstvenih standarda, kao i transparentan vodič za emisije zelenih obveznica.

Upravo i analize, koje je sprovedla Evropska komisija,²⁴⁸ govore o tome da emisija zelenih obveznica kao udeo u ukupnoj emisiji obveznica varira među državama članicama EU, a brzina kojom se razvijaju nacionalna tržišta zavisi od političkih i regulatornih faktora, tržišnih uslova i trendova finansiranja. Takođe, izazovi su još veći kada se uzmu u obzir razlike u vezi standarda i definicija zelenih obveznica, što upravo *Evropski standard za zelene obveznice (European green bond standard)* želi da ispravi, u cilju povećanja udela zelenih obveznica na domaćim tržištima. Navedeni standard rukovodi se kriterijumima koji su precizno navedeni u taksonomiji EU za definisanje zelenih ekonomskih aktivnosti, u skladu s ciljevima *Evropskog zelenog plana (European Green Deal)*. Taksonomija EU je sistem klasifikacije koji definiše kriterijume za ekonomske aktivnosti koje su usklađene sa putanjom neto nulte emisije do 2050. godine i širim ciljevima zaštite životne sredine, osim klimatskih.²⁴⁹ Na ovaj način, ona igra važnu ulogu u pomaganju EU da poveća održiva ulaganja, stvaranjem sigurnosti

²⁴⁸ European Environment Agency. *Green bonds in Europe*. EEA, 2025.

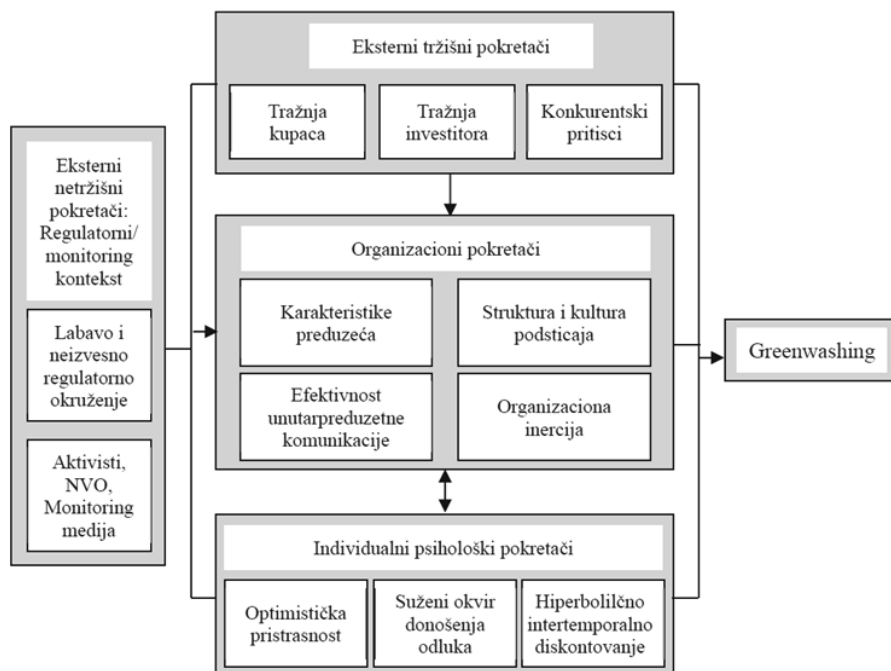
²⁴⁹ European Commission. *The European green bond standard – Supporting the transition*. Regulation on European Green Bonds (EuGB Regulation) – 2023/2631 /EU. European Commission, 2023.

za investitore, zaštitom privatnih investitora od „zelenog pranja“, pomaganjem kompanijama da postanu klimatski prihvatljivije i ublažavanjem fragmentacije tržišta.²⁵⁰

Mnoga od ovih pravila i standarda onemogućila bi, ili bar smanjila, veliki broj greenwashing-a. Greenwashing predstavlja obmanjivanje javnosti o zelenim ili ekološkim karakteristikama proizvoda ili kompanije, što predstavlja veliki problem iz pre svega dva aspekta. Prvi se odnosi na potrošače koji više nemaju poverenje u proizvode koji imaju eko oznake na sebi, odnosno svojim deklaracijama, što ih dovode u zabludu i stvara veliko nepoverenje i u proizvode koji zaista imaju sve neophodne eko karakteristike u svom proizvodu. A drugo se odnosi na kompanije koje svesno manipulišu informacijama i svojim predstavljenjem zelenih performansi u okviru svog poslovanja, najčešće usmerenih za stejkholdere u procesu odlučivanja. Još od prvih izveštaja koji su se vezivali za društveno odgovorno ponašanje, a koji su takođe predstavljali deo izveštaja o savesnom poslovanju, koje nema u fokusu samo i isključivo profit već i zaštitu životne sredine, brigu o zaposlenima i zajednici, određen broj kompanija bio je sklon da izveštaje ne radi i ne prikazuje, a da se uveliko hvale svojim društveno-odgovornim poslovanjem. To će značiti da je ponovo reč o komunikaciji i transparentnosti podataka, kako bi se u javnosti i sva ostala zainteresovana lica informisala na pravi način, odnosno imala mogućnost da provere i uporede informacije sa određenim standardima i opšteprihvaćenim kriterijumima za ocenjivanje prilikom izveštavanja.

²⁵⁰ *ibid.*

Slika 6: Pristup pokretačima *greenwashing* prakse

Izvor: Malinić i Janjić, 2024.

U prilog tome govori i analiza koju su sprovedi Malinić i Janjić,²⁵¹ koji ističu da je upravo način komuniciranja kompanije sa zainteresovanim stranama o zelenim praksama i povezivanje takvog ponašanja sa performansama kompanija osnov *greenwashing* prakse, a jedan takav pristup pokretačima *greenwashing* prakse predstavljen je na slici 6.

Jedan od motiva leži u činjenici da se upravo manipulacija može lako izvesti zbog nedostatka mnogih zakonskih regulativa, koje smo već spominjali, i da se upravo zbog toga do željenog rezultata, odnosno do očekivane koristi lakše može doći preko komunikacije sa neistinitim

²⁵¹ Dejan Malinić, & Jovana Janjić. „Greenwashing: novi izazovi za forenzičke računovođe”. Perspektive razvoja forenzičko-računovodstvenih kapaciteta: izazovi za javni i korporativni sektor, Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost, 2024.

informacijama umesto sa realnim aktivnostima koje kompanija sprovodi. Iz tog razloga se sve više firmi bavi greenwashing-om, obmanjujući potrošače o ekološkim performansama firmi ili ekološkim koristima proizvoda ili usluga, što za posledice može imati duboke negativne efekte na poverenje potrošača i investitora u ekološki prihvatljive firme i proizvode.²⁵² Na slici 4 vidimo koliko pokretača može biti i na šta se oni odnose. Pa tako, na primer, imamo navedene eksterne tržišne pokretače koji uključuju tražnju potrošača, tražnju investitora i konkurentski pritisak, koji su ključni za razumevanje zašto neke firme biraju da pozitivno komuniciraju o svojim ekološkim performansama i kako zbog navedenih pokretača pritiska polako postaju deo greenwashing prakse. Naime, Delmas i Burbano smatraju da firme koje se susreću sa velikim pritiskom i potrošača i investitora po pitanju njihovih boljih ekoloških performansi, suočavaju se sa podsticajima da pozitivno komuniciraju o svojim ekološkim performansama, posebno zato što postoji malo zakonskih ili regulatornih posledica za to, a to znači što je veći percipirani pritisak potrošača i investitora na ekološki prihvatljive firme veća je verovatnoća da će se one odlučiti za greenwashing. Na istoj slici možemo videti i pokretače na organizacionom nivou koji uključuju karakteristike firme, strukturu podsticaja i etičku klimu, efikasnost komunikacije unutar firme i organizacionu inerciju, i koji posreduju i utiču na način na koji firme reaguju na eksterne pokretače. Na primer, firme koje se bave proizvodima široke potrošnje verovatno se suočavaju sa većim nivoom pritiska potrošača da se neki proizvod učini ekološki prihvatljivim, nego neke druge firme. Slično tome, velike firme i firme u državnom vlasništvu, više su u fokusu i više se analiziraju i preispituju njihovi postupci, i kao takve, ove firme se verovatno suočavaju sa većim nivoom pritiska investitora nego manje, privatne firme.²⁵³

²⁵² Magali Delmas, & Vanessa Burbano. "The Drivers of Greenwashing". *California Management Review*. 54. 2011. 10.1525/cmr.2011.54.1.64.

²⁵³ *ibid.*

Od prve emisije zelenih obveznica 2007. godine globalna tržišta zelenih obveznica pokazala su brz rast tokom poslednje decenije. Međutim, u poređenju sa konvencionalnim tržištem obveznica, tržište zelenih obveznica je i dalje relativno malo.²⁵⁴ Zelene obveznice su veoma značajne jer privlače investitore svesne značaja održivog ulaganja i projekata usmerenih za zaštitu životne sredine. A za njihovu promociju i veće poverenje investitora, od velikog značaja su bili *Principi zelenih obveznica*, zbog svojih pravila i preporuka u pogledu transparentnosti prilikom izveštavanja i upravljanja prihodima, zbog čega se smatra da će se tek u narednom periodu videti rezultat, kroz veći udeo zelenih obveznica na globalnom tržištu.

²⁵⁴ Torsten Ehlers, and Frank Packer. "Green Bond Finance and Certification". BIS Quarterly Review September 2017.

IV

ANALIZA ODNOSA CIRKULARNE EKONOMIJE I CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA

Cirkularna ekonomija

Mnoge promene koje se dešavaju u globalnoj ekonomiji doprinele su i stvaranju novog koncepta pod nazivom cirkularna ekonomija. U osnovi ovog koncepta je novi model proizvodnje i potrošnje, orijentisan na ograničenu upotrebu resursa, sa fokusom na zaštitu životne sredine i boljeg životnog standarda stanovništva. Polazišna osnova zasniva se na preispitivanju dosadašnjih načina proizvodnje, uz akcenat na eliminisanju otpada i korišćenje raspoloživih resursa u kontinuitetu, što uključuje ponovnu upotrebu i reciklažu, a što predstavlja i suštinu cirkularne ekonomije. Ideja se zasniva na pronalaženju novih rešenja, ideja i inovacija koje bi ovom procesu mogle da pomognu i omoguće njegovu održivost. Sam koncept ponovne upotrebe materijala umesto njihovog odlaganja nakon završetka životnog ciklusa, i kada postoji podrška i razumevanje za njegovu realizaciju, u praksi nailazi na razne izazove. Neki od tih izazova mogu se vezivati za neophodnost za energetske efikasnijim proizvodnim mašinama, koje bi podržale proces cirkularne ekonomije na pravi način, ili određena kulturološka kod kojih postoje nesuglasice oko cirkularne ekonomije. Zbog toga se i smatra da je ovo multisektorska tema koja obuhvata veći broj oblasti: upravljanje otpadom, upravljanje vodama i otpadnim vodama, produžena odgovornost proizvođača, ZeJN, dobrovoljne instrumente, eko-dizajn, inovacije i razvoj tehnologije, finansije i investicije, korišćenje obnovljivih izvora energije i energetske efikasnost, upravljanje hemikalijama, nove obrasce proizvodnje i potrošnje, i drugo.²⁵⁵

Mitrović i Manić²⁵⁶ ističu ekonomistu Boldinga (Kenneth Boulding), kao jednog od prvih autora koji je u svom članku *The economics of the coming*

²⁵⁵ Ministarstvo zaštite životne sredine RS. *Program razvoja cirkularne ekonomije u Republici Srbiji za period 2022–2024. godine*, Vlada Republike Srbije, 2022.

²⁵⁶ Mitrović, Đorđe, & Manić, Elena. „Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji u zemljama Evropske unije – konvergencija ili divergencija”. *Ekonomске ideje i praksa* 38, str. 27–48, 2020.

spaceship earth, iz 1966. godine, upotrebio pojam cirkularna ekonomija upoređujući planetu Zemlju sa svemirskim brodom u kojem su ograničeni resursi i koje je zbog toga neophodno stalno reciklirati i ponovo proizvoditi. U ovom radu naglašava se da privreda i životna okolina nisu linearno već cirkularno povezani, što i jeste polazna osnova cirkularne ekonomije. Sličan stav izneo je i Strebel²⁵⁷ naglašavajući da cirkulisanje materijala i energije u privredi treba da sledi ono koje je karakteristično u prirodi. Na osnovu ideje održivog razvoja i problema koji se tiču ograničenih resursa i Hajnc Štrebel je 2004. godine sproveo studiju o cirkularnoj ekonomiji, prema kojoj cirkularna ekonomija mora biti oblikovana po uzoru na prirodu i integrisana u ekosistem. Osnove politike zaštite životne sredine, kao što su politika otpada, politika materijala i politika integrisanih proizvoda, razvila je 2003. godine Lidija Ilge (Lydia Illge). Smatrala je da će cirkularna ekonomija promeniti jednosmerni prelaz materijala sa modela toka „potrošnja resursa – proizvod – emisije” na ciklični obrazac toka materijala „potrošnja resursa – proizvod – obnovljivi resursi” oponašajući način reciklaže materijala prirodnih ekosistema. Takođe, da bi se cirkularna ekonomija sprovela potrebna je saradnja između svih društvenih aktera, kao što su proizvođači, dobavljači, trgovci na malo i veliko, distributeri, kupci i tako dalje, a deljenje informacija je neophodno između svih strana. Upravo iz ovog razloga, u svom istraživanju Blum i dr.²⁵⁸ ispitali su sistem upravljanja donošenjem odluka u cirkularnoj ekonomiji u saradnji između kompanija.

Sagledavanje ekonomskih okolnosti u 21. veku, mogućnosti koje postoje za razvoj, ali i posledicama koje su svet ozbiljno uzdrmale nakon svetske ekonomske krize, dovodi u sumnju ideju o daljim mogućnostima koji se mogu postići linearnom ekonomijom, i sve češće se upravo nameću novi modeli ekonomske organizacije koji bi obezbedili neophodna dobra i usluge za održavanje i poboljšanje životnog standarda ljudi, ali uz očuvanje životne sredine i ograničene upotrebe resursa. Zbog toga se sve češće

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ Nicola U. Blum, Melanie Haupt, and Catharina R. Bening. “Why “Circular” doesn’t always mean “Sustainable””. *Resources, Conservation and Recycling* 162 (2020): 105042.

nameće novi model, odnosno cirkularna ekonomija. U osnovi, cirkularna ekonomija ima za cilj da transformiše trenutnu, uglavnom linearnu ekonomsku paradigmu proizvodnje i distribucije proizvoda – poznatu kao „uzmi, napravi i odloži” – u onu koja minimizira odlaganje.

Slika 7: Linearna ekonomija

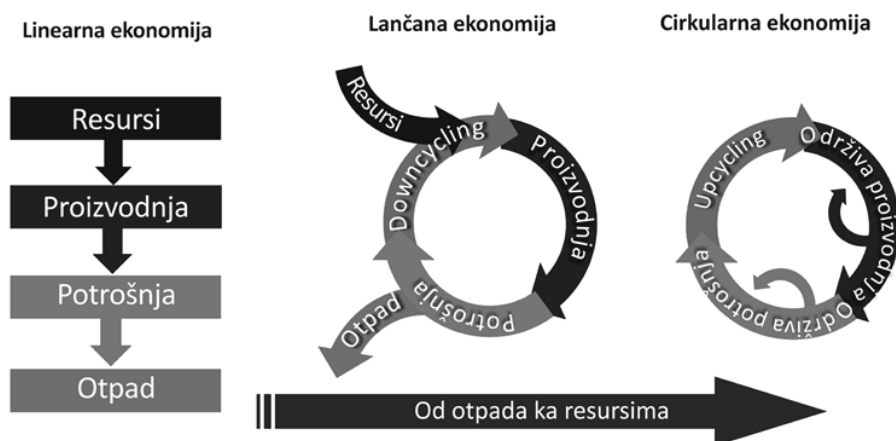
Izvor: Lovrenčić & Mihaljević, 2021.²⁵⁹

Prema stavu EU, umesto tradicionalnog linearnog ekonomskog modela (slika 7), cirkularna ekonomija (slika 8) zasniva se na deljenju, zakupu, ponovnoj upotrebi, popravci, renoviranju i reciklaži, u (skoro) zatvorenom krugu, gde su proizvodi i materijali koje sadrže visoko vrednovani, što podrazumeva smanjenje otpada na minimum.²⁶⁰ Upravo zbog nedovoljnog korišćenja ili nepravilnog odlaganja proizvoda nakon upotrebe, postoji mnogo koraka na putu u kojima se resursi gube iz ekonomije. Sprečavanje tih gubitaka i pronalaženje alternativne upotrebe za te resurse, jedan je od prioriteta cirkularne ekonomije.

²⁵⁹ Lana Lovrenčić Butković, & Mirta Mihaljević. „Poznavanje koncepta kružne ekonomije u građevinskom sektoru”. *Ekonomski misao i praksa* 30, br. 2 (2021): 587–608, <https://doi.org/10.17818/EMIP/2021/2.14>.

²⁶⁰ Didier Bourguignon. *Closing the loop: New circular economy package*. European Parliamentary Research Service – EPRS. European Parliament, 2016.

Slika 8: Od linearne ka cirkularnoj ekonomiji

Izvor: Mitrović & Manić, 2020.

Današnja globalna ekonomija suočava se sa brojnim izazovima, uključujući proizvodnju otpada, izloženost ekonomskim opasnostima, nestašicu resursa, brzo iscrpljivanje prirodnog kapitala itd. S obzirom na ove izazove, velike ekonomije ne mogu izbeći prelazak sa linearnog socioekonomskog sistema na cirkularnu ekonomiju koja efikasno koristi resurse. Čađenović²⁶¹ smatra da je prelazak sa linearne na cirkularnu ekonomiju kontinuiran i dugotrajan proces koji se odvija postepeno, ali da su efekti tog procesa vidljivi na svakom koraku, uključujući efekte na lokalnom, državnom i na globalnom nivou. Maksimiziranje ekološke efikasnosti je cilj cirkularne ekonomije kako bi se osigurao njen kontinuirani rad. Ovo ukazuje ne samo na smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu, već i na odlične rezultate u pogledu ekonomskih, društvenih i ekoloških aspekata.

Prema velikom broju autora, među najperspektivnijim pristupima promociji održivog razvoja je cirkularnost. Međutim i dalje postoji utisak

²⁶¹ Aleksandra Čađenović. „Prelazak sa linearne na cirkularnu ekonomiju – početni koraci Srbije i iskustva država članica EU”. *Ekonomске ideje i praksa*, Broj 50. 2023, <https://doi.org/10.54318/eip.2023.ac.347>.

da postoji nedostatak konsenzusa, ili čak možemo reći i neslaganje, u vezi sa utemeljenom strategijom za usmeravanje firmi u sprovođenju metodične tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji. Zbog toga, za sve evropske zemlje Evropska komisija (2015, 2020)^{262, 263} aktivno promoviše tranziciju svih proizvodnih sektora ka cirkularnosti, prepoznajući je kao značajnu priliku za smanjenje otpada, povećanje konkurentnosti, zaštitu preduzeća od ograničenih resursa i promenljivih cena i podsticanje inovacija.

Da bi do ovih promena došlo neophodno je prilagođavanje koje novi izazovi nose sa sobom. Koncept cirkularne ekonomije, iako nije nov koncept, u poslednjih više od deset godina dobio je veliku pažnju, povezujući se sa naporima da se postigne održivi razvoj i održivo društvo. Prema zapažanjima Reike i dr. (2018)²⁶⁴ među prvim državama koje su uvele politike cirkularne ekonomije i taj koncept počele da uvažavaju i primenjuju su azijske zemlje i to Japan i Kina. Upravo prvi dokumenti, pravila i zakoni koji su doneti i koji se bave pitanjima cirkularne ekonomije svedoče o tome. Japan je 2000. godine usvojio Zakon o uspostavljanju društva zasnovanog na recikliranju (*The Basic Law for Establishing the Recycling-based Society*), a Kina je 2009. godine usvojila Zakon o promociji cirkularne ekonomije (*Circular Economy Promotion Law of the People's Republic of China*). Cilj ovog dokumenta jeste lakše sprovođenje svih aktivnosti u okviru cirkularne ekonomije, povećanja stope iskorišćenja resursa, zaštite i poboljšanja životne sredine i ostvarivanja održivog razvoja.

²⁶² European Commission. *Closing the loop – an EU action plan for the circular economy*, Brussels, 2015, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8a8ef5e8-99a0-11e5-b3b7-01aa75ed71a1.0012.02/DOC_1&format=PDF.

²⁶³ European Commission. *Circular economy action plan – the European green deal*. Brussels, 2020. https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf.

²⁶⁴ Denise Reike, Walter J. V. Vermeulen, and Sjors Witjes. "The circular economy: New or Refurbished as CE 3.0? – Exploring Controversies in the Conceptualization of the Circular Economy through a Focus on History and Resource Value Retention Options", *Resources, Conservation and Recycling*, Volume 135, 2018, Pages 246–264, ISSN 0921-3449, <https://doi.org/10.1016/j>.

Sa ovim i svim narednim dokumentima Kina ima za cilj da efikasnim korišćenjem resursa značajno poboljša svoju poziciju u održivom razvoju, a upravo cirkularna ekonomija ima veoma značajnu ulogu u obezbeđivanju neophodnih resursa. Države koje su takođe počele aktivno da se bave pitanjima cirkularne ekonomije su zemlje u Evropi i to Danska, Nemačka, Holandija i Velika Britanija, i to kroz različite inicijative, programe i politike. Jedan od autora ističe da je Nemačka čak prva zemlja koja je formalno prihvatila ovaj koncept još 1996. godine i inkorporirala njegove ideje u svoje zakonodavstvo, odnosno u Zakon o zatvorenom ciklusu upravljanja otpadom.²⁶⁵ Tek kasnije, Evropska unija počinje sa sprovođenjem akcionih planova i zakonskih predloga za cirkularnu ekonomiju. Među prvim se ističe akcioni plan iz 2015. godine, usvojen od strane Evropske Komisije, pod nazivom *Zatvaranje kruga – akcioni plan EU za cirkularnu ekonomiju* (*Closing the loop – An EU action plan for the Circular Economy*). Evropska komisija je 2015. godine postavila novi paket cirkularne ekonomije, koji sadrži niz planiranih akcija i četiri zakonska predloga o otpadu koji sadrže ciljeve za deponovanje, ponovnu upotrebu i reciklažu, sa rokom ispunjenja do 2030. godine. Nakon toga ističe se i novi Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju (*Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe*) usvojen 2020. godine, koji se potencira kao jedan od glavnih elemenata Evropskog zelenog ugovora. On je usvojen s ciljem stvaranja čistije i konkurentnije Evrope. U novom planu se predstavlja skup međusobno povezanih inicijativa za uspostavljanje čvrstog i usklađenog okvira politike u kojem će održivi proizvodi, usluge i poslovni modeli postati standard, pa će se obrasci potrošnje transformirati tako da se otpad ni ne stvara.²⁶⁶ Prema analizi sprovedenoj u okviru novog Akcionog plana, izdvaja se podatak da se do 80% uticaja proizvoda na životnu sredinu utvrđuje u fazi projektovanja (linearni obrazac sa slike 5), koji ne daje

²⁶⁵ Aleksandar Radivojević. „Cirkularna ekonomija implementacija i primena tehnologije u njenoj funkciji”. Ekonomske ideje i praksa. Broj 28, 2018.

²⁶⁶ European Commission. *A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe*. Brussels, COM(2020) 98 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN_

dovoljno podsticaja da svoje proizvode učini cirkularnim. Neki od razloga koji se navode odnose se na kvarljivost proizvoda, poteškoće u ponovnoj upotrebi proizvoda, njenom popravljanju ili recikliranju (što sve spada u izazove koje smo spominjali), a postoje i realno proizvodi koji su napravljeni samo za jednokratnu upotrebu i na njih ne možemo računati. Međutim, suština prihvatanja ovog koncepta leži u sledećem. Cirkularna ekonomija treba da omogući pristup kvalitetnim, funkcionalnim i sigurnim proizvodima, koji duže traju i mogu se reciklirati, i da su cene pristupačne. Sa ovako širokim fokusom pažnja je usmerena i na očuvanje životne sredine i na kvalitetniji život građana. Zbog toga Evropska komisija u okviru novog Akcionog plana (2020) utvrđuje načela održivosti i drugih prikladnih načina za regulaciju sledećih aspekata:²⁶⁷

- poboljšanje trajanja proizvoda i mogućnosti za njihovu ponovnu upotrebu, modernizaciju i popravku, rešavanje prisutnosti opasnih hemikalija u proizvodima, kao i povećanje energetske i resursne učinkovitosti proizvoda; [?]
- povećanje udela recikliranog sadržaja u proizvodima i osiguravanje njihovog učinka i sigurnosti; [?]
- omogućavanje ponovne proizvodnje i visokokvalitetnog recikliranja; [?]
- ograničavanje jednokratne upotrebe i sprečavanje preranog zastarevanja proizvoda;
- uvođenje zabrane uništavanja neprodane trajne robe; [?]
- podsticanje modela „proizvod kao usluga” ili drugih modela u kojima proizvođači zadržavaju vlasništvo nad proizvodom ili odgovornost za njegovu funkcionalnost tokom celog njegovog životnog ciklusa; [?]
- mobilizacija sredstava za digitalizaciju informacija o proizvodima, uključujući rešenja kao što su digitalni pasoši, oznake i vodeni žigovi; [?]
- nagrađivanje proizvoda na temelju njihovog nivoa uspešnosti u pogledu održivosti, uključujući povezivanje visokog nivoa uspešnosti sa podsticajima.

²⁶⁷ *Ibid.*

UN Trade and Development (UNCTAD) takođe opisuje cirkularnu ekonomiju kroz podsticaje za ponovnu upotrebu proizvoda umesto njihovog odlaganja, gde se svi oblici otpada, kao što su odeća, staro gvožđe i zastarela elektronika, vraćaju u ekonomiju ili se efikasnije koriste. I upravo takvo korišćenje resursa omogućava zaštitu životne sredine, razvoj novih sektora i stvaranje radnih mesta.²⁶⁸ Takođe, i Stipić²⁶⁹ pod pojmom cirkularne ekonomije podrazumeva koncept koji omogućava planirano i održivo korišćenje resursa, zasnovan na eko-inovacijama, eko-dizajnu i korišćenju obnovljivih izvora energije.

Kako je u osnovi oba koncepta, i održivog razvoja i cirkularne ekonomije, ekonomski razvoj uz odgovorno korišćenje prirodnih resursa i zaštitu životne sredine, ključne sličnosti koje iz toga proizilaze su:²⁷⁰

- Intrageneracijske i međugeneracijske obaveze.
- Veća uloga za višestruke i koegzistirajuće puteve razvoja.
- Globalni modeli.
- Integrisanje neekonomskih aspekata u razvoj.
- Promena/dizajn sistema i inovacije u srži.
- Multi/interdisciplinarna istraživačka oblast.
- Potencijalni troškovi, rizik, diverzifikacija, mogućnosti za ko-kreiranje vrednosti.
- Neophodna saradnja različitih zainteresovanih strana.
- Regulacija i podsticaji kao osnovni alati za implementaciju.
- Vitalna uloga privatnog biznisa u smislu resursa i kapaciteta.

²⁶⁸ UN Trade and Development. *Circular economy*, <https://unctad.org/topic/trade-and-environment/circular-economy>.

²⁶⁹ Vinšalek V. Stipić. *Circular economy as an engine for economic development and reducing the impact of the crisis*, in: Dani kriznog upravljanja. I. Nađ. (Ed.). Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2017. pp. 722–734.

²⁷⁰ Milan Marković, Bojan Krstić, and Tamara Rađenović. „Cirkularna ekonomija i održivi razvoj”. *Economics of Sustainable Development* 4, no. 1 (2020): 1–9, <https://doi.org/10.5937/ESD2001001M>.

- Inovativni poslovni model.
- Tehnološka rešenja često predstavljaju probleme u implementaciji.

Osnovni principi i poslovni modeli cirkularne ekonomije

Analizirajući osnovne ciljeve na kojima se zasniva koncept cirkularne ekonomije, izdvajaju se i osnovni principi cirkularne ekonomije, koji se najčešće opisuju kao 3R i to *smanjenje (Reduce)*, *ponovna upotreba (Reuse)* i *recikliranje (Recycle)*. Mnogi autori smatraju da su upravo ovi principi cirkularne ekonomije ključni koraci prema održivom razvoju. Osnovna ideja ovog koncepta nastala je radi smanjenja potrošnje energije i materijala u proizvodnji, što bi zauzvrat doprinelo smanjenju zagađenja životne sredine.

Prvi princip – smanjenje (*Reduce*) – odnosi se na smanjenje korišćenja resursa i proizvodnje otpada, što se može postići korišćenjem manje materijala ili efikasnijih tehnika proizvodnje. Drugi princip – ponovna upotreba (*Reuse*) – odnosi se na korišćenje proizvoda što je češće moguće u njihovom originalnom obliku, a zatim ih popraviti ili prenameniti u druge svrhe kako bi produžili njihovu upotrebnu vrednost. A treći princip – recikliranje (*Recycle*) – predstavlja vraćanje materijala u proizvodni ciklus kako bi se stvorili novi proizvodi, jer suština cirkularne ekonomije i jeste nepostojanje otpada, već on postaje sirovina za proizvodnju novog proizvoda.

Princip 3R prvobitno je razvijen kao strategija za sprečavanje otpada, ali se od tada promenio kako bi zadovoljio rastuće zahteve održivosti, s posebnim fokusom na cirkularnu ekonomiju koja štedi resurse. Tokom vremena došlo je do novih ideja i inovacija u pogledu unapređenja strategija koje bi doprinele produženju životnog ciklusa proizvoda i optimizacije tokova materijala, pa se tako od početna 3R principa došlo i do 10R, sa tendencijom daljeg razvoja.

Tabela 3: R10 – R strategije

Cirkularna ekonomija Uvećanje cirkularnosti Linearna ekonomija	Pametnija upotreba i proizvodnja proizvoda	R0	Odbiti (<i>engl. Refuse</i>)	Učiniti proizvod suvišnim tako što će se prekinuti njegova upotreba ili će se zameniti radikalno drugačijim proizvodom.
		R1	Preispitati (<i>engl. Rethink</i>)	Intezivnije korišćenje proizvoda.
		R2	Smanjiti (<i>engl. Reduce</i>)	Povećanje efikasnosti u proizvodnji proizvoda ili smanjenje potrošnje prirodnih resursa.
	Produžiti vek trajanja proizvoda i delova	R3	Ponovo koristiti (<i>engl. Re-use</i>)	Ponovna upotreba odbačenog proizvoda, od strane drugog potrošača, koji je još uvek u dobrom stanju i ispunjava svoju prvobitnu funkciju.
		R4	Popraviti (<i>engl. Repair</i>)	Popravka i održavanje neispravnog proizvoda kako bi se mogao nastaviti koristiti u svojoj originalnoj funkciji.
		R5	Obnoviti (<i>engl. Refurbish</i>)	Vratiti stari proizvod i osposobiti ga i unaprediti.
		R6	Prepraviti (<i>engl. Remanufacture</i>)	Koristiti (deo) odbačenog proizvoda u novom proizvodu sa istom funkcijom.
		R7	Prenameniti (<i>engl. Repurpose</i>)	Koristiti (deo) odbačenog proizvoda u novom proizvodu sa drugačijom funkcijom.
	Korisna upotreba materijala	R8	Reciklirati (<i>engl. Recycling</i>)	Obraditi materijale da bi se dobio isti ili lošiji kvalitet.
		R9	Oporaviti (<i>engl. Recover</i>)	Spaljivanje materijala sa povratom energije.

Izvor: Anufrijev & Dašić, 2024.

Prema Anufrijevoj i Dašiću²⁷¹, princip 10R (zasnovan na Lansinkovim lestvicama iz 1979. godine) smatra se najsveobuhvatnijom kolekcijom strategija koje se pridržavaju principa cirkularne ekonomije, gde se analizira stepen cirkularnosti proizvoda. Ovo znači da je najidealnija opcija kada se ceo proizvod može ponovo koristiti, ali ako ne može onda se komponente proizvoda recikliraju, a zatim slede sirovine ili resursi dobijeni iz proizvoda. Na tabeli 3 prikazana je lestvica prioriteta gde 1 predstavlja najveći rezultat (imaju najveći uticaj na smanjenom korišćenju novih resursa), a 10 najniži.²⁷²

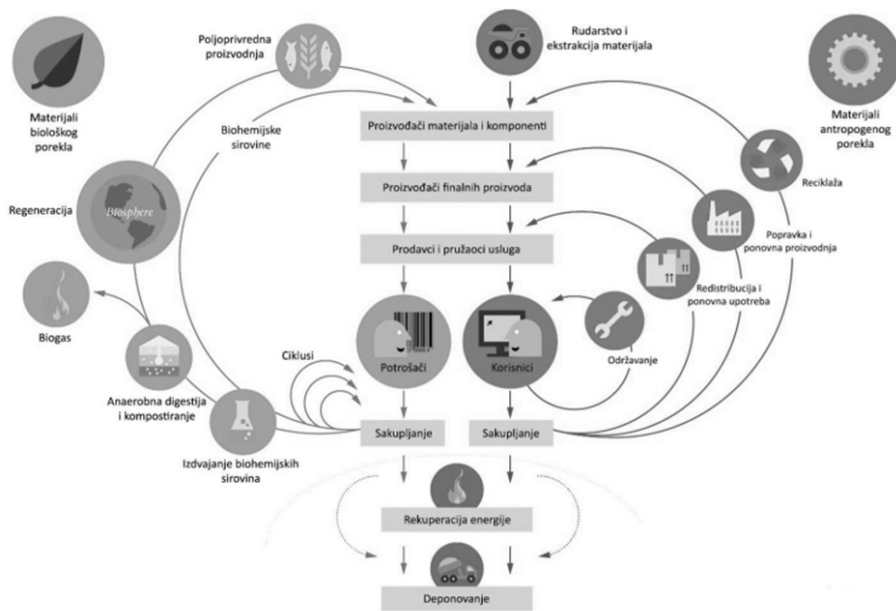
Da bi se ilustrovalo trajanje petlje otpada, koju svaka od deset prikazanih strategija predstavlja, one su podeljene u tri grupe. Što je pristup održiviji petlja je kraća. Petlja otpada, jer je uža što su više na lestvici. Zbog toga se postiže viši stepen cirkularnosti i koristi se manje resursa. Početak lanca vrednosti je takođe označen manjim brojevima, dok je kraj označen većim brojevima. Kratki ciklusi naglašavaju pametniju proizvodnju i upotrebu proizvoda: *Refuse (Odbiti)*, *Rethinking (Preispitati)*, *Reduce (Smanjiti)*, *R0 (R0)*. Srednji ciklusi se koncentrišu na metode za produženje životnog veka: *Three R (Tri R): Reuse (Ponovo upotrebi)*, *Repair (Popravi)*, *Refurbish (Obnovi)*, *Remanufacture (Recikliraj)* i *Repurpose (Ponovna upotreba)*. Dugi ciklusi (*R8 Recikliraj*, *R9 Obnovi*) naglašavaju inovativnu upotrebu materijala.

R-strategije iako u osnovi imaju fokus usmeren pre svega na reciklažu i upravljanje otpadom, umnogome utiču na održivi razvoj i održivu budućnost. Navedene strategije imaju za cilj minimiziranje otpada i optimizovanje efikasnosti resursa. Ali i na preispitivanje naših potrošačkih potreba i na kompletno sagledavanje životnog ciklusa proizvoda. Takvim pristupom stvaraju se nove ekonomske mogućnosti i podstiču inovacije, što je sve neophodno za održivi razvoj i cirkularnu ekonomiju.

²⁷¹ Ana Anufrijev, and Goran Dašić. „Inovativni strategijski finansijski instrumenti u funkciji razvoja cirkularnih biznis modela”. *Ekonomija: teorija i praksa* 17, no. 1 (2024): 61–81, <https://doi.org/10.5937/etp2401061A>.

²⁷² David Bassens, et al. “Toward a circular economy scan: measuring circular practices among retailers in the Brussels Capital Region”. *Project: (CirCity) circular economy and the city*, 2020.

Slika 9: Dijagram leptira

Izvor: <https://www.analiza-kapaciteta-za-tranziciju-ka-cirkularnoj.pdf>.

Na slici 9 prikazan je dijagram leptira, odnosno sistem cirkularne ekonomije, koji analizira tokove proizvoda i materijala u cirkularnoj ekonomiji. Dijagram počinje od trenutne linearne ekonomije, predstavljene kao središnji silazni tok od izvlačenja i proizvodnje materijala na vrhu do spaljivanja i odlaganja na dnu. S obzirom na to da se suština cirkularne ekonomije zasniva na tome da se resursi koriste, a ne da se troše, primenom odgovarajućih strategija na proizvode, komponente i materijale tokom upotrebe i nakon završetka životnog ciklusa, resursi se zadržavaju u sistemu.²⁷³ Na slici je prikazano kako tehnološki i biološki proizvodi i materijali na bazi hranljivih materija kruže kroz ekonomski sistem, svaki sa svojim skupom karakteristika.

²⁷³ Damjan Krajnc. *Cirkularna ekonomija (CE) i poslovni modeli, Što je cirkularni poslovni model?* Europska komisija, 2021. https://traincefood.si/wp-content/uploads/2021/12/TCF_Module-1_Chapter1.1._uni_hr.pdf.

Ovakvi modeli proizvodnje i potrošnje zasnivaju se na dve komplementarne petlje inspirisane biološkim ciklusima: jedna za „biološke” materijale (koje mogu razgraditi živi organizmi) i jedna za „tehničke” materijale (koje ne mogu razgraditi živi organizmi). U oba slučaja, cilj je da se što više ograniči curenje resursa.²⁷⁴ Ovakav vid poslovanja uticao bi značajno na smanjenje zagađenja životne sredine, lakši pristup sirovinama i veću konkurentnost na tržištu.

Poslovni modeli cirkularne ekonomije

U Evropi se usvajanje održivih praksi smatra ključnim korakom u omogućavanju kompanijama da pređu na stvaranje cirkularne Evrope do 2030. godine, gde će proizvodnja i potrošnja proizvoda i usluga biti održive, što će koristiti životnoj sredini i društvu u celini.²⁷⁵ Zbog toga su nakon prihvatanja koncepta cirkularne ekonomije, i saznanja o tome koliki značaj ovaj koncept ima na sve sfere života, nastali i poslovni modeli cirkularne ekonomije. Ova vrsta poslovnih modela razlikuju se od tradicionalnih, jer u osnovi njihovog delovanja leži usmerenost ka zadovoljenju svih zainteresovanih strana, dobrobiti za društvene i ekološke aspekte, a ne samo na krajnju prodaju. Budući da se ovi modeli u potpunosti oslanjaju na sve ono što predstavlja koncept cirkularne ekonomije, fokus poslovanja je usmeren na pronalaženje načina za zamenu ograničenih resursa, obnovljivim resursima, kako bi se iskorišćenosti materijala dovela do maksimuma.

Termin se prvi put pojavio pre skoro dvadeset godina u članku koji je istraživao pojedinačne tipove poslovnog modela za cirkularno kreiranje vrednosti.²⁷⁶ I od tada, veliki broj autora uzima ih u razmatranje i definiše

²⁷⁴ Ellen MacArthur Foundation. *Circular economy systems diagram*, 2019. www.ellenmacarthurfoundation.org.

²⁷⁵ Zucchella, Antonella, and Previtali, Pietro. “Circular business models for sustainable development: A „waste is food” restorative ecosystem”. *Hanover: Business Strategy and the Environment*, 2019; 28: 274– 285. <https://doi.org/10.1002/bse.2216>.

²⁷⁶ Ana Anufrijević, and Goran Dašić. „Inovativni strategijski finansijski instrumenti u funkciji razvoja cirkularnih biznis modela”. *Ekonomija: teorija i praksa* 17, no. 1 (2024): 61–81, <https://doi.org/10.5937/etp2401061A>.

u skladu s ciljevima i benefitima koji na osnovu takvog poslovanju mogu proisteći.

Ključna uloga cirkularnih poslovnih modela je da inkorporiraju principe cirkularne ekonomije u dizajn ili redizajn poslovnih aktivnosti i partnerstava, i da stvore strukturu troškova i prihoda koja je kompatibilna i sa održivošću i sa profitabilnošću.²⁷⁷

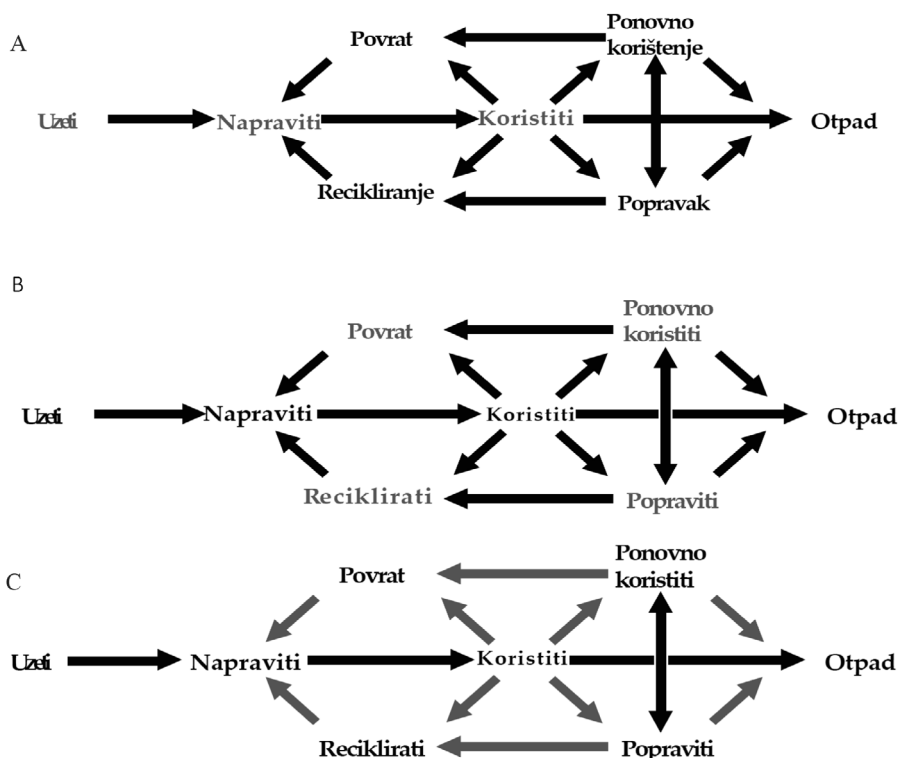
Tri glavne vrste igrača u cirkularnoj ekonomiji su (videti na slici 10):²⁷⁸

- 1) Proizvodno poslovanje (A) – Preduzeća s hardverskim/fizičkim proizvodima koji imaju za cilj da evoluiraju od tradicionalnog linearnog modela do cirkularnih poslovnih modela.
- 2) Oni koji rešavaju stvari (B) – Oni koji pružaju rešenja s posebnim fokusom na jednu fazu kako bi pomogli preduzećima tipa A da pređu na cirkularnu ekonomiju.
- 3) Posrednici (C) – Organizacija koja pruža usluge za podršku celom ekosistemu ili značajnom delu lanca vrednosti.

²⁷⁷ Antonella Zucchella, and Pietro Previtali. "Circular business models for sustainable development: A „waste is food” restorative ecosystem”. Hanover: Business Strategy and the Environment, 2019; 28: 274–285, <https://doi.org/10.1002/bse.2216>.

²⁷⁸ Damjan Krajnc, 2021. 1.1 Cirkularna ekonomija (CE) i poslovni modeli, Što je cirkularni poslovni model? https://traincefood.si/wp-content/uploads/2021/12/TCF_Module-1_Chapter1.1._uni_hr.pdf.

Slika 10: Različite vrste igrača u cirkularnoj ekonomiji

Izvor: Krajnc, 2021.

Prema izveštaju organizacije *Ellen Macarthur Foundation*, pod nazivom *Circular business models for the built environment*, smatra se da bi cirkularna ekonomija funkcionisala različiti akteri na tržištu moraju međusobno da sarađuju. Kako bi se preciznije objasnio značaj ove sprege, navodi se primer poslovnog modela „proizvod kao usluga” na primeru cirkularne primene kod proizvođača rasvete za koji se smatra da treba da zadrži vlasništvo nad rasvetnim telom i podstaknut je da ih nadograđuje tokom vremena kako bi održao maksimalnu efikasnost. Ovo bi zauzvrat trebalo da koristi korisniku jer ne bi trebalo da dođe do pada nivoa osvetljenja, čime imaju koristi i od najsavremenije tehnologije. Međutim, puna cirkularna korist se ostvaruje

samo ako je poslovni model omogućio promenu dizajna proizvoda i procesa, tako da se rasvetna tela mogu demontirati i nadograditi kako bi se smanjila upotreba neobičnih i nepotrebnih resursa.²⁷⁹ Takođe, smatra se da nijedna kompanija neće raditi sama u okruženju zasnovanom na cirkularnoj ekonomiji, i da preduzeća imaju priliku da prošire usluge koje nude ili sarađuju sa drugima kako bi maksimizirala vrednost. Na primer, preduzeće koje zasniva svoje poslovanje na principu praćenja svojih proizvoda, kako bi mogli da prate i beleže gde su njihovi proizvodi instalirani, a zatim da sarađuju sa logističkom kompanijom kako bi osigurali da se proizvodi kojima je istekao rok upotrebe vrata. Ono što u izveštaju ističu odnosi se na činjenicu da u svakoj fazi životnog ciklusa razvoja postoje mogućnosti i izazovi kojima se treba pozabaviti i da je u interesu svih da različite zainteresovane strane budu uključene u pronalaženje rešenja uspostavljanja međusobne saradnje, radi ostvarivanja ciljeva definisanih u okviru cirkularne ekonomije.²⁸⁰

Svetski ekonomski forum ukazao je na značaj analize koju su sproveli Peter Lacy, Jessica Long i Wesley Spindler u knjizi pod naslovom *The Circular Economy Handbook –Realizing the Circular Advantage*, izdvajajući značaj uvažavanja i potpune primene cirkularne ekonomije u svom poslovanju i očuvanju životne sredine. U svojoj knjizi bave se značajnim pitanjima usmerenim ka mogućnostima usklađivanja globalne proizvodnje i potrošnje sa održivošću, kao i mogućnostima primene cirkularne ekonomije u poslovanju u cilju stvaranja konkurentске prednosti. Na osnovu svojih zapažanja, izdvajaju pet ključnih modela cirkularne ekonomije:²⁸¹

- 1) *Cirkularni inputi (Circular inputs)* – Cirkularna ekonomija omogućava delimično ili potpuno eliminisanje otpada i zagađenja upotrebom recikliranih ili obnovljivih inputa u industrijskim procesima. Otpad se

²⁷⁹ Ellen Macarthur Foundation. *Circular business models for the built environment*. 2016. <https://content.ellenmacarthurfoundation.org/m/17a5252e4dd10230/original/Circular-Business-Model-for-the-Built-Environment.pdf>.

²⁸⁰ *Ibid.*

²⁸¹ World Economic Forum. *5 circular economy business models that offer a competitive advantage*. WEF, 2022, <https://www.weforum.org/stories/2022/01/5-circular-economy-business-models-competitive-advantage/>.

pretvara u resurs, a ne u trošak odlaganja. Pošto njihov proizvodni input potiče od viška i recikliranih materijala, a ne od ograničenih resursa, proizvođači u okviru cirkularne ekonomije mogu očekivati niže troškove. Kod proizvoda dolazi do kraja trenutne upotrebe, odnosno prvobitne namene proizvoda, a ne do kraja životnog veka.

- 2) *Koncept ekonomije deljenja (Sharing economy concept)* – Koncept koji stoji iza ekonomije deljenja usmeren je ka preduzećima koja dele ili mogu da dele imovinu sa drugim kompanijama, posebno neiskorišćenu imovinu. Suština je da se neiskorišćena sredstva koriste u zajednici (sredstva poput transportne trake, viljuškara, mašina, skladišta...).
- 3) *Proizvod kao usluga (Product as a service)* – Proizvođač koristi proizvode na ograničeno vreme, dok dobavljač zadržava vlasništvo nad proizvodom i ostaje podstaknut za njegovim kontinuiranim održavanjem i nadogradnjom. „Cirkularni proizvođač” ima koristi od kontinuiranog kontakta sa kupcima, jer dobija uvid u to kako se njihovi proizvodi koriste. Ovde više potrošača može koristiti proizvod.
- 4) *Produženje veka trajanja proizvoda (Product use extension)* – Proizvodi su dizajnirani tako da kod njih postoji mogućnost za popravke, nadogradnje, ponovnu upotrebu, lakoću rastavljanja, redizajn i reciklažu svih komponenti. U linearnoj ekonomiji, prodajete svoj proizvod sledećem u redu i primarni interes je prodaja što većeg broja novih proizvoda. Dok, cirkularni proizvođači dizajniraju svoje poslovne modele tako da imaju kontinuirani tok prihoda.
- 5) *Oporavak resursa/ponovna upotreba iskorišćenih resursa (Resource recovery)* – Oporavak resursa fokusira se na završne faze ciklusa upotrebe, naime na oporavak ugrađenih materijala i resursa iz proizvoda na kraju upotrebe, koji više nisu funkcionalni. Cirkularni proizvođači imaju direktan ekonomski interes u izvlačenju svih resursa i vrednosti kod svojih proizvoda. Njihov dizajn fokusira se na to da oporavak resursa bude jednostavan i efikasan.

Prednosti cirkularnih poslovnih modela:²⁸²

1) *Ekonomska dobit*

- Novi izvori prihoda: Mogućnost povraćaja vrednosti materijala i robe koji bi inače bili izgubljeni. Pored toga što pomaže kompanijama da pristupe neistraženim tržištima i generišu nove tokove prihoda, cirkularni modeli takođe smanjuju njihovu potrebu za sirovinama.
- Isplativost: Zarađivanjem novca od tekuće imovine, smanjuju se troškovi proizvodnje i materijala, troškovi vezani za otpad i oslanjanje na nestabilna tržišta robe.

2) *Otpornost*

- Ublažavanje rizika: Smanjivanje ranjivosti u okviru lanca snabdevanja, efikasnije sagledavanje i planiranje troškova i zaštite od nestašice sirovina.
- Pripremanje za budućnost.

3) *Vrednost brenda*

- Iskustvo kupaca: Prevažilaženje jednokratnih transakcija. Cirkularni modeli omogućavaju kontinuirano angažovanje i izgradnju zajednice, kao i potencijal za bolje zadovoljavanje potreba kupaca, stvarajući kupce za ceo život, a ne kupce za trenutak.
- Privlačenje i zadržavanje talenata: Usvajanjem inovativnog načina razmišljanja, dobro pozicionirani brendovi mogu privući zaposlene.
- Diferencijacija tržišta: Mogućnost isticanja na pretrpanim tržištima i privlačenje kupaca i investitora.

4) *Ekološke koristi*

- Smanjenje emisije ugljenika: Smanjenje emisije povezane sa vađenjem i preradom materijala.
- Eliminisanje otpada.

²⁸² Ellen Macarthur Foundation. *Circular business models: Rethinking how value is created*. 2025, <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/articles/circular-business-models-rethinking-how-value-is-created>.

- Smanjenje pritiska na prirodu: Odvajanje poslovnih aktivnosti od vađenja neobrađenih materijala, stvarajući prostor za oporavak ekosistema.
- Regenerisanje prirode: Obnovljanje i unapređivanje prirodnog sistema kroz poslovne modele osmišljene da aktivno poboljšaju zdravlje životne sredine.

Ekonomske koristi od primene koncepta cirkularne ekonomije

Analizirajući promene koje sa sobom nosi koncept cirkularne ekonomije, od velikog značaja je proceniti ekonomske koristi od primene koncepta cirkularne ekonomije, sa posebnim akcentom na tržište rada i zaposlenosti, usklađivanje sa novim potrebama i izazovima na tržištu rada i drugo. Usled tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji, neminovne su i promene na tržištu rada i to u pogledu broja zaposlenih, njihovog znanja, veština i kompetencija. Za potrebe sagledivosti ovakvih promena, najbolji način bilo bi određivanje i definisanje radnih mesta i poslova koji spadaju u delatnosti cirkularne ekonomije, što u ovom slučaju predstavlja problem jer čak i oko opštih definicija koncepta cirkularne ekonomije postoje odstupanja, a kamoli kod poslova na koje ovaj koncept ima uticaj. S obzirom na to da se mnogi poslovi koji se odnose na cirkularnu ekonomiju povezuju sa „zelenim poslovima“, često i sam pojam ili karakteristike „cirkularnih poslova“ opisuju se onda pomoću njih. U skladu s navedenim, Međunarodna organizacija rada definiše zelene poslove kao zanimanja koja pomažu u zaštiti ili poboljšanju životne sredine, bilo da su u novijim, zelenim industrijama poput energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije ili u tradicionalnim poput proizvodnje i građevinarstva. U skladu s tom definicijom, zelena radna mesta mogu biti:²⁸³

²⁸³ Đorđe Mitrović, & Maja Jandrić. *Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji i izazovi za tržište rada*. Fondacija Fridrih Ebert. 2022. ISBN-978-86-83767-72-4, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/19702.pdf>.

- 1) novoformirana (na primer, povećavanjem stope renoviranja zgrada ili smanjivanjem emitovanja ugljenika i uvođenjem tehnologija skladištenja),
- 2) kreirana supstituisanjem (električni automobili zamenjuju klasične), ili
- 3) redefinisana (dimnjačari kao kontrolori emisija).

Zeleni poslovi pomažu:²⁸⁴

- Poboljšanju efikasnosti energije i sirovina.
- Ograničavanju emisija gasova staklene bašte.
- Minimiziranju otpada i zagađenja.
- Zaštiti i obnovi ekosistema.
- Podršci prilagođavanju efektima klimatskih promena.

S obzirom na ovako definisane zelene poslove i njihovu svrsishodnost u domenu zaštite životne sredine, jasno je zašto se poklapaju sa mnogim ključnim elementima neophodnim za objašnjenje cirkularnih poslova i za procenu uticaja tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji na tržištu rada. Poslovi koji mogu nastati kao posledica većeg učešća cirkularne ekonomije mogu biti:²⁸⁵

- direktno vezani za aktivnosti cirkularne ekonomije (npr. poslovi koji se direktno odnose na obnovljive izvore energije, upravljanje otpadom i sl.),
- vezani za aktivnosti koje su podrška cirkularnoj ekonomiji (npr. dizajn proizvoda, primena digitalnih tehnologija i sl.), i
- indirektno vezani za cirkularnu ekonomiju (npr. obrazovanje).

²⁸⁴ International Labour Organization. *Just transition towards environmentally sustainable economies and societies. What is a green job?*. ILO, 2024, <https://www.ilo.org/topics-and-sectors/just-transition-towards-environmentally-sustainable-economies-and-societies/what-green-job>.

²⁸⁵ Đorđe Mitrović, & Maja Jandrić. *Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji i izazovi za tržište rada*. Fondacija Fridrih Ebert. 2022. ISBN-978-86-83767-72-4, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/19702.pdf>.

Vrste cirkularnih poslova predstavljeni su u tabeli 4. U tabeli su navedene podele u odnosu na tip – direktni ili indirektni, vrstu poslova, elemente cirkularne ekonomije, a navedeni su i primeri sektora i aktivnosti u kojima se primenjuju.

Tabela 4: Vrste cirkularnih poslova

Cirkularni poslovi	Vrsta	Elementi cirkularne ekonomije	Primer sektora i aktivnosti
Direktni	Ključni pojmovi	- Davanje prioriteta obnovljivim resursima - Održavanje onog što je već proizvedeno - Korišćenje otpada kao resursa - Definisanje novih poslovnih modela	- Obnovljiva energija - Popravke - Recikliranje - Delatnost iznajmljivanja ili lizinga
	Poslovi koji omogućavaju aktivnosti cirkularne ekonomije	- Saradnja u cilju stvaranja zajedničke vrednosti - Stvaranje dizajna za budućnost - Uključivanje digitalne tehnologije	- Industrijski dizajn i arhitektura - Strukovna i druga udruženja koja omogućuju umrežavanje - Digitalna tehnologija
Indirektni	Indirektno cirkularni poslovi		- Obrazovanje - Usluge obezbeđene od strane države i/ili profesionalne usluge

Izvor: European Union, 2017.

U studiji koju je sproveda EU, pod nazivom *Circular Jobs: Understanding Employment in the Circular Economy in the Netherlands*, ističe se da u promenljivoj ekonomiji cirkularna ekonomija može ponuditi zadovoljavajuće poslove, a da gradovi koji prihvataju i prave promene

mogu privući kreativne kompanije i osigurati bolju budućnost za svoje stanovništvo, pružajući njihovim porodicama udobno i zdravo okruženje.²⁸⁶ Zbog toga je u ovoj studiji od velikog značaja bio fokus na analizi i prikazu metodologije za definisanje cirkularnih poslova. Kao što je i sam pojam relativno nov i postoje različite definicije za njegovo precizno objašnjenje, tako je i po pitanju cirkularnih poslova ponuđeno nekoliko različitih metodologija prilikom definisanja i merenja količine cirkularnih poslova. Neke od do sada predstavljenih metodologija nisu uzimale u obzir međusektorsku interakciju, čime su se izostavljali poslovi koji su indirektno povezani sa cirkularnom ekonomijom. Zbog toga su *Circle Economy* i *Ehero* zajednički razvili detaljniji pristup za definisanje i merenje količine cirkularnih poslova u kome se razlikuje preko 1400 ekonomskih sektora i uzima se u obzir ekonomska interakcija između različitih sektora (pravi razliku između indirektno cirkularnih poslova i direktno cirkularnih poslova u industrijama). Zbog toga se smatra da cirkularno tržište rada obuhvata širok spektar zanimanja u različitim oblastima – od upravljanja otpadom do kreativnih sektora, a da se ovo može definisati i na sledeći način:²⁸⁷

- *Cirkularni posao* je bilo koji posao sa punim ili nepunim radnim vremenom koji direktno ili indirektno podržava jedno od načela cirkularne ekonomije.
- *Direktno cirkularni* posao obuhvata poslove koji prate osnovne strategije i aktivnosti cirkularne ekonomije.
- *Indirektno cirkularni* posao obuhvata poslove koji podržavaju direktno cirkularne poslove.

²⁸⁶ European Union. *Circular Jobs: Understanding Employment in the Circular Economy in the Netherlands*, Circle Economy, Netherlands, 2017, <https://knowledge-hub.circle-economy.com/wctd/article/8466?n=Circular-Jobs%2C-Understanding-Employment-in-the-Circular-Economy-in-the-Netherlands>.

²⁸⁷ *Ibid.*

Generalno gledano, kada analiziramo promene u okviru radnih mesta i zanimanja ljudi, Bachus²⁸⁸ ističe da se za najveći deo novih zanimanja zahtevaju više kvalifikacije, dok se promene u okviru postojećih poslova češće dešavaju na nižim i srednjim nivoima kvalifikovanosti. Zbog toga se i u analizi *Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji i izazovi za tržište rada*,²⁸⁹ izdvaja zaključak da se kod određenog broja aktivnosti koji se javljaju kod cirkularne ekonomije, u velikom broju zapošljavaju radnici sa nižim kvalifikacijama i nižim obrazovnim nivoima, ali se istovremeno naglašava i neophodnost visokokvalifikovane radne snage, zbog zahtevnih proizvodnih procesa i poslova u kojima je važno znanje i stručnost iz tehnologije, informaciono-komunikacione tehnologije, dizajna i dr.

Na osnovu izveštaja Evropske komisije pod nazivom *Impacts of circular economy policies on the labour market*, smatra se da usvajanje cirkularne ekonomije nema dodatnog uticaja, niti da su neophodne dodatne veštine kod zaposlenih u odnosu na promene koje su donele tehnološke promene na radna mesta. Takođe, ističe se da je opšti trend usmeren ka povećanoj potražnji za međusektorskim kompetencijama, kao što su rešavanje problema i komunikacija i da prelazak na cirkularnu ekonomiju zato pruža dokaze o važnosti transverzalnih veština, a ne samo zato što će se radna mesta razvijati i radnici će morati biti prilagodljivi.²⁹⁰ Međutim, ono što je takođe važno napomenuti odnosi se na postojanje neizvesnosti u pogledu radnih mesta u sektoru otpada, jer usled povećane automatizacije, i

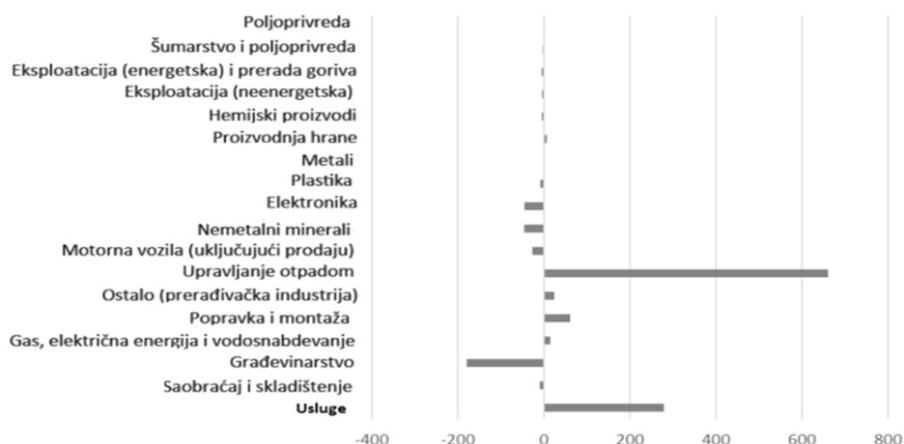
²⁸⁸ Kris Bachus. *The job impact of the circular economy: an outline*. The circular economy and green jobs in EU and beyond (pp. 87–98). London Publishing Partnership and FEPS, 2022, <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2022/02/220224-circular-economy-final-book.pdf>.

²⁸⁹ Đorđe Mitrović, & Maja Jandrić. *Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji i izazovi za tržište rada*. Fondacija Fridrih Ebert. 2022. ISBN-978-86-83767-72-4, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/19702.pdf>.

²⁹⁰ European Commission. *Impacts of circular economy policies on the labour market*. Cambridge Econometrics, Trinomics, and ICF, 2018, https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/ec_2018_-_impacts_of_circular_economy_policies_on_the_labour_market.pdf.

promena koje ona nosi u navedenom sektoru, morali bi da postoje alati politike koji bi se bavili tranzicijom cirkularne ekonomije, kako bi se u pogođenim sektorima i oblastima podržale promene radnih mesta. Ali se takođe očekuje i da ukoliko ekonomije postaju cirkularnije da će zaposlenost u industrijama ponovne upotrebe i reciklaže rasti.

Grafikon 5: Uticaji cirkularne ekonomije na radna mesta u različitim sektorima

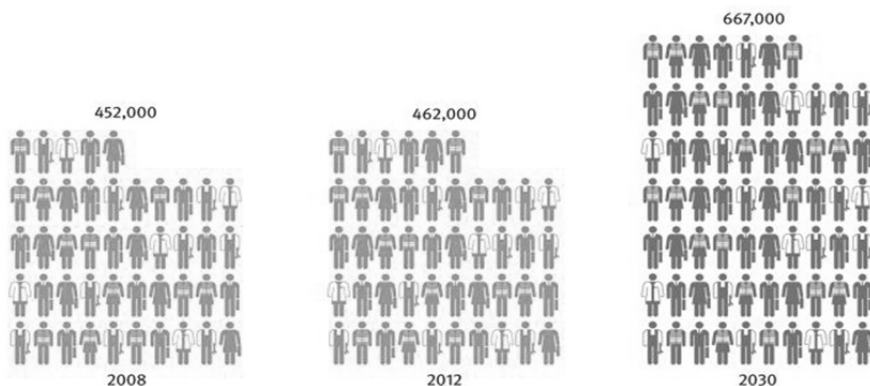

Izvor: EC, Cambridge Econometrics, 2018.

Prelazak na cirkularu ekonomiju može implicirati gubitak radnih mesta u nekim sektorima, ali i povećanje zaposlenosti u drugima. Na grafikonu 4 prikazan je uticaj cirkularne ekonomije na poslove u odnosu na različite sektore u EU-28 do 2030. godine. Napravljen je presek stanja po delatnostima i to u odnosu na promenu broja radnih mesta izraženo u hiljadama. U izveštaju Evropske komisije navodi se da će se sektorski sastav zaposlenosti promeniti, iako su ukupni efekti na zaposlenost u EU povoljni. Dok sektori reciklaže i popravke nastavljaju da se razvijaju, sektori proizvodnje i prerade sirovina će se smanjiti. Pored toga, utvrđene su i druge industrije koje će moći da imaju koristi od prelaska na cirkularnu ekonomiju, što bi uključivalo industriju električne energije i usluga.

Industrije koje proizvode trajna dobra poput elektronike, mašina, automobila i smeštaja mogle bi da zabeleže pad. Očekuje se da će povećanje produktivnosti izazvano novim građevinskim tehnikama dovesti do smanjenja zaposlenosti u građevinskom sektoru.²⁹¹

Slika 11: Stvarna zaposlenost u aktivnostima cirkularne ekonomije u 2008. i potencijalna zaposlenost u 2030. godini

Izvor: https://traincefood.si/hr/home-english_

Na slici 11 prikazana je stvarna zaposlenost u aktivnostima cirkularne ekonomije u 2008. godini i potencijalna zaposlenost u 2030. godini, formirana na analizama i trenutnom razvojnem putu do koga su došli *Zero Waste Scotland*. *Zero Waste Scotland* je javno telo Škotske za cirkularnu ekonomiju, koje sarađuje sa vladom, preduzećima i zajednicama kako u cilju preusmeravanja ekonomije sa trenutnog modela „uzmi, napravi, baci” na onaj u kojem maksimalno koristimo materijale koje imamo. Kao što smo videli na slici 9, prelazak na cirkularnu ekonomiju mogao bi dovesti do stvaranja velikog broja novih radnih mesta. Ali pristup obuci i povezanim političkim inicijativama neophodni su za uspešnu preraspodelu osoblja iz linearnih u cirkularne sektore. Takođe, razumevanje cirkularnih

²⁹¹ *Ibid.*

poslovnih modela od strane poslodavaca i obrazovnih institucija neophodno je za sticanje dodatnih veština potrebnih za cirkularnu ekonomiju, jer upravo nespremnost i neznanje može dovesti do značajnog jaza u potrebnim veštinama. Prema analizama Međunarodne organizacije rada (2023), pripremljenih zajedno sa Svetskom bankom i *Circle Economy* – nevladinom organizacijom koja promoviše održivi razvoj i cirkularnu ekonomiju, u izveštaju *Decent work in the circular economy – An over view of the existing evidence base*, procenjeno je da bi se u cirkularnoj ekonomiji, gde se svi oblici otpada poput odeće, starog metala i zastarele elektronike ponovo koriste, recikliraju i obnavljaju, moglo stvoriti ukupno sedam do osam miliona novih radnih mesta.

Kada analiziramo situaciju u vezi naučnih istraživanja, naučnih radova i izveštaja koji se vezuju za rad i zaposlenost u cirkularnoj ekonomiji, promene, prednosti ili posledice koje iz toga proizilaze pojedini autori smatraju da su proistekle od 1995., a da su tek nakon 2014. godine istraživanja u toj oblasti postala aktuelna. Prvi akademski članak napisali su 1995. godine Renstrom i Roszbach i fokusirali su se na novi ekonomski aranžman zasnovan na vlasništvu nad akcijama zaposlenih, koji su istraživali ekonomiju deljenja i ulogu sindikata u pregovorima o platama i u vođenju jednake raspodele akcijskog kapitala.²⁹² Iako možemo reći da je došlo do porasta interesovanja i značaja za ovu temu, odnosno do većeg broja istraživanja usmerenih ka analizi pristojnog rada koji se može postići u cirkularnoj ekonomiji, taj broj još uvek nije mnogo veliki. U periodu od 1995. do 2022. godine, od ukupnog broja radova samo 1,39% radova je objavljeno o cirkularnoj ekonomiji. Iz ovoga se može zaključiti da su socioekonomske dimenzije cirkularne ekonomije još uvek manje shvaćene, i još uvek manje u fokusu, u poređenju sa njenim ekološkim koristima.

²⁹² International Labour Organization. *Decent work in the circular economy – An over view of the existing evidence base*. ILO, World Bank and S4YE, 2023, <https://www.ilo.org/publications/decent-work-circular-economy-overview-existing-evidence-base>.

Cirkularna ekonomija i ciljevi održivog razvoja

Analizirajući promene u globalnoj ekonomiji i situaciju u proteklih više od 20 godina u pogledu novih, unapređenih i održivih ekonomskih modela, cirkularna ekonomija sve više izbija u prvi plan ekonomskih modela, koji se stavljaju u fokus za istraživanje i njihovu direktnu primenu. Ovakav odnos, zasnovan je na ekonomskom modelu, koji ima za cilj da zameni „linearnu” ekonomiju, a istovremeno se bavi pitanjima zaštite životne sredine, socijalne ravnopravnosti i dugoročnog ekonomskog rasta. S obzirom na to da je za postizanje svega navednog neophodan fokus na održivi razvoj, ono što je većini istraživača interesantno sagladati jeste veza, odnosno odnos između koncepta održivog razvoja i koncepta cirkularne ekonomije. Millar i dr. ističu da od velikog broja poslovnih modela, prema sličnim principima u vezi životne sredine, razvoja i društva, tri koncepta se izdvajaju i to cirkularna ekonomija, *degrowth* i zeleni rast. A ono što je od značaja sagledati jeste stepen u kojoj meri ovi konceptualni domeni pokrivaju niz tema obuhvaćenih ciljevima održivog razvoja i da li se informacije prikupljene u okviru ovih domena mogu primeniti za ispunjavanje ciljeva i zadataka postavljenih ciljevima održivog razvoja.²⁹³ Pojedina stanovišta teže tome da opišu da se cirkularna ekonomija sve više koristi za postizanje željenih socioekonomskih ishoda i to onako kako je je opisano u ciljevima održivog razvoja. Ali, analiza koja je sprovedena u okviru istraživanja *Cirkularna ekonomija u Srbiji: započet proces*, pokazuje na uzajamnu vezu između postizanja ciljeva kako u okviru cirkularne ekonomije tako i u okviru ciljeva održivog razvoja, i da se upravo uzajmnom vezom može i pomoći u promociji oba koncepta, a samim tim i njihovim većim primenama u praksi.²⁹⁴ U tabeli 5 možemo videti određena zapažanja koja ukazuju na direktne veze između svakog od 17 ciljeva

²⁹³ Neal Millar, Eoin McLaughlin, and Tobias Börger. “The Circular Economy: Swings and Roundabouts?”, *Ecological Economics*, Volume 158, 2019, Pages 11–19, ISSN 0921-8009, <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.12.012>.

²⁹⁴ Anđelka Mihajlov, Aleksandra Mladenović & Filip Jovanović. *Cirkularna ekonomija u Srbiji: započet proces*, Beograd, Ambasadori održivog razvoja i životne sredine, 2019.

održivog razvoja i njihovog direktnog i indirektnog doprinosa prakse cirkularne ekonomije u postizanju navedenih ciljeva, zatim postizanju ciljeva koji doprinose cirkularnoj ekonomiji, njihovoj slaboj saradnji, ali i mogućnostima saradnje za promociju cirkularne ekonomije.

Tabela 5: Cirkularna ekonomija i ciljevi održivog razvoja

Ukupni rezultat prakse CE i 17 ciljeva i 169 ishoda (podciljeva) SDG					
Cilj	Direktan doprinos prakse CE da bi se postigao cilj	Indirektan doprinos prakse CE da bi se postigao cilj (npr. preko drugih SDG)	Postizanje cilja doprineće CE	Slaba ili nikakva povezanost	Mogućnosti saradnje za promociju CE
<i>SDG 1</i> Svet bez siromaštva	0	4	1	1	1
<i>SDG 2</i> Svet bez gladi	1	3	3	0	1
<i>SDG 3</i> Dobro zdravlje	1	0	0	11	1
<i>SDG 4</i> Kvalitetno obrazovanje	0	0	5	3	2
<i>SDG 5</i> Rodna ravnopravnost	0	0	2	6	1
<i>SDG 6</i> Čista voda i sanirani uslovi	4	1	0	0	3
<i>SDG 7</i> Dostupna obnovljiva energija	3	1	0	0	1
<i>SDG 8</i> Dostojan rad i ekonomski rast	2	3	4	1	2

<i>SDG 9</i> Industrija, inovacije i infrastruktura	2	0	6	0	0
<i>SDG 10</i> Smanjenje nejednakosti	0	1	4	4	1
<i>SDG 11</i> Održivi gradovi i zajednice	1	3	3	2	1
<i>SDG 12</i> Održiva proizvodnja i potrošnja	3	5	2	0	1
<i>SDG 13</i> Akcija za klimu	0	1	3	0	1
<i>SDG 14</i> Život pod vodom	1	2	3	1	3
<i>SDG 15</i> Život na kopnu	3	3	1	1	4
<i>SDG 16</i> Mir, pravda i snažne institucije	0	1	6	5	0
<i>SDG 17</i> Partnerstvom do ciljeva	0	0	9	0	10
<i>Rezime</i>	21	28	52	35	33

Legenda: CE - cirkularna ekonomija, SDG - ciljevi održivog razvoja

Izvor: Mihajlov, Mladenović i Jovanović, 2019.

U tabeli je brojčano navedeno koliko ima takvih direktnih, odnosno indirektnih veza, a neke od relacija odnose se na:

- SDG 1 – Usvajanje praksi CE, kao što su popravka, ponovna proizvodnja i recikliranje, koje može dovesti do generisanja zapošljavanja, što posredno doprinosi smanjenju siromaštva.

- SDG 2 – U kombinaciji sa cirkularnim inicijativama za sistem ishrane koje smanjuju prehrambeni otpad i/ili prenos prehrambenog otpada u hranu za životinje mogu osloboditi poljoprivredno zemljište za prehranu ljudi.
- SDG 3 – Mogući indirektni doprinosi CE zdravlju, dobrobiti i smanjenoj smrtnosti dece, na primer kroz smanjenje zagađenja i bolji tretman vode.
- SDG 4 – Nekoliko ishoda se odnosi npr. na jednak pristup tehničkom, užestručnom i tercijarnom obrazovanju - posebno u kombinaciji sa fokusom na CE, sistemsko razmišljanje, dizajn za cirkularnost, preduzetništvo i inovacije – od suštinskog su značaja za omogućavanje cirkularnih praksi.
- SDG 5 – Povezan sa eliminisanjem diskriminacije, nasilja i štetnih praksi prema ženama i devojčicama i ciljevima za poboljšanje njihovog osnaživanja.
- SDG 6 – Prakse CE kao što su prečišćavanje vode malih razmera, održive sanitarne usluge, tretman otpadnih voda, ponovna upotreba i recikliranje vode...
- SDG 7 – Sistemi obnovljivih izvora energije, uključujući tehnologije biomase malog obima i biogoriva druge generacije i drugo.
- SDG 8 – Novi (cirkularni) poslovni modeli su glavni potencijalni izvor povećane efikasnosti i efikasnosti resursa, valorizacije otpada i zelenih poslova.
- SDG 9 – Direktni doprinosi naknadnom opremanju industrija kako bi ih učinili otpornijima i održivima.
- SDG 10 – Socijalna i ekonomska uključenost ima snažne sinergije sa promovisanjem bezbednog radnog okruženja – što je važno za radnike u neformalnom sektoru otpada u zemljama u razvoju.
- SDG 11 – Prelazak na cirkularnu ekonomiju je imperativ za smanjenje uticaja na resurse i životnu sredinu u gradovima.

- SDG 12 – Praksa CE treba da sadrži razdvajanje ekonomske aktivnosti od korišćenja resursa i pratećih uticaja na životnu sredinu i društvo, što je takođe u središtu ovog cilja.
- SDG 13 – Postizanje ciljeva u vezi sa klimatskim politikama na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou, podsticaji, mehanizmi finansiranja i povećana svest o klimi verovatno će olakšati usvajanje praksi CE.
- SDG 14 – Sprečavanje stvaranja otpada i raznih ispuštanja iz aktivnosti na kopnu putem praksi CE direktno će umanjiti količinu otpada koji ulazi u okeane.
- SDG 15 – U jezgru prakse CE je cilj obnavljanja prirodnog kapitala.
- SDG 16 – Poboljšani i pravičniji pristup osnovnim resursima, kao i veća otpornost prirodnih sistema, uz pomoć prakse CE doprinose pravdi u oblasti životne sredine i mogu indirektno pomoći da se izbegnu ekološki izazvani društveni sukobi.
- SDG 17 – Postizanje ciljeva koji se odnose na oslobađanje od duga za zemlje u razvoju, pravičnije sisteme i sporazume o slobodnoj trgovini, poboljšanu makroekonomsku stabilnost, poboljšanu globalnu politiku o održivosti i pristup tehničkoj podršci zemljama u razvoju, mogu olakšati prakse CE.²⁹⁵

²⁹⁵ Anđelka Mihajlov, Aleksandra Mladenović & Filip Jovanović. *Cirkularna ekonomija u Srbiji: započet proces*, Beograd, Ambasadori održivog razvoja i životne sredine, 2019.

V ODRŽIVI RAZVOJ U ZEMLJAMA REGIONA

Kako bismo bolje razumeli situaciju po pitanju održivog razvoja u zemljama u okruženju, predstavimo rezultate iz nekoliko različitih izveštaja, iz nekoliko relevantnih međunarodnih institucija, radi potpunije analize. Među tim izveštajima naći će se *Izveštaj o održivom razvoju (Sustainable Development Report)*, *Rezultati ekonomske konvergencije Zapadnog Balkana 2025 (Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans 2025)*, *Dovođenje održivosti u region Zapadnog Balkana (Balkana Bringing sustainability to the Western Balkan region)*, ali i nacionalni izveštaji analiziranih zemalja, kako bi bili u prilici da sagledamo ostvarene rezultate ciljeva održivog razvoja u zemljama u regionu, i procenimo da li i koliko ove zemlje zaostaju za prosekom zemalja iz EU. Takođe, navešćemo i neke važne izveštaje i inicijative sprovedene u poslednjih pet godina, a koji su od značaja i usmereni baš ka zemljama Zapadnog Balkana. Tako je, radi postizanja boljih rezultata iz navedene oblasti, 2022. godine u okviru programa UNDP-a za zemlje Zapadnog Balkana pokrenuta *Akademija za finansiranje Ciljeva održivog razvoja*, u cilju razmene iskustva i prakse, kao i podsticanja saradnje i lakšeg razumevanja i prevazilaženja problema sa kojima se suočavaju. Zagovornici ove ideje smatraju da iako su investicije u ciljeve održivog razvoja u porastu, nedovoljne su da odgovore na rastuće potrebe zemalja Zapadnog Balkana, i kako je od velikog značaja sagledati načine i mogućnosti da se ciljevi održivog razvoja pretoče u razvojne strategije i više uključe u sistem javnih finansija, radi dostizanja i ostvarivanja boljih rezultata. Pored ove inicijative, EU je 2023. godine pripremila i izveštaj sa preporukama za Zapadni Balkan pod nazivom *Bringing sustainability to the Western Balkan region*. Jedan od ciljeva ovog izveštaja jeste i razmatranje uloge koju je održivost imala u procesu pristupanja i pregovorima između EU i zemalja regiona Zapadnog Balkana, ali i analiza učinka zemalja Zapadnog Balkana u vezi s ciljevima održivog razvoja zarad pružanja pomoći i preporuka za unapređenje. Ono što se može videti iz zaključaka navedenog izveštaja odnosi se na specifičnosti regiona, odnosno složenosti zbog suočavanja sa

specifičnim socio-ekonomskim i ekološkim izazovima koje je potrebno rešiti u što kraćem roku, i to ne samo zbog međunarodne stabilnosti već i radi obezbeđivanja boljeg životnog standarda lokalnog stanovništva. Prema Izveštaju OECD-a pod nazivom *Rezultati ekonomske konvergencije Zapadnog Balkana 2025 (Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans 2025)*, identifikovano je nekoliko ključnih prioritarnih oblasti za političko delovanje na Zapadnom Balkanu, uključujući:²⁹⁶

- Da bi se podržalo širenje poslovanja i podsticala integracija tržišta, potrebna su dalja ulaganja u infrastrukturu i transport, sa posebnim fokusom na železnički saobraćaj gde je obim prevezene robe po kilometru železnice na Zapadnom Balkanu trenutno samo 4,2% proseka EU.
- Da bi se pomoglo preduzećima i građanima da iskoriste digitalne i nove tehnologije i da se reše nedostaci digitalnih veština, gde na primer samo 34% odraslog stanovništva na Zapadnom Balkanu ima barem osnovne digitalne veštine u poređenju sa 56% u EU, potrebna su dalja ulaganja u obrazovanje i programe obuke odraslih, kao i pojačani podsticaji za istraživanje i razvoj.
- Da bi se ispunili ekološki ciljevi i obaveze regiona, politike moraju da podrže efikasnije korišćenje resursa i veća ulaganja u zelene tehnologije, jer je stvaranje otpada po jedinici BDP-a u porastu širom regiona, a njegovo upravljanje je izazov – više od 83% komunalnog otpada odlaze se na deponije, u poređenju sa 23% u EU.

Takođe, kada je u pitanju poslednji klaster koji se bavi zelenom agendom, kod zemalja Zapadnog Balkana zabeleženo je pogoršanje u poređenju sa zemljama EU. Kod sprovođenja politike usmerene ka zelenijoj ekonomiji napredak je vidljiv, ali još uvek veoma slab, a s druge strane, mnogo je više onih oblasti kod kojih je prisutna stagnacija, ili znatno pogoršanje, i to posebno u smanjenju emisije ugljenika, kao i da raste bojazan zbog neefikasne upotrebe resursa.

²⁹⁶ OECD. *Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans 2025*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/bc0babf3-en>.

Iako se vidi određeni napredak koji je do sada postignut, veoma malo zemalja Zapadnog Balkana izgleda da je na putu da ostvari ciljeve održivog razvoja, a mnoga istraživanja koja su rađena posle pandemije COVID-19 upravo posledice ovog koronavirusa ističu kao jednog od glavnih krivaca za stagnaciju od tog perioda. U izveštaju se ističe da je kriza imala različit stepen uticaja na zemlje Zapadnog Balkana. Albanija i Crna Gora, koje se u velikoj meri oslanjaju na uslužni sektor, bile su ranjive na iznenadne šokove (posebno tokom leta zbog turističke sezone). Tržišta rada svake zemlje Zapadnog Balkana bila su ozbiljno pogođena epidemijom zbog svojih jedinstvenih karakteristika, koje uključuju visok procenat samozapošljavanja, privremenog rada i neformalnog zapošljavanja, kao i neadekvatne mreže socijalne sigurnosti. Indikatori tržišta rada u većini zemalja nastavili su da se pogoršavaju, što je imalo uticaja i na društvene i političke tenzije koje su već prisutne. Takođe, u izveštaju *Bringing sustainability to the Western Balkan region* naglašava se da ograničen prostor za fiskalno manevrisanje takođe ometa put ka održivom socio-ekonomskom razvoju u regionu, i otežava ispunjavanje određenih kriterijuma za pristupanje EU.²⁹⁷ Srbija je jedna od zemalja koja je već počela da koristi ovu vrstu instrumenta. U septembru 2021. godine Beograd je izdao svoju prvu zelenu obveznicu, vrednu milijardu američkih dolara.

U okviru navedenog izveštaja, neke od prvih preporuka bile su usmerene ka sledećim oblastima delovanja:²⁹⁸

- 1) Promovisanju transnacionalne saradnje među narodima Zapadnog Balkana, kao jedan od prvih koraka ka postizanju ciljeva održivog razvoja. Kao i formiranje i grupisanje zajedničkih ciljeva radi harmonizacije različitih zakona i efikasnijeg uključivanja civilnog društva.
- 2) Nezavisnost i suverenitet celog regiona zavise od transnacionalne mreže obnovljive energije, koju treba posmatrati kao bezbednosnu infrastrukturu. Da bi razvile kohezivan elektroenergetski sistem bez

²⁹⁷ *Ibid.*

²⁹⁸ Daniele Fattibene, Federico Castiglioni, and Mateo Bonomi. *Bringing sustainability to the Western Balkan region*. Vienna. ÖGfE Policy Brief, 05'2023.

praznina i ćorsokaka, zemlje Zapadnog Balkana trebalo bi da izgrade prekograničnu saradnju, čak i ako su COVID-19 i sukob u Ukrajini odložili investicije u ovoj oblasti.

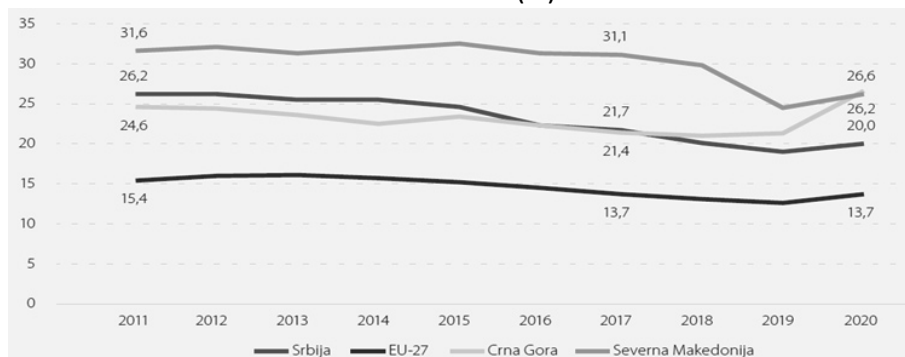
- 3) Da bi se rešila određena socioekonomska pitanja i smanjio udeo mladih bez posla, obrazovanja ili obuke, zemlje Zapadnog Balkana trebalo bi da pojednostave svoje propise o mobilnosti i postignu konsenzus o posebnim klauzulama za radnike i studente koji su spremni da provedu određeno vreme u inostranstvu.

Pored ovog izveštaja značajno bi bilo napomenuti i *Izveštaj o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja do 2030. godine u Republici Srbiji u poređenju sa EU-27 i zemljama u regionu*, koji na osnovu podataka iz Evrostatove baze, i stanja iz 2022. godine, izvodi komparativnu analizu Srbije sa navedenim zemljama. Ovaj izveštaj na nešto drugačiji način od ostalih izveštaja vrši uporednu analizu Srbije sa zemljama iz EU i iz regiona, jer je analiza sprovedena na osnovu specifičnih indikatora koje je definisala EU, a ne prema zvaničnim UN indikatorima kojima se prati napredak ciljeva za održivi razvoj i koji su i zvanični indikatori za Srbiju. Cilj je bio sagledati stanje u Srbiji u poređenju s drugima, primenjujući i druge indikatore kojima se vrednosti ciljeva održivog razvoja mogu proceniti. Ovaj izveštaj od 102 indikatora, koji se inače primenjuju, koristio je 43 jer je toliko sa podacima bilo dostupnih. Neki od primera koje možemo navesti odnosi se na Cilj broj 8 – Dostojanstven rad i ekonomski rast i onoga što se u okviru njega meri – jedan od indikatora je realni BDP po glavi stanovnika izražen u evrima. Prema podacima iz Izveštaja,²⁹⁹ Republika Srbija zajedno sa zemljama u regionu nalazi se značajno iza proseka za EU-27 (u EU-27 BDP po stanovniku iznosi 27.810 evra), dok je u Srbiji na nivou od 5.890 evra (2021), u Albaniji 3.810 evra (2020), Crnoj Gori 5.490 evra (2020) i Severnoj Makedoniji 4.130 evra (2018). A što se tiče zaposlenosti mladih, koji se u

²⁹⁹ Marija Babović, & Vladica Janković. *Izveštaj o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja do 2030. godine u Republici Srbiji u poređenju sa EU-27 i zemljama u regionu*. 2022, <https://sdgs4all.rs/documents/izvestaj-o-napretku-u-ostvarivanju-ciljeva-odrzivog-razvoja-do-2030-godine-u-republici-srbiji-u-poredjenju-sa-eu-27-i-zemljama-u-regionu/>.

okviru ovog cilja takođe analizira i koji se smatra veoma važnim indikatorom za ekonomski rast, u poređenju sa EU-27 u Srbiji je udeo mladih koji se ne nalaze na školovanju, obuci, niti na tržištu rada veći, ali je manji u odnosu na druge države u regionu, dok je u pogledu stope dugoročne nezaposlenosti, Republika Srbija pokazala nešto nepovoljniju sliku u odnosu na EU-27, ali povoljniju u odnosu na ostale države u regionu (grafikon 6).³⁰⁰

Grafikon 6: Mladi koji nisu ni zaposleni ni u procesu obrazovanja ili obuke (NEET), Srbija, EU-27, Crna Gora i Severna Makedonija, 2011–2020 (%)

Izvor: Babović & Janković, 2022.

Analizirajući situaciju zemalja u regionu, zarad postizanja boljih rezultata predlaže se veća usmerenost zemalja ka inovativnijim pristupima finansiranja održivog razvoja, od kojih bi države imale veću korist. Zelene, socijalne i održive obveznice su inovativni finansijski instrumenti u korišćenju dodatnih finansijskih sredstava za podršku ciljevima održivog razvoja. Zbog toga, u saradnji sa EU i uzimajući u obzir Evropski zeleni plan, zemlje Zapadnog Balkana mogle bi da osmisle mehanizme finansiranja koji će doneti veću transparentnost raznim politikama i veću odgovornost za

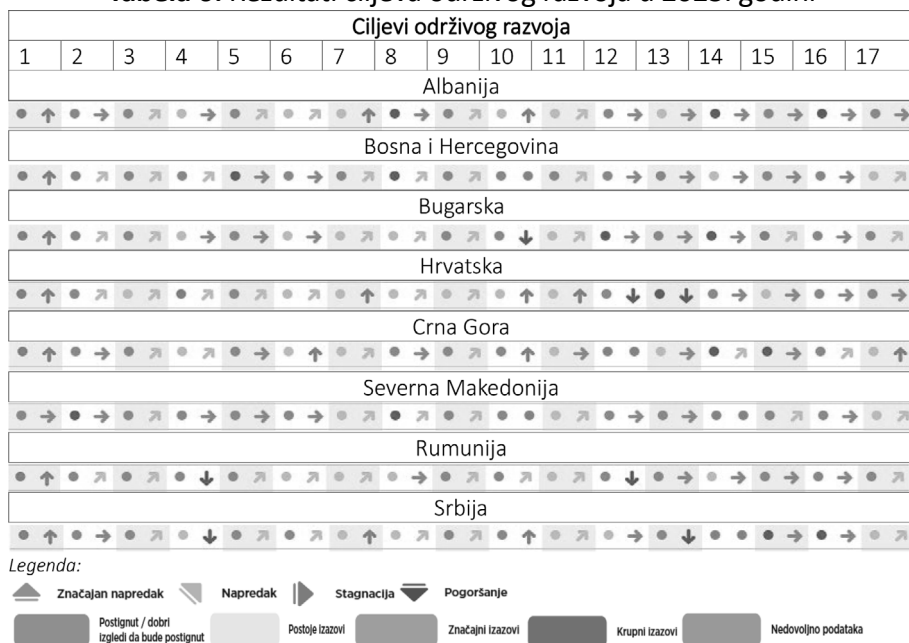
³⁰⁰ *ibid.*

njihovo sprovođenje. Primena preporučenog modaliteta može pomoći u rešavanju problema javnog duga, dok dodatna sredstva mogu podržati sprovođenje strukturnih reformi.³⁰¹

Jedan od osnovnih izveštaja, sa kojim mnogi otpočinju svoje analize, svakako je *Sustainable Development Report 2025*. Od 2016. godine *Izveštaj o održivom razvoju* nudi najnovije informacije o tome koliko dobro svaka zemlja članica UN postiže ciljeve održivog razvoja. Izveštaj takođe nudi ažurirane i poboljšane metrike za praćenje napora zemalja da podrže multilateralizam zasnovan na UN, osam decenija nakon osnivanja sistema UN. Indeks ciljeva održivog razvoja iz 2025. godine uključuje 193 države članice UN, 126 indikatora, 102 globalna indikatora i 24 dodatna indikatora za kontrolne table zemalja OECD-a. Na prvih deset pozicija u 2025. godini nalaze se Finska, Švedska, Danska, Nemačka, Francuska, Austrija, Norveška, Hrvatska, Poljska i Češka. A kada se sagledava napredak po regionima, Srbija se nalazi u grupi za Istočnu Evropu i Centralnu Aziju. Pojedine zemlje iz regiona, kao i njihovi nivoi i trendovi prema ocenama 17 ciljeva održivog razvoja, nalaze se u tabeli 4. Od prikazanih zemalja iz regiona, najbolje je pozicionirana Hrvatska (osmo mesto, skor 82,4) zatim Srbija (33. mesto, skor 78,2), Albanija (45. mesto, skor 75,2), Rumunija (37. mesto, skor 37,7), Bugarska (41. mesto, skor 76,3), Albanija (45. mesto, skor 75,2), Crna Gora (55. mesto, skor 73,8), Bosna i Hercegovina (57. mesto, skor 73,8) i Severna Makedonija (58. mesto, skor 73,74).

³⁰¹ Sanja Jelisavac Trošić, Aleksandra Tošović-Stevanović, and Zakia Benhida. "Challenges of Sustainable Development and Implementation of the Sustainable Development Goals of Serbia and the Countries in the Region". *International Review* (2023): 79–89.

Tabela 6: Rezultati ciljeva održivog razvoja u 2025. godini

Izvor: Sustainable Development Report 2025.

U grupi zemalja za Istočnu Evropu i Centralnu Aziju izdvojeno je nekoliko zemalja iz okruženja, među kojima su, pored Srbije, predstavljeni rezultati za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Bugarsku, Hrvatsku, Crnu Goru, Severnu Makedoniju i Rumuniju. Za dalju analizu posebno ćemo izdvojiti zemlje iz okruženja, koje su kao i Srbija među kandidatima za članstvo EU.

U opisu svakog od analiziranih 17 ciljeva, u Izveštaju stoji predznak koji opisuje stanje i promene koje su se desile u okviru svakog od ciljeva. Pa tako, ocena trenda za dostupne podatke može biti: značajan napredak, napredak, stagnacija i poboljšanje. Dok status zadatka može biti: Postignut/dobri izgledi da bude postignut (zelenom bojom je označeno), postoje izazovi (žuta boja), značajni izazovi (narandžasta boja), krupni izazovi (crvena boja) i nedostajanje podataka (siva boja). Kada analiziramo pre svega situaciju na globalnom novou, možemo istaći da se kod najvećeg broja ciljeva nalazi oznaka – stagniranje. Čak kod 12 od 17 analiziranih

ciljeva (i to kod 1, 2, 4, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16 i 17). Ovo je važno istaći jer kada budemo analizirali situaciju kod pojedinih zemalja iz okruženja, čiji rezultati takođe neće biti na najvišem novou, da možemo uvideti da se i kod drugih zemalja ciljevi održivog razvoja ne ostvaruju tako lako.

Analiza sprovedenih ciljeva održivog razvoja kod zemalja Zapadnog Balkana

Analizirajući izazove održivog razvoja prema Agendi 2030, tačnije fokusirajući se na ciljeve održivog razvoja i izazove u njihovom sprovođenju u zemljama Zapadnog Balkana, jasno se nameće stav da je to jedan dugoročan proces, za koji je potrebno široko i aktivnije angažovanje državnih institucija, međunarodnih organizacija, lokalne samouprave, pa sve do kompanija i pojedinaca u cilju njegove uspješne implementacije. Savremeni svet podrazumeva holistički pristup razvoju, prema kojem je prioritet formiranje koherentne nacionalne razvojne politike u skladu sa Agendom UN 2030.³⁰² A jedan od glavnih političkih i ekonomskih projekata Evropske unije jeste integracija zemalja Zapadnog Balkana u EU, kroz proces saradnje i podrške kako bi se obezbedila stabilnost i razvoj u regionu.³⁰³ Iz tog razloga su i zemlje Zapadnog Balkana usaglašavale svoje strategije razvoja ka ispunjavanju ciljeva održivog razvoja i bile podržane od strane EU. Za dalju analizu izdvojićemo zemlje iz Zapadnog Balkana, koje su kao i Srbija među kandidatima za članstvo EU. Navešćemo njihove trenutne pozicije, ali i izazove i probleme sa kojima se svaka od njih susreće u sprovođenju ciljeva održivog razvoja.

Crna Gora

U skladu sa strategijom i prioritetima u procesu pridruživanja EU, jedan od zadataka jeste i sprovođenje i ispunjavanje ciljeva održivog razvoja. U

³⁰² Vladimir Ristanović, and Aleksandra Tošović-Stevanović. "Sustainable development – the goal or source of global progress". Conference Proceedings Determinants Of Regional Development. No. 2. 2021.

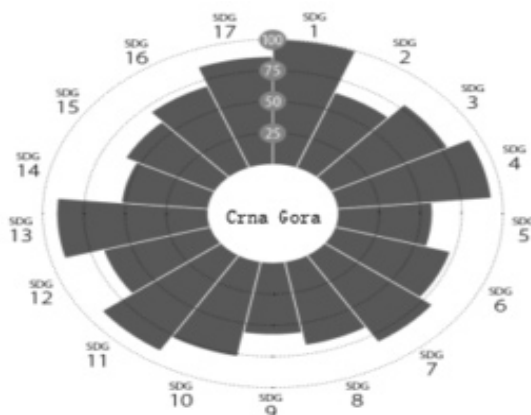
³⁰³ Vladimir Ristanović, and Aleksandra Tošović-Stevanović. „Značaj programa podrške EU zemljama Zapadnog Balkana – primer Republike Srbije”. Poslovna ekonomija 10.2 (2016).

skladu s tim, Vlada Crne Gore 2016. godine definisala je *Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine s Akcionim planom*, u cilju sprovođenja navedenih ciljeva i postavljenih zadataka. Ali pre toga, Nacionalni savjet za održivi razvoj (NSzOR) osnovan je 2002. godine uoči *Svetskog Samita o održivom razvoju* u Johannesburgu kao savetodavno telo Vlade Crne Gore za sprovođenja politike održivog razvoja, a u 2005. godini, u okviru Generalnog sekretarijata Vlade Crne Gore, osnovana je Kancelarija za održivi razvoj (KOR) kao Sekretarijat NSzOR-a.³⁰⁴

Na osnovu rezultata prikazanih u *Izveštaju o održivom razvoju* za 2025. godinu, Crna Gora se našla na 55. mestu, što predstavlja napredak u odnosu na prethodno analiziran period.

Najbolje je ocenjena u okviru cilja 1 – Svet bez siromaštva, cilja 8 – Dostojanstven rad i ekonomski rast, cilja 9 – Industrija, inovacije i infrastruktura, i cilja 12 – Odgovorna potrošnja i proizvodnja.

Grafikon 7: Prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja za Crnu Goru

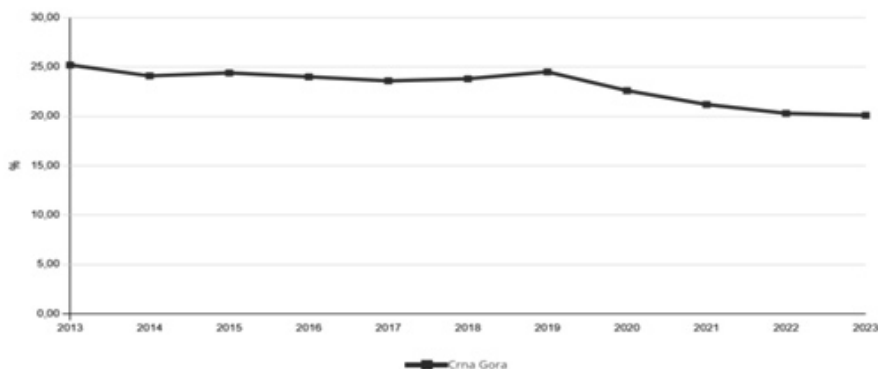

Izvor: Sustainable Development Report 2025.

³⁰⁴ Vlada Crne Gore. *Drugi dobrovoljni nacionalni izvještaj: Crna Gora i ciljevi održivog razvoja 2016–2021* pripremljen je na osnovu analiza i inputa prikupljenih u procesu praćenja i izvještavanja o sprovođenju. Podgorica, 2022.

Prema podacima koje možemo pogledati na osnovu svakog cilja ponaosob i odrednica koje su kod njih postavljene, možemo primetiti da je najbolja ocena ostvarena u okviru cilja pod brojem 1 – *Svet bez siromaštva*. Prema izveštaju o održivom razvoju, ovo je jedini cilj koji je prema određenim indikatorima ispunjen, sa tendencijom da rezultati nastave da idu u dobrom pravcu i nadalje. Radi prikaza i podataka iz neke druge baze, prikazaćemo na grafikonu 7 rezultate o indikatoru koji je dostupan iz crnogorske statistike, a najbliže odgovara globalnom indikatoru ciljeva održivog razvoja.

Grafikon 8: Indikator 1.2.2. – Udeo muškaraca, žena i dece svih uzrasta koji žive u siromaštvu u svim svojim dimenzijama prema nacionalnim definicijama

Izvor: <https://www.sdgmontenegro.me/1-2-2/>

Na osnovu rezultata predstavljenih u okviru *Izveštaja Tima UN o rezultatima u 2024. godini*, dat je okvir za merenje doprinosa UN-a u cilju postizanja ciljeva održivog razvoja i to na sledeći način:³⁰⁵

³⁰⁵ Ujedinjene nacije Crna Gora. *Izveštaj Tim UN o rezultatima u 2024. godini – Crna Gora*. 2025, <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2025-04/Izve%C5%A1taj%20Tima%20UN%20u%20Crnoj%20Gori%20o%20rezultatima%20u%202024.pdf>.

- **Cilj 1.** *Podcilj 1.1 Iskoreniti ekstremno siromaštvo* – dve nove nacionalne politike socijalne zaštite kako bi se proširila pokrivenost, poboljšala sveobuhvatnost i/ili povećala adekvatnost davanja.
- **Cilj 2.** *Podcilj 2.3 Udvostručiti produktivnost i prihode malim i srednjim preduzećima* – devet institucija s povećanim kapacitetom za kreiranje, implementaciju i finansiranje politika kojima se sprečavaju i smanjuju pothranjenost i promoviše zdrava ishrana, samo u 2024. godini.
- **Cilj 3.** *Podcilj 3.1 Smanjenje smrtnosti majki* – Izrađeno i usvojeno pet nacionalnih politika o zdravlju u skladu sa standardima ljudskih prava; *Podcilj 3.3 Borba protiv prenosivih bolesti* – Više od 9.000 građana imalo je direktnu korist od zdravstvenih usluga koje podržava UN, samo u 2024. godini.
- **Cilj 4.** *Podcilj 4.2 Jednak pristup obrazovanju u ranom detinjstvu* – 12 institucija tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke sa unapređenim kapacitetom za pružanje obuke i ocenjivanja; *Podcilj 4.3 Jednak pristup pristupačnom tehničkom, stručnom i visokom obrazovanju* – Skoro 50.000 dece i mladih imalo je direktnu korist od poboljšanog pristupa veštinama i programima celoživotnog učenja.
- **Cilj 5.** *Podcilj 5.1 Okončati diskriminacije žena i devojčica* – tri zakona i propisa, zasnovana na međunarodnim normama i standardima ljudskih prava i unapređena uz podršku UN u cilju eliminacije nasilja nad ženama i devojčicama i promovisanje pristupa seksualnom i reproduktivnom zdravlju; *Podcilj 5.2 Okončati sve oblike eksploatacije žena i devojčica* – devet mera za uklanjanje strukturnih barijera s ciljem osnaživanja žena implementirano je uz podršku UN, samo u 2024. godini; *Podcilj 5.6 Univerzalni pristup reproduktivnom zdravlju i pravima* – 20 devojčica i žena dobile su usluge u vezi sa štetnim praksama, uključujući rane dečje i prisilne brakove, samo u 2024. godini.
- **Cilj 6.** *Podcilj 6.5 Implementirati integrisano upravljanje vodenim resursima* – tri prekogranična vodna tela kod kojih su pokrenuti programi za jačanje saradnje i zajedničkog upravljanja.

- **Cilj 8. Podcilj 8.3** *Promovisati politike podrške za otvaranje radnih mesta i za rast preduzeća* – sedam slučajeva u kojima su institucije/organizacije za podršku poslovanju povećale svoje kapacitete za pružanje usluga svojim klijentima/članovima kako bi se promovisao ekonomski razvoj i dostojanstven rad.
- **Cilj 9. Podcilj 9.2** *Promovisati inkluzivne i održive industrijalizacije* – 70 subjekata iz privatnog sektora inoviralo je svoju poslovnu praksu, uvodeći elemente ekološke, socijalne ili ekonomske održivosti.
- **Cilj 10. Podcilj 10.2** *Promovisati univerzalnu socijalnu, ekonomsku i političku inkluziju* – 18 bilateralnih, nacionalnih i lokalnih razvojnih i sektorskih politika koje integrišu pitanja koja se tiču migracija, i prepoznaju migrante kao aktere koji doprinose održivom razvoju, izrađeno je uz podršku UN i implementirano od strane Vlade; **Podcilj 10.3** *Obezbediti jednake šanse i okončati diskriminaciju* – Više od 17.000 interno raseljenih, migranata i izbeglica imalo je koristi od integrisanih i ciljanih intervencija, uključujući i jačanje socijalne kohezije samo u 2024. godini.
- **Cilj 12. Podcilj 12.1** *Implementirati desetogodišnji okvir za održivu potrošnju* – tri instrumenta nacionalne politike čiji je cilj podrška prelasku na održivu potrošnju i proizvodnju, izrađena su uz podršku UN.
- **Cilj 13. Podcilj 13.3** *Izgraditi znanje i kapacitete za suočavanje s klimatskim promenama* – Nova nacionalna strategija za smanjenje rizika od katastrofa, izrađena i usvojena uz podršku UN treba da bude implementirana od strane vlade.
- **Cilj 16. Podcilj 16.3** *Promovisati vladavinu prava i obezbediti jednak pristup pravdi* – Uz podršku UN uspostavljeno je devet rodno osetljivih razvojnih institucija, politika, planova ili prekograničnih inicijativa koje u obzir uzimaju implikacije konflikta i štite ljudska prava; **Podcilj 16.9** *Obezbediti univerzalni pravni identitet* – Uz podršku UN, registrovano je više od 9.000 pravnih lica samo u 2024. godini.
- **Cilj 17. Podcilj 17.19** *Dalje razvijati merenja napretka* – Pružena je podrška mehanizmima/inicijativama za prikupljanje i analizu podataka

koji obezbeđuju razvrstane podatke u cilju praćenja napretka ka ostvarivanju ciljeva održivog razvoja.

Tabela 7: Raspodela raspoloživih sredstava u 2024.
po pregovaračkim poglavljima

Broj programa	Pregovaračko poglavlje	Raspoloživa sredstva u USD	Procenat od ukupno raspoloživih sredstava
12	Poglavlje 23 – Pravosuđe i temeljna prava	3.279.978	14%
11	Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene	2.452.493	10%
14	Poglavlje 26 – Obrazovanje i kultura	1.923.497	8%
5	Poglavlje 10 – Informaciono društvo i mediji	1.662.246	7%
6	Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbjednost	1.445.454	6%
8	Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje	891.449	4%
5	Poglavlje 28 – Zaštita potrošača i zdravlja	376.115	2%
5	Poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj	320.000	1%
1	Poglavlje 20 – Preduzetnička i industrijska politika	181.200	1%
1	Poglavlje 15 – Energetika	150.200	1%
1	Poglavlje 32 – Finansijska kontrola	83.820	0%
1	Poglavlje 18 – Statistika	5.000	0%

Izvor: <https://montenegro.un.org/>

U tabeli 7 možemo videti odnos ulaganja u ciljeve održivog razvoja u skladu sa Agendom 2030, koji su od značaja za pregovaračka poglavlja EU u Crnoj Gori. Prema podacima iz *Izveštaja Tima UN o rezultatima u 2024. godini*, upravo se 54% ukupnih raspoloživih sredstava u 2024. odnosilo na pregovaračka poglavlja EU, od čega je najmanje 14% ukupnih raspoloživih sredstava (3,2 miliona USD) uloženo u temeljno poglavlje 23 (Pravosuđe i temeljna prava), 10% (2,5 miliona USD) u poglavlje 27 (Životna sredina i klimatske promene), 8% u poglavlje 26 (Obrazovanje i kultura), 7% u poglavlje 10 (Informaciono društvo i mediji), 6% u poglavlje 24 (Pravda, sloboda i bezbednost), 4% u poglavlje 19 (Socijalna politika i zapošljavanje).³⁰⁶

Zaključci koji proizilaze iz navedenih rezultata naglašavaju da je za postizanje ciljeva održivog razvoja, kao i strateških ciljeva Crne Gore, od izuzetne važnosti veća fokusiranost i značajna pažnja nadležnih institucija

³⁰⁶ *Ibid.*

za podršku i implementaciju ostalih ciljeva održivog razvoja. Promene i napredak su приметni, ali i dalje nisu na zadovoljavajućem nivou.

Crna Gora je pozitivno ocenjena kod cilja broj 1 i to u domenu koji se odnosi na smanjenje siromaštva, ali kod skoro svih drugih oblasti Crnu Goru očekuju značajni izazovi i to po pitanju nulte stope gladi, zdravlja građana, kvaliteta obrazovanja, ekonomskog razvoja, inovacija i infrastrukture, zatim u oblasti mira, pravde i jakih institucija, ali i u oblastima koje se vezuju za klimatske aktivnosti, održive gradove i partnerstva za dostizanje ciljeva održivog razvoja.

Severna Makedonija

Severna Makedonija je 2010. godina definisala Nacionalnu strategiju za održivi razvoj, nakon čega je Vlada donela odluku o formiranju Nacionalnog saveta za održivi razvoj. Struktura Nacionalnog saveta za održivi razvoj definisana je u Nacionalnoj strategiji za održivi razvoj, a Savet se sastojao od nacionalnih institucija – ministara, akademske zajednice, poslovnog sektora i nevladinih organizacija. Tokom druge polovine 2019. i početkom 2020. godine sprovedena je velika studija za sprovođenje Agende 2030 i ciljeva održivog razvoja, u čijoj realizaciji su učestvovalе nacionalne institucije, ali i međunarodni partneri, predstavnici civilnog društva i akademske zajednice. U 2020. godini predstavljeni su rezultati u dokumentu pod nazivom *Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj*. U navedenom dokumentu identifikovani su ključni ciljevi za period od 2018. do 2020. godine i to su ciljevi pod brojem 1, 4, 8, 13 i 16, a tokom analize njihovih rezultata pokazalo se da je nivo usklađenosti od 83%, iz čega je proistekao zaključak da postojeći okvir politike Severne Makedonije rešava ključne aspekte održivog razvoja.³⁰⁷

Kao što je to bila situacija i sa Crnom Gorom, tako je i kod Severne Makedonije u pogledu sprovođenja politika, strategija i akcija koje su

³⁰⁷ United Nation. *Sustainable Development Goals – Voluntary National Review*, North Macedonia 2020. 26388VNR_2020_Macedonia_Report.pdf.

najvećim delom usklađene sa procesom pristupanja EU i Agendom za održivi razvoj do 2030. godine. Jedan od takvih dokumenata je i poslednja objavljena *Nacionalna strategija Republike Severne Makedonije za period od 2024–2044. godine*, koja je strateška područja, ciljeve i nacionalne prioritete u potpunosti uskladila sa nalazima i preporukama iz Izveštaja o napretku zemlje, formiranom od strane EU i i Agende za održivi razvoj do 2030. godine. Prema rezultatima do kojih su tada došli iz Vlade Severne Makedonije, može se istaći da je do potpune usklađenosti s ciljem održivog razvoja došlo kod cilja: 4 (obezbediti inkluzivno i ravnopravno kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti celoživotnog učenja za sve), cilja 6 (čista voda i sanitacija), cilja 7 (pristupačna i čista energija), cilja 9 (infrastruktura i industrijalizacija) i cilja 16 (mir, pravda i jake institucije/inkluzivno upravljanje). Dok je najniži nivo usklađenosti – 50% postignut za cilj održivog razvoja 10 (Smanjiti nejednakost unutar i među zemljama).³⁰⁸

Sa druge strane, na osnovu rezultata prikazanih u *Izveštaju o održivom razvoju* za 2025. godinu, Severna Makedonija se našla na 58. mestu, sa skorom od 73,74, što predstavlja nešto lošiji rezultat u odnosu na 51. mesto iz 2024. godine. Na Grafikonu 8 imamo prikazane prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja. Među njima se ne izdvaja nijedan od ciljeva da je postignut ili da su dobri izgledi da bude postignut, kao nijedan cilj kod koga je postignut značajan napredak. Kod najvećeg broja ciljeva prisutna je oznaka kod koje su istaknuti značajni izazovi sa kojima se zemlja suočava u cilju ispunjenja zahteva i ciljeva održivog razvoja, a za jedan od ciljeva u potpunosti nedostaju podaci (cilj 14).

³⁰⁸ Government of the Republic of North Macedonia, *22nd ESDN Workshop Governance Transformations for More Effective SDG Implementation*, 2024, https://www.esdn.eu/fileadmin/pdf/Workshops/22nd_Workshop_2024/Presentations/North_Macedonia.pdf.

Grafikon 9: Prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja za Severnu Makedoniju

Izvor: Sustainable Development Report 2025.

Tokom sprovođenja strategije i drugih istraživanja koja analiziraju poziciju Severne Makedonije u odnosu na postavljene ciljeve definisane Nacionalnom strategijom, ali i ciljevima održivog razvoja, izdvojeni su sledeći zaključci koji upućuju na područja i oblasti koja delimično otežavaju sprovođenje ciljeva:³⁰⁹

- procedura sa jasno definisanim nadležnostima i odgovornostima;
- slabih administrativnih kapaciteta;
- ograničenih finansijskih sredstava;
- neefikasnih komunikacionih i informacionih kanala, koji ne podižu svest o ciljevima održivog razvoja i aktivnom uključivanju zainteresovanih strana u donošenju odluka i prilagođavanje Agende 2030.

³⁰⁹ *Ibid.*

Bosna i Hercegovina

Izradom *Okvira za realizaciju Ciljeva održivog razvoja*, koji je usvojen 2021. godine, Bosna i Hercegovina pristupila je implementaciji procesa ciljeva održivog razvoja, koji je usvojen 2021. godine. Navedeni dokument predstavlja ključne odrednice po pitanju strateškog planiranja, budžetiranja i svih razvojnih pravaca i merljivih indikatora za ocenjivanje rezultata definisanih ciljevima održivog razvoja. Međutim i pre ovog dokumenta, 2016. godine, u okviru EU inicijative „Zamisli2030”, pokrenute su diskusije i različiti angažmani i zagovaranja u vezi sa Agendom 2030 i ciljevima održivog razvoja u Bosni i Hercegovini i prvi rezultati po tom pitanju predstavljeni su 2017. godine. Nakon toga se pristupilo i izradi dva veoma važna dokumenta, a to su *Dobrovoljni izvještaj Bosne i Hercegovine o provođenju Agende 2030. i ciljeva održivog razvoja* i *Okvir ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini*.

U okviru *Dobrovoljnog izvještaja Bosne i Hercegovine o provođenju Agende 2030. i ciljeva održivog razvoja*, istaknuto je da je Bosna i Hercegovina svesna koliko je za svaku kvalitetnu analizu neophodna dostupnost i valjanost podataka, pa su tako za potrebe praćenja i izveštavanja o ciljevima održivog razvoja, uz pomoć EU, kreirane matrice podataka za nivo BiH, FBiH i RS, dok je matrica za Brčko Distrikt inicirana. Ovo je bilo od velikog značaja s obzirom na administrativno uređenje zemlje s više nivoa vlasti. Takođe, u izveštaju se ističe da su Vlada Republike Srpske, Vlada Federacije BiH i Vlada Brčko Distrikta opredeljene da izrade strategije održivog razvoja, koje će biti usklađene sa Okvirom za realizaciju ciljeva održivog razvoja i sa drugim prioritetima održivog razvoja u Bosni i Hercegovini.³¹⁰

Prvo *Godišnje izvješće o implementaciji Okvira za realizaciju ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini – Agenda 2030 i Bosna i Hercegovina*, sprovedeno je samo godinu dana nakon usvojenog Okvira.

³¹⁰ *Dobrovoljni izvještaj Bosne i Hercegovine o provođenju Agende 2030. i ciljeva održivog razvoja*, 2019, https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Metodologije/SDG_00_2019_MD_0_BS.pdf.

Ovo je važno naznačiti zbog podataka sa kojima se u tom momentu raspolagalo i njihovoj analizi koja je iz tog perioda proizašla. Dat je pregled situacije koja je mogla da bude sagledana u tom momentu, ali nije bilo dovoljno vremena za neku veću i značajniju kritičku analizu dobijenih rezultata. U sprovedenom izveštaju, izdvojeno je 74 indikatora za kvantitativno praćenje, a što se ciljnih vrednosti tiče, vodilo se računa da indikator bude i međunarodno usporediv. Cilj je bio dati prikaz trenutnog stanja, ali i izazova sa kojima se susreću, kao i opis realizacije sprovođenja napretka ka ostvarivanju pojedinačnih podciljeva prema utvrđenim indikatorima u sklopu tri razvojna pravca: 1) Dobra uprava i upravljanje javnim sektorom, 2) Pametan rast, i 3) Društvo jednakih mogućnosti. Zaključci izvedeni iz navedena tri pravca su sledeći:³¹¹

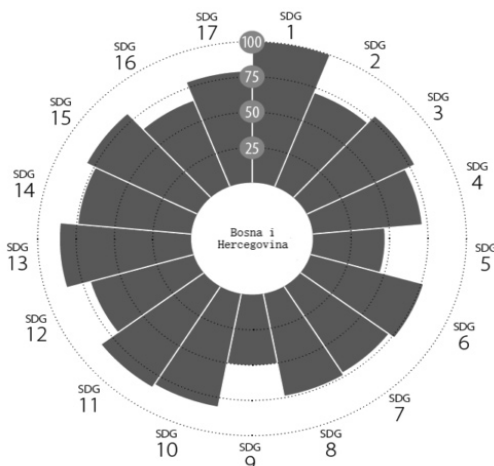
- 1) U okviru razvojnog pravca Dobra uprava i upravljanje javnim sektorom – prema šest područja kojima Svetska banka vrši merenje kvaliteta i učinka uprave (Glas i odgovornost; Politička stabilnost; Delotvornost vlade; Kvalitet regulative; Vladavina prava; i Kontrola korupcije), kod BiH se primećuje pad vrednosti svih indikatora u 2020. godini, odnosno pogoršanje stanja uprave; kreditni rejting „B sa stabilnim izgledima” ostao je nepromijenjen, bez naznake da će doći do poboljšanja vrednosti (B+).
- 2) U okviru razvojnog pravca Pametni rast – u 2021. godini, BiH beleži rast ekonomske aktivnosti od 7,1%; energetska intenzitet stagnira u poslednjih nekoliko godina; zabeležen je nizak udeo „male industrije”, kao i industrije srednje i visoke tehnologije u ukupnoj dodatnoj vrednosti; stopa zaposlenosti mladih i žena je u padu; izdvajanja za istraživanje i razvoj su najmanja u regionu (0,21% BDP-a) i daleko od EU proseka (2,32%); neophodno poboljšanje putne infrastrukture; nema vidljivog napretka u korišćenju čistih goriva i tehnologija, a kvalitet vazduha ostaje jedan od ključnih izazova; važan prioritet je jačanje statističkih sistema u odnosu na prethodni period, i veći

³¹¹ *Godišnje izvešće o implementaciji Okvira za realizaciju ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini – Agenda 2030 i Bosna i Hercegovina, 2022.*

akcenat na metodologiji, izvornim podacima, periodičnosti i pravovremenosti podataka.

- 3) U okviru razvojnog pravca Društvo jednakih mogućnosti – iako od 2015. godine u Bosni i Hercegovini ne postoje pokazatelji za merenje siromaštva, prema drugim pokazateljima se vidi da se život stanovništva pogoršao; zdravstveno stanje stanovništva, iako je bolje pozicionirano od pojedinih zemalja iz okruženja, nije na zadovoljavajućem nivou; pokrivenost stanovništva zdravstvenim uslugama je veoma zabrinjavajuća; zabrinjava trend smanjivanja broja medicinskih radnika; zastupljena je visoka neaktivnost žena.

Grafikon 10: Prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja za Bosnu i Hercegovinu

Izvor: Sustainable Development Report 2025.

Prema poslednjem *Izveštaju o ciljevima održivog razvoja*, Bosna i Hercegovina se našla na 57. mestu, što predstavlja pad vrednosti u odnosu na prethodnu godinu. Na grafikonu 9 imamo prikazane prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja. Prema dostupnim podacima možemo videti da je najbolja ocena ostvarena u okviru cilja pod

brojem 1 – Svet bez siromaštva (kao i kod Crne Gore). Prema izveštaju o održivom razvoju ovo je jedini cilj koji je prema određenim indikatorima ispunjen, sa mogućnošću da rezultati ostanu dobri i nadalje. Kod najvećeg broja ciljeva prisutna je oznaka kod koje su istaknuti značajni izazovi sa kojima se zemlja suočava u cilju ispunjenja zahteva i ciljeva održivog razvoja (i to kod ciljeva 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15 i 16. Kod ciljeva 5 – Rodna ravnopravnost i 8 – Dostojanstven rad i ekonomski rast, naznačeno je da su tu zabeleženi krupni izazovi (što smo mogli videti i iz rezultata nacionalnih izveštaja BiH).

Albanija

Vlada Albanije je kao i kod drugih zemalja Zapadnog Balkana u potpunosti posvećena sprovođenju Agende 2030, prihvatajući *Globalno partnerstvo za održivi razvoj (Global Partnership for Sustainable Development)*, i sve obaveze i zadatke koji iz toga proizilaze. Prema Izveštaju *Albania – Voluntary National Review on Sustainable Development Goals*, smatra se da je početak praćenja ciljeva održivog razvoja u Albaniji usledio nakon uspešne saradnje i rezultata postignutih nakon iskorenjivanja ekstremnog siromaštva i smanjenja rizika od socijalne isključenosti, obezbeđivanja kvalitetnog osnovnog obrazovanja i promovisanja rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena.³¹² Albanija se time obavezala da će sprovoditi sve ciljeve navedene i u *Nacionalnoj strategiji za razvoj i integraciju (National Strategy for Development and Integration – NSDI)*, kao i sve vezano za proces evropskih integracija. U tom izveštaju se navodi da je 83%, preciznije 140 ciljeva u okviru održivog razvoja direktno povezano sa specifičnim komponentama stubova *Nacionalne strategije za razvoj i integraciju*, dok je 79%, odnosno 134 cilja u okviru održivog razvoja povezano sa specifičnim ciljevima nacionalnog strateškog okvira politike.³¹³

³¹² Republic of Albania Council of Ministers. *Albania – Voluntary National Review on Sustainable Development Goals*. 2018, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/20257ALBANIA_VNR_2018_FINAL2.pdf.

U cilju sagledavanja svih ključnih faktora za praćenje održivog i ekonomskog razvoja zemlje i ostvarivanju prioriteta zemlje, Vlada Albanije i Ujedinjene nacije su svoje prioritete definisale kroz nekoliko važnih smernica i dokumenata i to kroz:³¹⁴

- Nacionalnu strategiju za razvoj i integraciju (NSRI), sa nacionalnim ciljevima i zadacima za odabrane ciljeve održivog razvoja i zadacima koje treba sprovesti;
- Šest prioriteta nove vizije „Albanija 2030”: Pružanje usluga, inovacije, oporavak od pandemije i zemljotresa, turizam, poljoprivreda i energetika;
- Buduće pristupanje Evropskoj uniji, kako je izraženo u Nacionalnom planu za evropske integracije (NPEI), 2020–2022, zasnovano na smernicama i analitičkom izveštaju Evropske komisije;
- Programu ekonomskih reformi (PER), 2021–2023;
- Obavezama Albanije u pogledu ljudskih prava i drugi dogovoreni međunarodni i regionalni ciljevi razvoja i ugovorne obaveze.

Kao i kod ostalih zemalja Zapadnog Balkana, pored značajne podrške EU u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, neophodna je bila i strateška saradnja sa državnim institucijama, međunarodnim institucijama i partnerima, privatnim sektorom, organizacijama civilnog društva i pojedincima. Prema izveštaju *2024 Albania Progress Report of the United Nations (2024 UN Progress Report)*, 2007. godine formiran je *Fond za koherentnost (Albania UN Coherence Fund)* s ciljem podrške prilikom prikupljanja resursa, raspodele i isplate donatorskih sredstava za *Jedinstveni okvir saradnje UN (One UN Cooperation Framework)*, da bi 2019. godine taj fond bio preimenovan u *Fond za ubrzanje ostvarivanja ciljeva održivog razvoja za Albaniju (Albania SDG Acceleration Fund)*. Ovaj fond je prvobitno imao rok do kraja 2021, a kasnije je produžen do kraja 2024. godine kako bi se omogućilo završavanje planiranih aktivnosti. Fond je unapredio Agendu 2030. podsticanjem napretka ka ostvarivanju ciljeva

³¹³ *Ibid.*

³¹⁴ *Ibid.*

održivog razvoja, uz poštovanje ljudskih prava, promociju rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena i korišćenje sličnih međusektorskih pitanja za umnožavanje održivog i inkluzivnog ekonomskog rasta, iskorenjivanje siromaštva i društveni razvoj.³¹⁵

U okviru izveštaja *Okvir saradnje Ujedinjenih nacija za održivi razvoj 2022–2026 (United Nations Sustainable Development Cooperation Framework 2022–2026)*, pružen je pregled određenog broja problema i izazova za postizanje ciljeva održivog razvoja sa kojima se Albanija susreće. Među njima su istaknuti:³¹⁶

- *Cilj 1* – Siromaštvo. Zemlja ostaje jedna od najsiromašnijih u Evropi. 1/3 stanovništva nema formalno zaposlenje, a situacija posle pandemijske krize samo je pogođala situaciju. Albanija ulaže oko 12% BDP-a u socijalnu zaštitu, što je znatno manje nego većina njenih suseda i zemalja članica EU.
- *Cilj 2* – Bezbednost hrane, ishrana i održiva poljoprivreda. Kao kritično pitanje izdvaja se neuhranjenost i to posebno kod dece i trudnica; 11% dece uzrasta od 6 do 59 meseci je zaostalo u rastu. Kada je u pitanju poljoprivreda, ona doprinosi 19% BDP-a i zapošljava oko jednu trećinu radnika; Većina farmi je u porodičnom vlasništvu, a prosečna veličina je 1,3 hektara u poređenju sa prosekom EU od 14 hektara. Žene vode samo 6,5% svih farmi i često su isključene iz donošenja odluka. Male farme dobijaju mali udeo u ukupnim državnim investicijama u poljoprivredu. Poljoprivredno-prehrambeni sektor karakteriše nedostatak tržišnih institucija, neefikasni distributivni kanali i borbe da ispuni nacionalne i međunarodne standarde kvaliteta i bezbednosti hrane.
- *Cilj 3* – Dobro zdravlje i blagostanje. Učinak u domenu zdravstvenog sistema značajno zaostaje za EU, a javna potrošnja za zdravstvo iznosila

³¹⁵ United Nations. *2024 Albania Progress Report of the United Nations*. 2024 UN Progress Report, Albania, <https://albania.un.org/en/292439-albania-progress-report-2024>.

³¹⁶ United Nations. *United Nations Sustainable Development Cooperation Framework 2022–2026*. Albania, 2021, <https://unece.org/sites/default/files/2021-08/Final%20Albania%20CF%202022-2026.pdf>.

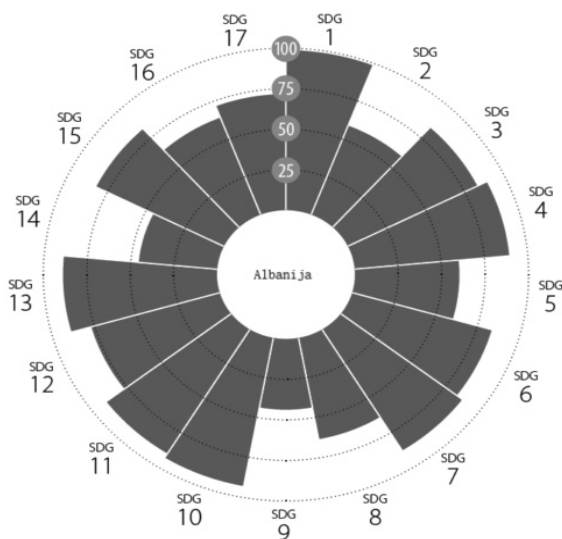
je 2,9% BDP-a; nedovoljno finansiranje primarne zdravstvene zaštite i odliv kvalifikovanih zdravstvenih radnika. Prepreke u pristupu kvalitetnim zdravstvenim uslugama su očigledne zbog visokih troškova (više od 50% izdataka domaćinstava). Obezbeđivanje pristupa kvalitetnim zdravstvenim uslugama i to posebno za osobe sa invaliditetom, Rome i druge marginalizovane zajednice. Neophodnost povećanja budžeta za zdravstvo sa približno 10 na 25% državne potrošnje.

- *Cilj 4 – Kvalitetno obrazovanje.* I pored reforme obrazovanja, postoje značajne razlike u pristupu kvalitetnom obrazovanju, posebno između ruralnih i urbanih područja. Na obrazovanje izdvaja se oko 3,1% BDP-a u poređenju sa prosekom od 5% u zemljama OECD-a. Mnogim školama i obrazovnim ustanovama nedostaje osnovna infrastruktura i usluge, posebno IT oprema.
- *Cilj 5 – Rodna ravnopravnost.* Uprkos značajnom napretku u oblasti zakonodavstva i obaveza u pogledu rodne ravnopravnosti, socijalna isključenost zasnovana na polu je i dalje stvarnost za većinu devojčica i žena. To se može videti u ključnim indikatorima, uključujući zaposlenost i učešće u radnoj snazi, razliku u platama između polova, pristupa i kontroli resursa, uključujući zemljište, zatim nasilje nad ženama i devojčicama, i pristup pravdi.
- *Cilj 8 – Dostojanstven rad i ekonomski rast.* Nezaposlenost, uglavnom dugoročna i strukturna, iznosila je 11,8% u 2020. godini, sa nezaposlenošću mladih od 21%. Postoji neusklađenost između veština i uključivanje ranjivih osoba na tržište rada, jer je više od polovine siromašnog stanovništva neaktivno, nezaposleno ili nije u obrazovanju (NEET). Pandemija je povećala ekonomsku nesigurnost. Povećanje učešća žena, posebno mladih, u zaposlenju je ključno za inkluzivniji rast. Model rasta orijentisan na domaće tržište nije dovoljan da bi se smanjio jaz sa životnim standardom EU i postigli ciljevi održivog razvoja. Postoji malo podsticaja za usvajanje visokih tehnologija i malo diverzifikacije u industriji i izvozu pored hrane, odeće i minerala. Turizam je pokretač rasta, koji je činio oko 27% BDP-a u 2019. godini, ali je pretpeo velike posledice od pandemije.

- **Cilj 10** – Smanjene nejednakosti. Brzi ekonomski rast nije dovoljno smanjio jaz u ekonomskoj i socijalnoj nejednakosti. Postoji nejednak tretman prema određenim grupama i potrebno je uložiti više napora u sprovođenje pravnih i političkih okvira koji se bave diskriminacijom.

Što se tiče rezultata sprovedenih u okviru *Izveštaja za održivi razvoj* za 2025. godinu, Albanija je pozicionirana na 45. mestu. Prema podacima koje možemo videti na osnovu svakog cilja ponaosob i odrednica koje su kod njih postavljene, najbolja ocena ostvarena je u okviru cilja pod brojem 1, a najlošija kod ciljeva 8, 14 i 16.

Grafikon 11: Prosečne performanse prema ciljevima održivog razvoja za Albaniju

Izvor: Sustainable Development Report 2025.

Sumirajući dosadašnje rezultate zemalja Zapadnog Balkana, postignutih u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, izdvajamo sledeće. Globalno gledano, nijedan od 17 ciljeva održivog razvoja nije dostignut, i teško da će biti dostignut do 2030. godine, a čak manje od 20% zemalja beleži napredak. S

obzirom da se ovde analiziraju i rezultati razvijenih zemalja, onda ni ne čudi podatak o tome kako i koliko se odmaklo sa dostignutim ciljevima kod analiziranih zemalja iz regiona. Razlike između globalnog proseka, odnosno najsiromašnijih i najosetljivijih zemalja u pogledu ostvarenih rezultata ciljeva održivog razvoja je sve veća od 2015. godine, a kod zemalja Zapadnog Balkana, dodatno je vidljiva nakon pandemijske krize.

Analizirajući dostupne izveštaje, analize i strategije koje se bave održivim razvojem, a koje se odnose na zemlje Zapadnog Balkana, možemo steći utisak da su sve zemlje regiona saglasne da je održivi razvoj jedan od njihovih ključnih prioriteta. Ali ono što se nameće kao pitanje jeste kolika je njihova spremnost da ulože veliki napor i trud i da promene mnogo navika, pravila, procedura i usaglasе ih sa potrebama i principima na kojima se zasniva održivi razvoj i pokazateljima na osnovu kojih se meri njegova učinkovitost. Takođe, pored njihove volje i usredsređenosti, nameće se i pitanje finansijskih sredstava koja te promene treba da podrže. Iz tog razloga smo videli, da kod svih predstavljenih zemalja, veoma je značajna uloga EU u ovom procesu, jer pruža ekspertsku i logističku pomoć, i naravno finansijsku (kako kroz projekte edukacije, tako i kroz projekte sa direktnom primenom u praksi). Mnogi iz regiona smatraju da je veoma važno usklađivanje sa zakonodavstvom EU u oblasti zaštite životne sredine i održivog razvoja, kako bi se osigurao čvrst zakonodavni okvir, kao i procedure za praćenje njegove implementacije. A što se investicija tiče, iako su u porastu, i dalje nisu dovoljne za potrebe i probleme sa kojima se suočavaju zemlje Zapadnog Balkana. Zbog toga je jedan od prioriteta svih zemalja Zapadnog Balkana, usredsređenost ka javnim finansijama, kao i pronalaženje novih inovativnih načina finansiranja, koji će biti u funkciji ostvarenja ciljeva održivog razvoja. A s obzirom na paralelnu usmerenost ovih zemalja ka pristupanja EU i dostizanju ciljeva definisanih u okviru Agende 2030, od velikog značaja bi bilo snažnije regionalno povezivanje i dublja integracija sa evropskim tržištem, u cilju ostvarivanja svih navedenih ciljeva. Zbog toga je između ostalog, 2020. godine usvojena *Zelena agenda za Zapadni Balkan (Green Agenda for the Western Balkans)*, a 2023. godine usvojen je *Novi plan rasta za Zapadni Balkan (New growth plan for the Western Balkans)*, sa idejom

unapređenja regionalne saradnje i finansijske podrške bržem socio-ekonomskom sustizanju EU.³¹⁷ Sa druge strane, u dokumentu pod nazivom *Zelena tranzicija i pametna specijalizacija na Zapadnom Balkanu* (*Green transition and Smart Specialisation in the Western Balkans*), ističe se da vlade na Zapadnom Balkanu doživljavaju zelenu tranziciju i dekarbonizaciju prvenstveno kao obaveze koje je nametnula EU, dok jačanje ove percepcije kao prilike za jačanje ekonomija, društava i poboljšanje zdravlja i životnih uslova građana ostaje na niskom novou, što se direktno oslikava i kroz manji broj zainteresovanih strana i lošije rezultate prilikom implementacije celog procesa.³¹⁸ Veliki broj istraživanja kao što smo imali prilike da vidimo, ukazuje da zemlje Zapadnog Balkana imaju veoma slične rezultate u realizaciji ciljeva održivog razvoja, koji prema prezentovanim podacima, nisu na zadovoljavajućem nivou. Ceo region suočava se sa velikim problemima u oblasti energetike, koji uključuju visok stepen zavisnosti od uglja za proizvodnju energije, kao i potrebu za preusmeravanjem na obnovljive izvore energije, kao i veliki ekološki problemi koji se vezuju za zagađenje vazduha i nedostatak pijaće vode, zatim dodatna ulaganja u ekosisteme, upravljanje otpadom i poboljšanje infrastrukture, a kao ključni socijalni izazovi vezuju se za migracije mladog stanovništva, zbog nedostatka radnih mesta, siromaštva i nedostatka kvalitetnih uslova života.³¹⁹ Ovu su samo neki od dokumenata i Izveštaja koji imaju za cilj da pomognu boljem sagledavanju situacije, poteškoća i problema sa kojima se ove zemlje suočavaju, ali i mogućnostima za unapređenje održivog i ekonomskog razvoja zemalja Zapadnog Balkana.

³¹⁷ European Commission. *New growth plan for the Western Balkans*, 2023, Brussels. https://growth-plan-western-balkans_en.

³¹⁸ European Commission, Joint Research Centre, Radovanovic, N. and Stevanovic Carapina, H., *Green transition and Smart Specialisation in the Western Balkans*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2024, <https://data.europa.eu/doi/10.2760/370696>, JRC136482.

³¹⁹ Nenad, Spasojević and Andrea Matijević. „Ključni izazovi ekonomija zapadnog Balkana u finansiranju održivog razvoja.” (2025): 347-373.

VI IZAZOVI ODRŽIVOG RAZVOJA U SRBIJI

Održivi razvoj u Srbiji

Ključni dokument u međunarodnom okviru je *Agenda 2030 za održivi razvoj* Ujedinjenih nacija, sa 17 globalnih ciljeva održivog razvoja, pa se i Srbija od 2015. godine obavezala da ove ciljeve integriše u svoje razvojne politike. Kroz implementaciju Okvira za saradnju Ujedinjenih nacija sa Republikom Srbijom za održivi razvoj, u Srbiji rade zajedno 20 agencija, fondova i programa kako bi podržali brži napredak prioriteta državnog razvoja, u skladu sa Agendom 2030 i procesima reforme u skladu sa smernicama EU.³²⁰ Srbija je prihvatila Agendu 2030 kao okvir održivog razvoja, što je pokrenulo zvanične državne aktivnosti na usklađivanju s Ciljevima održivog razvoja.

Srbija je donela Okvir saradnje Ujedinjenih nacija i Vlade Srbije za period 2021–2025 (*UN Cooperation Framework*) koji je uveo strateške prioritete: zelena, održiva i inkluzivna ekonomija; dobrobit, socijalna pravda i ljudski potencijal; vladavina prava. Takođe, Platforma „Održivi razvoj za sve” (SDGs4All), pokrenuta 2020. godine, ima za cilj da ojača društveni dijalog, poveća transparentnost i lokalizuje ciljeve održivog razvoja na nivou lokalnih samouprava.³²¹

U okviru državne administracije formirana su tela i mehanizmi kako bi se koordinisalo ostvarivanje Agende 2030. Revizijska institucija, statistički zavod, ministarstva koja se bave evropskim integracijama, životnom sredinom, ljudskim pravima uključena su u ove procese. Srbija je preduzela različite mere za sprovođenje održivog razvoja, koje se mogu podeliti po dimenzijama: ekološkoj, ekonomskoj i socijalnoj.

Ekološke mere obuhvataju podsticanje obnovljivih izvora energije i razvoj zelene ekonomije kroz strategije i saradnju sa UN. Politike zaštite

³²⁰ Ujedinjene nacije Srbija, Kako UN podržava Ciljeve održivog razvoja u Srbiji, <https://serbia.un.org/sr/sdgs>.

³²¹ Platforma za opštedruštveni dijalog „Održivi razvoj za sve”, <https://sdgs4all.rs/>.

životne sredine: regulacije u vezi sa zagađenjem vazduha, vodnim resursima, sanitarijama, otpadom. Platforme civilnog društva (npr. Beogradska otvorena škola) rade na konkretnim ciljevima poput čistih voda, sanitarnih uslova, odgovorne potrošnje i proizvodnje, zaštite biodiverziteta.

Ekonomske mere, s druge strane, obuhvataju uključivanje ekonomskih politika sa principima održivog razvoja (zelena ekonomija, inkluzivni rast). Takođe i reforma javnih finansija u kontekstu Agende 2030 – da se budžetski prioriteti usklade s ciljevima održivog razvoja.

Socijalne mere uključuju politike socijalne inkluzije, smanjenje siromaštva, razvoj ljudskog kapitala (zdravstvo, obrazovanje). Uključuju takođe i regionalni i ravnomerni razvoj: ublažavanje regionalnih nejednakosti i demografskih trendova kroz infrastrukturu, lokalne razvojne strategije.

Mehanizmi sprovođenja i institucionalni okvir u Republici Srbiji koji su zaduženi za ciljeve održivog razvoja čine Ministarstva (npr. evropskih integracija, ekologije, finansija) koja imaju ključnu ulogu u formulisanju i sprovođenju politika održivog razvoja. Republički zavod za statistiku (RZS) koji vodi praćenje stanja kroz izveštaje o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja do 2030. godine. Redovni izveštaji RZS-a o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja (npr. za 2022, 2023. godinu), sa indikatorima za svaki cilj koji je moguće meriti u uslovima Srbije. Državna revizorska institucija (DRI) sprovela je reviziju „spremnosti Srbije za implementaciju Agende 2030“, ukazujući na potrebu jasnije definisanih razvojnih prioriteta i koordinacije među organima.

Republika Srbija uložila je napor u sprovođenju održivog razvoja, međutim postoje značajni izazovi za Srbiju. Jedan od izazova je nedostatak podataka za neke ciljeve. Kako za određene ciljeve nisu dostupni svi relevantni indikatori, njihova procena i praćenje su otežani. Uočena je slaba koordinacija među državnim telima i između nacionalne i lokalne vlasti. Osim toga postoji nedovoljna svest javnosti o ciljevima održivog razvoja. Mladi često ne poznaju osnovne koncepte ciljeva održivog razvoja, što je propust u informisanju i obrazovanju. Prema tome uočava se

potreba za jasnim i dugoročnim državnim razvojnim strategijama koje integrišu održivi razvoj u sve sektore – politički kontinuitet, finansijska stabilnost i institucionalna sposobnost su ključni.

Održivi razvoj u Srbiji ušao je u zvanične razvojne politike kroz Agendu 2030, strategije saradnje sa UN-om, platforme civilnog društva i institucionalne promene. Mnoge mere su preduzete – od ekologije i zelene energije do socijalne inkluzije i regionalnog razvoja. Institucije kao što su RZS, DRI, ministarstva, zajedno sa NVO-sektorom i međunarodnim partnerima, imaju ključne uloge u sprovođenju i praćenju. Ipak, za potpunu i uspešnu realizaciju potrebni su jača koordinacija, bolja dostupnost podataka, veća uključenost lokalnih nivoa i trajna politička podrška.

Neposredno okruženje Srbije su zemlje Zapadnog Balkana, koje su siromašne i male, ali imaju ogroman potencijal za primenu zelene ekonomije, održiv razvoj i ekološko preduzetništvo. Održivi razvoj u regionu Zapadnog Balkana (WB6) predstavlja spoj izazova – nasleđa industrijske i infrastrukturne dezintegracije, visoke zavisnosti od fosilnih goriva, loše uprave otpadom i vodama – i prilika koje proističu iz evropskih integracija, međunarodnih investicija i programa zelene tranzicije.³²² Glavni posrednici promena su države (politike i regulativa), međunarodne institucije (EU, Svetska banka, UN/UNDP) i civilno društvo.

Srbija je, kao kandidat za članstvo u EU s otvorenim poglavljima pregovora, poslednjih godina intenzivirala aktivnosti usklađivanja zakonodavstva iz oblasti životne sredine (poglavlje 27). Međutim, Evropska komisija i revizorski izveštaji ukazuju na značajne strukturne i implementacione praznine, naročito u oblasti tretmana urbanih otpadnih voda i integrisanog upravljanja otpadom, koje usporavaju praktičnu

³²² Progress Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals by 2030 in the Republic of Serbia (Report for 2023), Statistical Office of the Republic of Serbia/UN, 25 June 2024, accessed April 2025, <https://serbia.un.org/en/272418-progress-report-implementation-sustainable-development-goals-2030-republic-serbia-report>. The United Nations in Serbia.

usklađenost sa EU standardima.³²³ U poređenju sa susedima, Crna Gora i Severna Makedonija beleže brže napredovanje u određenim delovima pravne harmonizacije, dok Bosna i Hercegovina ima fragmentiraniji institucionalni kapacitet (više nivoa vlasti, slabije koordinisano izvršenje).³²⁴

Srbija se suočava sa ozbiljnim problemom niskog procenta tretiranih urbanih otpadnih voda. Procene ukazuju da je tretman znatno ispod ciljeva EU, što dovodi do zagađenja reka i ugrožavanja biodiverziteta.³²⁵ Slični problemi postoje i u Bosni i Hercegovini i u Albaniji, gde veliki deo aglomeracija nema funkcionalna postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Što se tiče kvaliteta vazduha, region beleži poboljšanja na nivou monitoringa i nekih pokazatelja, ali i dalje ostaju prekoračenja PM2.5/PM10 u urbanim sredinama usled grejanja na čvrsta goriva i saobraćaja. Napredak ovde je heterogen, jer pojedine zemlje uvode sisteme nadzora i mere za smanjenje emisija brže od drugih.³²⁶ Upravljanje otpadom je još jedan od većih problema koji je svojstven regionu. Problem nelegalnih deponija i sezonskih nakupljanja otpada duž reka i dalje je

³²³ European Commission, *Serbia 2024 Report*, 30 October 2024, pp. (Chapter 27 and summary), accessed 2025, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en?filename=Serbia+Report+2024.pdf. Enlargement and Eastern Neighbourhood.

³²⁴ OECD, *Western Balkans Competitiveness Outlook 2024: Regional profile*, June 2024, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/06/western-balkans-competitiveness-outlook-2024-regional-profile_359dd5b9/170b0e53-en.pdf. OECD.

³²⁵ Reuters, "Smelly Serbian wastewater adds to environmental woes", 22 February 2024 (report on untreated sewage and targets for wastewater treatment), <https://www.reuters.com/business/environment/smelly-serbian-wastewater-adds-environmental-woes-2024-02-22/>. Reuters.

³²⁶ European Commission – Joint Research Centre, "Western Balkans advances in environmental and climate action, more efforts needed", 13 February 2025 (air quality and renewable trends), https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/western-balkans-advances-environmental-and-climate-action-more-efforts-needed-2025-02-13_en. joint-research-centre.ec.europa.eu.

značajan u više zemalja (npr. gomile otpada u Drini), što ukazuje na regionalnu potrebu za koordinisanim rešenjima za otpad.³²⁷

Zapadni Balkan je dugo zavisio od uglja i stare energetske infrastrukture. Poslednjih godina postoje jasni znaci rasta ulaganja u obnovljive izvore i poboljšanja energetske efikasnosti, podstaknuti i međunarodnim finansiranjem i zahtevima EU za dekarbonizaciju. Ipak, tempo zamene uglja varira među zemljama. Srbija pokazuje inicijative i projekte u obnovljivim izvorima i energetske efikasnosti, ali energetski miks i dalje uključuje značajan udeo termoelektrana na uglj, što komplikuje postizanje ambicioznih klimatskih ciljeva.³²⁸ Regionalni izveštaji sugerisu da su ulaganja i regulatorni okvir za zelenu tranziciju ubrzano rastući, ali da su potrebne veće javne i privatne investicije kako bi se osigurao pravedan tranzit radnika i zajednica zavisnih od uglja.³²⁹ Mnogo toga još treba da se uradi u pogledu zelene ekonomije u zemljama Zapadnog Balkana, pre svega imajući u vidu visok nivo zagađenosti vazduha i voda, kao i sporo postizanje energetske efikasnosti. Zelena agenda za Zapadni Balkan, kao nove smernice za razvoj, nudi mnogo više mogućnosti za prevazilaženje ovih i drugih problema. Zelena agenda za Zapadni Balkan sledi Evropsku zelenu agendu i obuhvata pet ključnih područja za delovanje: dekarbonizacija, cirkularna ekonomija, smanjenje zagađenja, održiva poljoprivreda i biodiverzitet.

Veliki infrastrukturni zahvati, naročito gradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i modernizacija sistema za upravljanje

³²⁷ Associated Press, "Tons of trash clogs a river in Bosnia", reporting on recurring river pollution and waste management challenges, 2024, <https://apnews.com/article/bc7c900dcd5f59adb00c75cbd3bea5c7>. AP News.

³²⁸ Western Balkans Green Transition Policy Report, *Green Transition in the Western Balkans*, August 2024 (regional review of energy transition and infrastructure needs), https://www.westernbalkans-infohub.eu/wp-content/uploads/2024/08/Report_Green-Transition_final.pdf. westernbalkans-infohub.eu.

³²⁹ World Bank/Western Balkans reports (Regular Economic Report and country climate/development analyses) on growth projections and recommendations for green transition and labor markets, 2023–2025. See World Bank Western Balkans Regular Economic Report, Apr 2025 and related country reports. worldbank.org+1.

otpadom, zahtevaju milijarde evra ulaganja. Srbija je formulisala planove i projekte (i sklapala međunarodne ugovore za finansiranje), ali tempo realizacije je često spor zbog administrativnih prepreka i tehničkih izazova.³³⁰ Sličan obrazac postoji širom regiona: dostupna međunarodna sredstva (EU fondovi, WBIF, svetske finansijske institucije) postoje, ali kapacitet državnih i lokalnih organa za pripremu i izvršenje projekata često je ograničavajući faktor.³³¹

Održiv razvoj zahteva javnu svest i inkluzivno upravljanje. U Srbiji, kao i u ostatku regiona, civilno društvo igra važnu ulogu u praćenju i zagovaranju (npr. inicijative za zaštitu reka i protiv zagađenja), ali partnerstvo između vlasti i NVO sektora je u praksi neujednačeno.³³² Politička stabilnost, transparentnost i sposobnost institucija da sprovedu dugoročne strategije (često u uslovima kratkoročnih političkih ciklusa) ostaju ključne prepreke.

Srbija ima relativno razvijeniji institucionalni okvir za pregovore sa EU i aktivne programe usklađivanja zakonodavstva. Takođe ima razvijene nacionalne mehanizme za praćenje SDG-ova (*Voluntary National Review* i statistički izveštaji).³³³ Međutim, Srbija je slaba u konkretnoj implementaciji (posebno u tretmanu otpadnih voda i upravljanju urbanim otpadom) i ima spor tempo velikih infrastrukturnih projekata, a i visoku zavisnost od fosilnih goriva u energetsom miksu.³³⁴

³³⁰ DAI (EU-funded projects), "Serbia – Improving Chapter 27 Planning and Implementation" (project summary on strengthening planning for EU environmental acquis), project pages 2023–2025. dai.com.

³³¹ OECD and World Bank regional analyses on investment and project capacity in WB6 (see OECD 2024; World Bank reports cited above). OECD+1.

³³² "SDGs for All" platform and UN/UNDP assessments on stakeholder engagement in Serbia's Voluntary National Review processes (civil society involvement). Održivi razvoj za sve+1.

³³³ See note 1 (Serbia Progress Report 2023) for national monitoring mechanisms and Voluntary National Reviews.

³³⁴ Reuters reporting and EU Chapter 27 assessments detail gaps u oblasti tretmana otpadnih voda i energetske zavisnosti.

U regionalnom kontekstu pojedine zemlje su u određenim oblastima brže usklađivale pravne norme, dok pojedine imaju strukturalne izazove vezane za fragmentaciju vlasti i ograničen kapacitet implementacije. Svi sa Zapadnog Balkana suočeni su s potrebom za većim ulaganjima i jačanjem kapaciteta izvršenja.³³⁵

U budućnosti je potrebno prioritarno finansiranje i ubrzavanje izgradnje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, uz transparentne mehanizme nadzora i uključivanje lokalnih zajednica. Uvesti programe za pravednu zelenu tranziciju, planiranje restrukturiranja radnih mesta u područjima zavisnim od uglja i podršku rekvalifikaciji zaposlenih. Jačati kapacitete lokalnih samouprava u pripremi projekata za EU i međunarodne fondove. Uraditi regionalnu koordinaciju za upravljanje prekograničnim problemima (reke, zagađenje), modele za zajedničke barijere za plastični i drugi otpad, razmenu podataka i zajedničke projekte prečišćavanja. Poboljšati sistem praćenja i javnog izveštavanja o SDG indikatorima kako bi političke odluke bile zasnovane na poverljivim, ažurnim podacima.³³⁶

Srbija se nalazi na kritičnoj tački u procesu prelaska ka održivijem modelu razvoja, jer postoji jasna politička i institucionalna orijentacija prema evropskim standardima i brojne projektne inicijative, ali ostvarenje ciljeva zahteva intenzivnije i brže izvršenje velikih infrastrukturnih investicija, jačanje kapaciteta lokalnih organa i efikasniju upotrebu međunarodnih sredstava. U poređenju sa ostalim zemljama Zapadnog Balkana, Srbija deli mnoge zajedničke izazove, ali zahvaljujući relativno razvijenom procesu pregovora sa EU i dostupnosti nacionalnih strategija za SDG-ove ima dobrih polaznih tačaka za ubrzani napredak, pod uslovom da se ubrza implementacija i unapredi upravljanje projektima.

³³⁵ Comparative regional material: OECD (2024), Western Balkans Green Transition (2024) and JRC (2025).

³³⁶ Preporuke i prioriteti finansiranja vidljivi su u nacionalnim planovima i međunarodnim izveštajima (Serbia Progress Report; World Bank; EU).

Smernice EU za održivi razvoj u Srbiji

Srbija još nije završila dve integracije i trenutno je u procesu pregovora za pristupanje EU i Svetskoj trgovinskoj organizaciji.³³⁷ Zemlje koje još nisu postale članice predstavljaju neznatnu manjinu u ukupnoj svetskoj trgovini, a Srbija je jedna od njih.³³⁸ Članstvo u STO Srbiji će pružiti značajne ekonomske i političke koristi.³³⁹ S druge strane, Evropska unija se danas uzima kao najznačajnija regionalna ekonomska integracija u svetskim razmerama.³⁴⁰ Proces pristupanja Srbije Evropskoj uniji integralno je povezan sa naporima za ostvarenje Agende 2030 i nacionalnim prioritetima Zelene agende. Evropska komisija i prateće institucije stalno ukazuju da je napredak u oblasti održivog razvoja uslovljen kako tehničkim usklađivanjem domaćeg zakonodavstva s pravom EU (*acquis*) tako i jačanjem institucionalnih kapaciteta, transparentnosti i participacije građana. Ključne oblasti na koje EU upućuje preporuke obuhvataju klimatsku i energetske tranziciju, upravljanje prirodnim resursima (uključujući rudarstvo i sirovine), upravljanje otpadom i vodnim resursima, kvalitet vazduha, biološku raznolikost, kao i integraciju SDG indikatora u nacionalno planiranje i budžetiranje.³⁴¹

³³⁷ Sanja Jelisavac Trošić. "Serbia's Sustainable development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade organization", in: Yülek, M. (eds) *Industrial Policy and Sustainable Growth. Sustainable Development*. Springer, Singapore, 2018. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5741-0_23, p. 264.

³³⁸ Sanja Jelisavac Trošić, and Stevan Rapačić. „Stanje i perspektive pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji?” *Međunarodni problemi* 67 (2015): 128–147, <https://doi.org/10.2298/MEDJP1501128J>, p. 128.

³³⁹ Sanja Jelisavac. „Odnosi Srbije i Svetske trgovinske organizacije”. *Međunarodna politika* 57 no. 1122 (2006): 48–54, https://www.researchgate.net/publication/386171938_Odnosi_Srbije_i_Svetske_trgovinske_organizacije.

³⁴⁰ Sanja Jelisavac. „Prelazni sporazum o trgovini između EU i Srbije, i njegova početna primena”. *Međunarodna politika* 60, no. 1134 (2009): 26–45, https://www.diplomacy.bg.ac.rs/pdf/M_politika_1134.pdf#page=28, p.26.

³⁴¹ European Commission. *Serbia Report 2024*. European Commission, October 30, 2024. European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en.

Prema smernicama EU, potrebno je da Srbija ažurira i uskladi Nacionalnu strategiju niskog ugljeničnog razvoja i NDC (*nationally determined contribution*) s ciljem postizanja klimatske neutralnosti u roku koji je kompatibilan sa EU ambicijama, da utvrdi jasne datume i tranzicionu mapu za fazni izlazak iz uglja i smanjenje emisija iz saobraćaja. Srbija je takođe dobila smernicu da brže usvaja i implementira propise iz poglavlja vezanih za životnu sredinu i klimu (npr. standardi za emisije, upravljanje otpadom, procene uticaja na životnu sredinu), unapređenje sistema inspekcija i kontrola.³⁴² Uvođenje strože regulative i procedura za procenu i ublažavanje ekoloških i društvenih rizika pri eksploataciji sirovina (npr. litijum), jačanje propisa o proceni uticaja i javnoj participaciji, osiguranje mehanizama za kompenzacije i nadzor.³⁴³

Prema smernicama EU, Srbiji je takođe potrebno da podstiče ulaganja u obnovljive izvore energije, zelenu mobilnost, energetska efikasnost, razvoj baterijske i sirovinske vrednosne linije uz uspostavljanje sigurnih standarda održivosti te diversifikaciju izvora finansiranja (EU fondovi, instrumenti za migraciju investicija).³⁴⁴ Potrebno je da Srbija uspostavi sistem praćenja i izveštavanja SDG indikatora koji je povezan sa nacionalnim strategijama, proračunima i mehanizmima odgovornosti, uz transparentno objavljivanje podataka i uključivanje civilnog društva.³⁴⁵ Potrebno je i osigurati da mere za zelenu tranziciju idu uz programe za prekvalifikaciju radne snage, socijalnu zaštitu ugroženih grupa i poboljšanje upravljanja (transparentnost,

³⁴² European Commission. *Serbia Report 2024*. European Commission, October 30, 2024. European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en.

³⁴³ Melanie Müller, Lea Maria Strack, Marina Vulović. The EU's Raw Materials Diplomacy: Serbia as a Test Case, <https://www.swp-berlin.org/publikation/the-eu-s-raw-materials-diplomacy-serbia-as-a-test-case>

³⁴⁴ European Commission. Growth Plan for the Western Balkans, https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/growth-plan-western-balkans_en.

³⁴⁵ European Environment Agency. Serbia country profile – SDGs and the environment, <https://www.eea.europa.eu/themes/sustainability-transitions/sustainable-development-goals-and-the/country-profiles/serbia-country-profile-sdgs-and>.

javne nabavke, borba protiv korupcije) kako bi tranzicija bila socijalno pravedna i politički održiva.³⁴⁶ Jačanje tehničkih kapaciteta opština za planiranje i sprovođenje zelenih projekata, upravljanje otpadom i vodama, te pristup EU i drugim izvorima finansiranja.³⁴⁷

Tabela 8: Preporuke EU Srbiji za unapređenje održivog razvoja

Preporuka	Odgovorna institucija	Metrika uspeha	Vremenski okvir
Usklađivanje klimatske i energetske politike sa EU ciljevima (<i>Green Agenda</i> , NDC, dekarbonizacija)	Ministarstvo rudarstva i energetike; Ministarstvo zaštite životne sredine	Usvojeni ažurirani NDC; zvanični plan za fazni izlazak iz uglja; povećanje učešća OIE u energetske bilanci (%)	Kratkoročno: do 2026. (NDC); Srednjoročno: 2030. (redukciona meta)
Ubrzanje harmonizacije zakonodavstva o zaštiti životne sredine (poglavlja 27 i 15)	Vlada RS; Narodna skupština; Ministarstvo zaštite životne sredine	Broj usklađenih zakona sa EU direktivama; učestalost i efikasnost inspekcija	Kratkoročno: do 2027
Održivo upravljanje prirodnim resursima i rudarstvom (litijum, bakar, sirovine)	Ministarstvo rudarstva i energetike; Agencija za zaštitu životne sredine	Broj sprovedenih procena uticaja na životnu sredinu (EIA/SEA); nivo transparentnosti javnih konsultacija	Srednjoročno: 2025–2030
Investicije u obnovljive izvore energije i zelenu infrastrukturu	Ministarstvo finansija; Ministarstvo energetike; lokalne samouprave	Obim investicija (mil. €); MW instalirane snage iz OIE; broj projekata finansiranih iz EU fondova	Srednjoročno: 2025–2030; Dugoročno: 2050

³⁴⁶ UN Serbia. Results report 2024, <https://serbia.un.org/sites/default/files/2025-05/un-serbia-arr—2024.pdf>.

³⁴⁷ EU. Action Document for the multiannual action in favour of Serbia for 2025–2027. Annex 5.

Upravljanje otpadom i vodnim resursima	Ministarstvo zaštite životne sredine; lokalne samouprave	Količina recikliranog otpada (%); broj novih postrojenja za preradu otpadnih voda	Kratkoročno: do 2027; Srednjoročno: 2030
Integracija SDG indikatora u planske i budžetske procese	Ministarstvo finansija; Republički zavod za statistiku	Postojanje nacionalnog SDG <i>dashboard</i> -a; redovno objavljivanje izveštaja; broj integrisanih SDG indikatora u budžetu	Kratkoročno: 2025–2026
Pravedna tranzicija i socijalna inkluzija	Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja; Nacionalna služba za zapošljavanje	Broj programa prekvalifikacija; broj korisnika socijalne zaštite obuhvaćenih tranzicionim merama	Srednjoročno: 2026–2030
Jačanje kapaciteta lokalnih samouprava za zelene projekte	Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave; opštine i gradovi	Broj lokalnih akcionih planova usklađenih sa SDG i <i>Green Agenda</i> ; procenat EU sredstava povučenih od strane opština	Kratkoročno: 2025–2027

Glavne preporuke EU za održivi razvoj Srbije prema tome uključuju: usklađivanje klimatske i energetske politike s ciljevima EU (*Green Agenda*); jačanje zakonodavstva i mehanizama implementacije u oblasti zaštite životne sredine; održivo upravljanje prirodnim resursima i odgovorno rudarstvo; investicije u zelenu infrastrukturu i tehnologije; integracija SDG indikatora u planske i budžetske procese; socijalna uključenost, pravedna tranzicija i vladavina prava; podizanje kapaciteta lokalnih samouprava i učinkovitosti javne uprave i drugo.

EU preporuke Srbiji za poboljšanje parametara održivog razvoja kombinuju tehničko-pravnu harmonizaciju sa EU *acquis*-om i širi reformski paket koji obuhvata energetska tranziciju, upravljanje prirodnim resursima, jačanje institucija i socijalnu dimenziju tranzicije. Njihova implementacija

zahteva koordinisanu politiku, adekvatno finansiranje i trajno uključivanje lokalnih aktera i civilnog društva kako bi se osigurala i ekološka i socijalna održivost promena.³⁴⁸

Planovi i strategije

Radi sprovođenja politike održivog razvoja u Srbiji potrebno je bilo doneti strategije, akcione planove i druga dokumenta, pre svega na nacionalnom nivou. Prvi sistematski dokument u oblasti za realizacije održivog razvoja u Srbiji bila je Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije (2008–2017), usvojena 2008. godine.³⁴⁹ Ova strategija bila je usklađena sa Milenijumskim razvojnim ciljevima i obuhvatila je tri stuba održivosti: ekonomski, socijalni i ekološki. Međutim, implementacija je ocenjena kao ograničena, pre svega zbog nedostatka institucionalne koordinacije, jasnih indikatora i finansijskih mehanizama.

Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina EU predstavlja krovni dokument za usklađivanje zakonodavstva Srbije sa evropskim pravom. U njemu su sadržane i oblasti koje direktno utiču na održivi razvoj: životna sredina (Poglavlje 27), energija (Poglavlje 15), klimatske promene, poljoprivreda, saobraćaj i socijalna politika. Urađeno je nekoliko revizija Nacionalnog programa za usvajanje pravnih tekovina EU, koje oslikavaju detaljne planove u vezi sa svim obavezama koje Srbija treba da realizuje kako bi ispunila kriterijume za članstvo U EU. Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina EU je ključni mehanizam kroz koji se održivi razvoj povezuje sa procesom evropskih integracija.

Republika Srbija je 2015. godine prihvatila Agendu 2030 Ujedinjenih nacija, a 2017. godine uspostavila je Nacionalni mehanizam za praćenje ciljeva održivog razvoja pri Vladi Republike Srbije. U saradnji sa UN

³⁴⁸ EU. Action Document for the multiannual action in favour of Serbia for 2025–2027. Annex 5.

³⁴⁹ Vlada Republike Srbije. *Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije (2008–2017)*. Beograd: Službeni glasnik RS, 2008.

rezidentnim koordinatorom izrađeni su tematski izveštaji o integraciji ciljeva održivog razvoja u nacionalne politike. Međutim, još uvek ne postoji jedinstvena nacionalna strategija koja bi objedinjeno obuhvatila ciljeve održivog razvoja.

Srbija je 2021. godine usvojila Zakon o klimatskim promenama, koji predviđa izradu Integrisanog nacionalnog energetskeg i klimatskog plana. Paralelno je pripremljena i Strategija niskougljeničnog razvoja do 2050. godine, s ciljem smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte i tranzicije ka održivim energetskeim rešenjima.

Na Samitu u Sofiji 2020. godine Srbija je, zajedno sa ostalim državama regiona, potpisala Deklaraciju o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan. Time se obavezala na sprovođenje mera u pet ključnih oblasti: dekarbonizacija, kružna ekonomija, smanjenje zagađenja, održiva poljoprivreda i zaštita biodiverziteta. Na nacionalnom nivou, predviđena je izrada posebnog Akcionog plana za implementaciju Zelene agende (u izradi je od 2023).

Nacionalni program zaštite životne sredine (2022–2030) usvojen je 2022. godine i definiše prioritetne oblasti zaštite prirodnih resursa, upravljanja otpadom, kvaliteta vazduha, voda i zemljišta, uz obavezu harmonizacije sa EU regulativama.³⁵⁰ Njegova implementacija povezana je s pregovorima o Poglavlju 27 u procesu pristupanja EU.

Strategija pametne specijalizacije usvojena je 2020. godine i ima za cilj povezivanje inovacija, digitalne transformacije i održivog razvoja, fokusirajući se na četiri prioritetne oblasti: informaciono-komunikacione tehnologije, mašinsku industriju, prehrambenu industriju i kreativne industrije. Na taj način, održivost se povezuje sa inovacijama i konkurentnošću privrede.³⁵¹

Na subnacionalnom nivou, lokalne samouprave usvajaju Lokalne akcione planove za zaštitu životne sredine, planove energetske efikasnosti i druge

³⁵⁰ Ministarstvo zaštite životne sredine RS. *Nacionalni program zaštite životne sredine 2022–2030*. Beograd: Vlada Republike Srbije, 2022.

³⁵¹ Vlada Republike Srbije. *Strategija pametne specijalizacije Republike Srbije (S4)*. Beograd: Službeni glasnik RS, 2020.

sektorske strategije koje se odnose na ciljeve održivog razvoja. Njihov značaj je posebno naglašen u procesu integracije Zelene agende, jer omogućavaju prilagođavanje globalnih i nacionalnih ciljeva lokalnom kontekstu.

U saradnji sa UN Srbija implementira Okvir UN za saradnju u oblasti održivog razvoja (2021–2025) (*UN Sustainable Development Cooperation Framework*), koji povezuje nacionalne prioritete sa Agendom 2030.³⁵² Takođe, kroz IPA fondove EU i programe kao što su *Green for Growth Fund* i *Western Balkans Investment Framework*, podržava se finansiranje projekata iz oblasti održive energije i životne sredine. Dokumentacioni okvir Srbije u oblasti održivog razvoja je što možemo primetiti širok i višeslojan, ali i fragmentisan. Dok pojedine strategije i akcioni planovi (npr. Nacionalni program zaštite životne sredine, Integrisani nacionalni energetski i klimatski plan) prate EU standarde i Agendu 2030, problem ostaje nedovoljna koordinacija između sektorskih politika, ograničeni institucionalni kapaciteti i spor tempo implementacije. Izazov predstavlja i činjenica da mnogi dokumenti ostaju na nivou formalnog usvajanja, bez adekvatnog sprovođenja i monitoringa.

Tabela 9: Ključni dokumenti održivog razvoja u Srbiji

Dokument/ Strategija	Godina usvajanja	Ključni fokus	Status implementacije
Nacionalna strategija održivog razvoja (NSOR)	2008 (2008–2017)	Integracija ekonomskog, socijalnog i ekološkog razvoja	Završena; ograničeni rezultati, nedostatak indikatora i koordinacije
Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina EU (NPAA)	periodično ažuriranje (npr. 2022)	Usklađivanje zakonodavstva sa EU <i>acquis</i> (životna sredina, energija, poljoprivreda, transport)	U toku; ključan instrument u procesu pristupanja EU

³⁵² United Nations Serbia. *UN Sustainable Development Cooperation Framework 2021–2025*. Belgrade: UN, 2021.

Agenda 2030 i SDGs – nacionalni okvir	2015 (prihvaćena); mehanizam 2017	Integracija Ciljeva održivog razvoja u nacionalne politike	Delimična integracija; nedostatak jedinstvene nacionalne SDG strategije
Zakon o klimatskim promjenama i Strategija niskougljeničnog razvoja	2021 (zakon); strategija do 2050	Smanjenje emisija GHG, energetska tranzicija, klimatska otpornost	U toku; izrada Integrisanog energetskog i klimatskog plana (INEKP)
Zelena agenda za Zapadni Balkan	2020 (Deklaracija iz Sofije)	Dekarbonizacija, kružna ekonomija, smanjenje zagađenja, održiva poljoprivreda, biodiverzitet	Nacionalni Akcioni plan u pripremi (od 2023)
Nacionalni program zaštite životne sredine (NPZZS)	2022 (2022–2030)	Upravljanje otpadom, voda, vazduh, zemljište, prirodni resursi	U toku; povezan sa Poglavljem 27 u pregovorima sa EU
Strategija pametne specijalizacije (S4)	2020	Inovacije, digitalna transformacija, održiva privreda (ICT, mašinstvo, prehrambena industrija, kreativne industrije)	U toku; vezana za EU fondove i inovacione politike
Lokalni akcioni planovi za zaštitu životne sredine (LAPZS)	različite godine (opštine i gradovi)	Upravljanje otpadom, energija, lokalna održivost	U toku; značajne razlike u kvalitetu i sprovođenju
UN Sustainable Development Cooperation Framework (UNSDCF)	2021–2025	Partnerstvo sa UN za implementaciju Agende 2030; socijalna inkluzija, zelena tranzicija	U toku; sprovođenje kroz zajedničke programe sa vladom i civilnim društvom

Ova tabela pokazuje da Srbija ima razvijen širok, ali i fragmentisan normativno-strateški okvir, u kojem postoje brojni dokumenti i akciona tela, ali nedostaje centralizovana strategija održivog razvoja nakon 2017. godine. Prema tome to ostaje i dalje najveći institucionalni izazov.

Trenutno stanje u zemlji

Republika Srbija je formalno preuzela Agendu 2030 i uspostavila mehanizme za praćenje SDG-a (Statistički zavod, mehanizmi pri vladi), kao i niz strateških dokumenata koji direktno utiču na ostvarenje ciljeva održivog razvoja: Nacionalni program zaštite životne sredine (NPZZS), zakonodavstvo o klimi i energetici, Program zaštite vazduha (i pripadajući akcioni plan 2022–2030), kao i integrisani naponi kroz NPAA i međunarodna partnerstva (EU, UN). Uprkos formalnim koracima i finansijskoj pomoći međunarodnih partnera, napredak je heterogen: neki indikatori se poboljšavaju, dok su u drugim oblastima zabeleženi značajni zaostaci (npr. tretman gradske otpadne vode, kvaliteta vazduha, ekološka inspekcija).³⁵³

Kada sagledamo institucionalni okvir i monitoring, možemo konstatovati da je poslednjih godina Srbija unapredila statistički i administrativni okvir za praćenje ciljeva održivog razvoja (redovni izveštaji o progresu; SDG indikatori dostupni na nacionalnom portalu), ali integracija indikatora ciljeva održivog razvoja u planske i budžetske procese ostaje i dalje ograničena. Sada postoji kapacitet prikupljanja podataka, ali je potrebna snažnija veza između podataka i politike.³⁵⁴

Što se tiče klimatske i energetske politike donet je zakonodavni okvir za klimatske promene i započeta je izrada Integrisanog nacionalnog energetskog i klimatskog plana. Međutim, ciljevi redukcije emisija i konkretni koraci za dekarbonizaciju, uključujući planove za fazni izlazak iz

³⁵³ United Nations Serbia. *2024 Annual Results Report*. Belgrade: United Nations, 2025.

³⁵⁴ Statistical Office of the Republic of Serbia. *Progress Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals by 2030 in the Republic of Serbia (Report for 2023)*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia, June 25, 2024.

uglja, zahtevaju dodatnu preciznost i dodatno finansiranje.³⁵⁵ Kod pitanja kvaliteta vazduha i upravljanja otpadnim vodama postoje nacionalni programi (*Air Protection Programme 2022–2030*) i akcioni planovi, ali ostvarenje ciljeva je izazvano slabošću infrastrukturnih kapaciteta i sporom realizacijom investicija za tretman otpadnih voda – naročito u urbanim centrima, što je istaknuto i u medijskim izveštajima o teškom zagađenju voda i odsustvu dovoljnog broja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.³⁵⁶ Kod upravljanja prirodnim resursima i rudarstva aktiviran je intenzivniji interes investitora za sirovine, posebno za litijum i razvoj baterija. To otvara mogućnosti za „zeleni” ekonomski rast, ali istovremeno postavlja velike izazove za procenu i upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima, štetnim posledicama po životnu sredinu, javnim učešćem i poverenjem zajednica. Sporovi oko rudarskih projekata pokazuju slabosti u modelima javnih konsultacija i sprovođenja. Kada pogledamo finansiranje i međunarodnu podršku vidimo da UN i EU pružaju znatnu tehničku i finansijsku podršku (UN SDP/ARR aktivnosti; IPA i druge linije finansiranja), ali ipak, upotreba dostupnih sredstava i projektna pripremljenost često su nedovoljni, što usporava transformacione investicije u infrastrukturu i zelene tehnologije.³⁵⁷

Sagledavajući glavne izazove, kako normativne tako i praktične, možemo zaključiti da kod normativnih izazova postoji velika fragmentacija strateškog okvira. Postoji veliki broj normativnih i strateških dokumenata (Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije, Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina EU, Nacionalni program zaštite životne sredine, zakon o klimi, *Air Protection Programme*, Zelena agenda), ali nedostaje objedinjena, međuresorna strategija koja bi jasno postavila prioritete, odgovornosti i mehanizme nadgledanja za sve ciljeve održivog

³⁵⁵ United Nations Serbia. *2024 Annual Results Report*. Belgrade: United Nations, 2025.

³⁵⁶ The Government of the Republic of Serbia. *Air quality programme of the republic of Serbia for the period 2022–2030 with an action plan*, https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2023-03/en_aq_programme_adopted_version.pdf.

³⁵⁷ United Nations Serbia. *2024 Annual Results Report*. Belgrade: United Nations, 2025.

razvoja. To otežava koherentnu alokaciju budžetskih sredstava. S druge strane, u praksi, postoji nedovoljna harmonizacija sa EU *acquis*. Iako postoji formalna težnja ka usklađivanju (poglavlja 27 i 15), transpozicija pravila bez adekvatnih sprovođenja inspekcija, kaznenih mehanizama i pravne sigurnosti ograničava efikasnost regulatorne promene.³⁵⁸ Takođe postoji nedostatak robustnih smernica i praksi za obezbeđivanje ekoloških standarda, zaštite prava lokalnih zajednica i transparentnosti u procesima izdavanja dozvola stvara pravnu nesigurnost i konflikte.

Izraženi izazovi u okviru faze implementacije mogu se ogledati kroz infrastrukturni jaz u osnovnim uslugama. Nedovoljan tretman otpadnih voda i neadekvatno upravljanje komunalnim otpadom pokazuju veliki investicioni deficit. Izgradnja prečišćivača i postrojenja za reciklažu teče sporo u odnosu na ciljeve EU. Postoji veliki obim neprečišćene otpadne vode u Beogradu i drugim gradovima.³⁵⁹ Kada su u pitanju kapaciteti javne uprave i lokalnih samouprava primetno je odsustvo tehničkog i administrativnog kapaciteta na lokalnom nivou koje otežava pripremu projekata, povlačenje sredstava i održivo upravljanje projektima. Razlike između opština u Srbiji su velike.³⁶⁰ Projekti koji utiču na lokalne ekosisteme (npr. rudarski projekti) često izazivaju proteste i političku polarizaciju – reflektujući slabosti u procesima javnih konsultacija i kompenzacije. To usporava i povećava rizik od kašnjenja ili pravnih sporova, zagađenja životne sredine i slično. Finansijska održivost i projektna zrelost u Srbiji su upitni. Mnogi lokalni i nacionalni projekti nisu dovoljno pripremljeni da iskoriste EU instrumente i međunarodne finansijske mehanizme, što produžava „pripremnu fazu” i kašnjenje implementacije.³⁶¹

³⁵⁸ European Commission. Serbia 2024 Report, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en?filename=Serbia+Report+2024.pdf

³⁵⁹ Reuters. “Serbia, EU Agree Closer Ties on Sustainable Raw Materials, Battery Production, EVs.”. Reuters, July 19, 2024.

³⁶⁰ Statistical Office of the Republic of Serbia. *Progress Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals by 2030 in the Republic of Serbia (Report for 2023)*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia, June 25, 2024.

³⁶¹ United Nations Serbia. *2024 Annual Results Report*. Belgrade: United Nations, 2025.

Srbija, kao i druge zemlje Zapadnog Balkana, znatno zaostaju za EU, ali i za većim brojem zemalja sveta u domenu zaštite životne sredine. To je pre svega zbog zagađenosti vazduha, neprečišćavanja i zagađenosti vodnih resursa i neadekvatnog upravljanja otpadom. Problem je i u svesti pre svega političara, ali i većine stanovnika u stavovima da je za čistu životnu sredinu potrebno da zemlja bude razvijena i bogata, pa se održivi razvoj odlaže uglavnom do nekih boljih vremena. Promena ovakvih uvreženih stavova zahteva informisanje na svim nivoima – i putem medija, i obrazovnog sistema, i na lokalnim nivoima. Za ekološka i zelena rešenja nije neophodno bogatstvo, jer se ona mogu postići i udruživanjem pojedinaca na lokalnom nivou, ali pre svega i dizanjem svesti da je svima nama odgovornost da se borimo za čist vazduh i vodu i za kvalitetno ekološko okruženje.

U poslednjem klasteru – Zelena agenda, Zapadni Balkan beleži značajnu divergenciju u odnosu na EU i čak i pogoršanje. Taj jaz se širi, ocenio je OECD, i obrazložio da oblasti u kojima performanse regiona stagniraju ili se pogoršavaju nadmašuju one u kojima ima napretka. Navodi se da je Zapadni Balkan počeo da sprovodi politike usmerene ka zelenijoj ekonomiji, ali da je napredak slab, posebno u smanjenju emisije ugljenika, kao i da rastu bojazni zbog neefikasne upotrebe resursa.³⁶² Visok nivo nepoverenja prema političarima u regionu, zloupotreba međudržavnih sporova u političkom marketingu i nedovoljna politička spremnost za preuzimanje odgovornosti, dovode do zaključka da je veoma teško očekivati suštinsku saradnju.³⁶³

Za kreatore politike u narednom periodu biće neophodan: (1) rad na daljoj dekarbonizaciji – postepeno ukidanje uglja, energetska efikasnost, decentralizacija proizvodnje energije, suzbijanje energetskog siromaštva, optimizacija energetske i transportne sistema, transformisanje industrije, korišćenje održivih formi obnovljivih izvora energije; (2) ubrzano ulaganje u

³⁶² OECD (2025), Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans 2025, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/bc0babf3-en>.

³⁶³ Sanja Jelisavac Trošić, and Mitko Arnaudov. "What are the Realistic Capabilities of the Berlin Process and the Open Balkans Initiative?" *The Review of International Affairs* 74 (2023): 59–85, https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2023.74.1187.3, p. 80.

klimatske akcije; (3) uključivanje svih zainteresovanih strana u proces donošenja odluka koji mora biti transparentan i participativan – osigurati pristup građana informacijama o ekološkim pitanjima kao preduslov za pravilno učešće javnosti u dizajniranju odluka, i (4) u slučaju povrede ekoloških prava građana osigurati adekvatan pristup pravdi što se može postići izgradnjom nezavisnog pravosudnog sistema. Zelena ekonomija se ne može razviti bez dobrog javnog upravljanja, obezbeđenja transparentnosti i pravičnosti u ovoj oblasti. Na kraju, bitna je i koherentnost politika i postizanje konsenzusa među ključnim donosiocima odluka, te podizanje svesti o neophodnosti integracije pitanja životne sredine u planove razvoja ili smanjenja siromaštva u zemlji. Politike zelenog rasta imaće stvarnu polugu i realno uporište samo ako su centralne agencije, kao što je ministarstvo finansija, u središtu njihove razrade.³⁶⁴

Srbija se nalazi na raskrsnici centralne i jugoistočne Evrope, sa plodnom Dunavskom ravnicom u severnom delu zemlje, i ima dobre klimatske i zemljišne uslove pa organski proizvodi mogu biti jedan od faktora ekonomskog razvoja i promocije zemlje.³⁶⁵ Srbija ima prirodne resurse i sve druge potrebne uslove za intenzivno bavljenje stočarstvom. Uloga stočarstva je važna u održivom razvoju sela posebno u brdsko-planinskim područjima, u nerazvijenim i pograničnim opštinama. Priroda Srbije je povoljna za uzgoj krمنog bilja (lucerke i crvene deteline), veštačkih livada, kao i slobodne ispaše. Međutim, raspoloživi smeštajni kapaciteti (pre svega na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima) nisu iskorišćeni u dovoljnoj meri, a primetan je i trend smanjivanja broja grla stoke, pa se sektor stočarstva najvećim delom karakteriše opadajućim trendom u broju grla najznačajnijih kategorija stoke. Ekonomska ocena razvoja poljoprivrede često se iskazuje i preko udela stočarstva u ukupnom prihodu agrara, pa

³⁶⁴ Žarko Đorić. „Zelena ekonomija i održivi razvoj u zemljama Zapadnog Balkana”. *Ekonomске ideje i praksa* 41 (2021).

³⁶⁵ Sanja Jelisavac Trošić, Biljana Stojanović-Višić, and Vladeta Petrović. “New opportunities for further improvement of economic cooperation between Serbia and China”. *The Review of International Affairs* 69 (2018): 21–35. p. 32.

se tako udeo stočarstva u razvijenim zemljama kreće se od 60 do 80%, dok je u Srbiji oko 30%. Povećanje udela stočarstva doprinelo bi održivom razvoju gazdinstva i sela (ekonomska održivost), očuvanju plodnosti zemljišta (ekološka održivost) i usporavanju migracije i odlasku mladih sa sela (socijalna održivost). Stočarstvo je stub održivog razvoja sela, pa je shodno tome potreban kontinuitet jasne, dosledne i dugoročno održive agrarne politike prema poljoprivredi (posebno stočarstvu) i selu u celini.³⁶⁶

Ostvareni rezultati i potrebne promene

Praćenje napretka u ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja važan je aspekt implementacije Agende za održivi razvoj do 2030. godine. Izveštaj koji je izašao u aprilu 2025. godine opisuje kolektivne napore 20 organizacija UN u Srbiji, koje tesno sarađuju sa Vladom Republike Srbije, civilnim društvom i partnerima na unapređenju Ciljeva održivog razvoja. Oblasti fokusa uključuju zelenu transformaciju, ulaganja u ljudski kapital i jačanje upravljanja i ljudskih prava.³⁶⁷

Okvir saradnje Ujedinjenih nacija za održivi razvoj sa Republikom Srbijom 2021–2025. bio je dokument od velikog značaja za planiranje i implementaciju preporuka Ujedinjenih nacija na nivou zemlje, u prevazilaženju uticaja pandemije COVID-19 i rešavanju ključnih razvojnih prioriteta i izazova. U ovom petogodišnjem planu, ka postizanju Agende 2030 i Ciljeva održivog razvoja i obezbeđivanju zelenije, zdravije i bolje budućnosti, niko nije zapostavljen. Ujedinjene nacije u Srbiji predviđaju da će do 2025. godine, kroz partnerstva i pomoć EU, Srbija ostvariti značajan napredak ka tri strateška prioriteta: 1. Da Srbija koristi pun potencijal zelene, održive i inkluzivne ekonomije; 2. Dobrobit, socijalna pravičnost i ljudski potencijal nalaze se u središtu sistema, politika i prakse; 3. Izgradnja poverenja i međusobne odgovornosti putem vladavine prava

³⁶⁶ Jonel Subić, and Zorica Vasiljević. „Analiza stanja i prioriteta za ekonomski održivi razvoj stočarstva u Srbiji”. (2022): 11–22.

³⁶⁷ United Nations Serbia, United Nations Serbia 2024 Results Report, 29 April 2025.

i poštovanja ljudskih prava i obaveza. Strateški prioriteti treba da se ostvare kroz osam međusobno povezanih ishoda dizajniranih da unaprede ostvarenje Ciljeva održivog razvoja. Vlada Srbije i sistem Ujedinjenih nacija dele odgovornost za postizanje ovako planiranih rezultata.³⁶⁸

Nacionalna vizija održivog razvoja u Srbiji inspirisana je Agendom 2030, a u skladu je sa zahtevima pristupanja Evropskoj uniji grupisanih u šest oblasti tematskih EU politika pregovaračkog okvira.³⁶⁹ Ovaj okvir usmerava kretanje Srbije putem niskouglednog, otpornog i inkluzivnog rasta strateški oslonjenog na komplementarnost Ciljeva održivog razvoja i Zelene agende.³⁷⁰ Evropska unija je na svoje partnere sa Zapadnog Balkana proširila Evropski zeleni dogovor kao implementacionu strategiju postizanja Ciljeva održivog razvoja.³⁷¹ Dobro planiran oporavak može da podrži put Srbije ka ostvarenju Ciljeva održivog razvoja do 2030. To bi trebalo ostvariti rešavanjem problema kao što su socijalna isključenost, nejednakost, i nedosledno donošenje i sprovođenje javnih politika u oblasti ljudskih prava, koji mogu da uspore Ciljeve održivog razvoja.³⁷²

³⁶⁸ Vlada Republike Srbije, UN Srbija, Okvir saradnje Ujedinjenih nacija za održivi razvoj sa Republikom Srbijom 2021–2025, 4. februar 2022.

³⁶⁹ Evropska komisija 2020. Jačanje procesa pristupanja – Kredibilna EU perspektiva za Zapadni Balkan. Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu, i Komitetu regiona COM (2020) 57 finalno. Brisel, 5. 2. 2020.

³⁷⁰ Evropska komisija 2020. Radni dokument službi Komisije. Smernice za sprovođenje Zelene agende za Zapadni Balkan, prateći dokument uz Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu, i Komitetu regiona. Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan SWD (2020) 223 finalno. Brisel, 6. 10. 2020.

³⁷¹ Evropska komisija 2020. Radni dokument službi Komisije. 2020. Ostvarenje Ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija – Sveobuhvatni pristup ambicioznom programu Evropske komisije za sprovođenje Ciljeva održivog razvoja u EU SWD(2020) 400 finalno, Brisel, 18. 11. 2020.

³⁷² Vlada Republike Srbije, UN Srbija, Okvir saradnje Ujedinjenih Nacija za održivi razvoj sa Republikom Srbijom 2021–2025, <https://serbia.un.org/sites/default/files/2022-02/okvir-saradnje-un-za-odrzivi-razvoj-srbija-2021-2022.pdf>, p. 5.

Srbiji je u oblasti održivog razvoja najpre potrebno da konsoliduje strateški okvir, kao i da ojača povezanost sa budžetom. Najbolji koraci su izrada Nacionalne strategije održivog razvoja, koja treba da objedini sve ciljeve održivog razvoja, Zelenu agendu i ključne sektorske strategije, uz jasnu mehaniku povezanosti sa nacionalnim budžetom i međuministarskim koordinatorom. To bi olakšalo mogućnost praćenja i pojačalo odgovornost. Glavni nosioci ovih dokumenata trebalo bi da budu Vlada Republike Srbije i Ministarstvo finansija. Fokus Srbije treba da bude na osnovnu infrastrukturu – otpadne vode, čvrsti otpad, kvalitet vazduha. Prioriteti u toj oblasti treba da budu finansiranje i ubrzanje izgradnje prečišćivača otpadnih voda u urbanim centrima i regionalnim sistemima upravljanja čvrstim otpadom. Preporuka za ostvarenje bila bi kombinacija javnih investicija i partnerstva (EU IPA, EBRD, EIB). Transparentnost javnih nabavki i kvaliteta projekata mora biti unapređena, a najodgovorniji za ove projekte su Ministarstvo zaštite životne sredine, kao i lokalne samouprave.

Srbija, osim toga, mora reformisati regulatorni okvir za rudarstvo i sirovine, da bi uvela strože standarde za EIA/SEA, obavezne socijalne i ekološke kriterijume za dozvole, jasne mehanizme za kompenzaciju i participaciju lokalnih zajednica i drugo. Time bi se smanjili konflikti i povećala privlačnost održivih investitora. Ovo treba, pre svega, da bude odgovornost Ministarstva rudarstva i energetike, kao i Agencije za zaštitu životne sredine. Jačanje kapaciteta i projektne pripremljenosti lokalnih vlasti inače je neophodno da bi se proširio krug odgovornih i onih koji bi trebali da preduzimaju akcije za ispunjenje ciljeva održivog razvoja. To bi se moglo ubrzati pomoću programa tehničke pomoći i „one-stop” servisa za pripremu projekata (*feasibility, procurement, environment*) usmerenih na opštine, čime bi se moglo ubrzati povlačenje EU sredstava. Ovaj deo posla trebalo bi da uradi Ministarstvo državne uprave, sa međunarodnim partnerima.³⁷³

³⁷³ Statistical Office of the Republic of Serbia. *Progress Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals by 2030 in the Republic of Serbia (Report for 2023)*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia, June 25, 2024.

Naša država trebala bi da uvede bolji monitoring i integraciju ciljeva održivog razvoja u budžetiranje. To bi se moglo ostvariti uspostavljanjem operativne kontrolne table ciljeva održivog razvoja povezane sa godišnjim budžetom. Cilj bi bio da svaka veća budžetska linija ima pokazatelj doprinosa određenom cilju održivog razvoja, a treba tu iskoristiti iskustva drugih zemalja i regija. Ministarstvo finansija i Republički zavod za statistiku bili bi najpogodniji za ove poslove. Osim svega navedenog potrebno je obratiti posebnu pažnju na socijalnu dimenziju i pravednu tranziciju. To bi bilo najbolje ostvariti sa programima prekvalifikacije i socijalne zaštite za sektore pogođene dekarbonizacijom (rudarenje, termoelektrane), uz inkluzivni dijalog sa sindikatima i lokalnim zajednicama. Ovi poslovi bi trebalo da budu prioritet Ministarstva rada i Nacionalne službe za zapošljavanje.³⁷⁴

Srbija poseduje institucionalne okvire i međunarodnu podršku koja može omogućiti napredak ka ciljevima održivog razvoja, ali premošćavanje jaza između strateškog planiranja i operativne implementacije zahteva konsolidaciju strategija, ubranu infrastrukturu za osnovne ekološke usluge, jačanje upravljanja prirodnim resursima, te sisteme finansiranja i praćenja koji eksplicitno povezuju politiku i budžet. Ako bi se ovi elementi intenzivirali u narednih 3–7 godina, postojala bi realna perspektiva znatnog poboljšanja većine ključnih parametara ciljeva održivog razvoja u Srbiji.

U Srbiji je značajno izgraditi dugoročno održivu ekonomiju čiji se koncept zasniva na ekonomskom razvoju usklađenom sa ekološkim osnovama. Održivi razvoj u Republici Srbiji predstavlja ključni strateški okvir usklađivanja nacionalnih politika sa Agendom 2030 i ciljevima održivog razvoja. Uprkos institucionalnim naporima, postoje brojni izazovi u pogledu koordinacije, dostupnosti podataka, političke doslednosti i uključenosti društvenih aktera.

Preporuke za poboljšanje pitanja održivog razvoja u Republici Srbiji podrazumevale bi pre svega jačanje institucionalne koordinacije. Potrebno je formirati centralno koordinaciono telo pri Vladi Srbije sa jasnim mandatom za praćenje i usmeravanje svih aktivnosti vezanih za održivi razvoj. Trebalo

³⁷⁴ United Nations Serbia. *2024 Annual Results Report*. Belgrade: United Nations, 2025.

bi uspostaviti mehanizme međusektorske saradnje između ministarstava, agencija i lokalnih samouprava radi boljeg usklađivanja politika. Posle jačanja institucionalne koordinacije potrebno je unapređenje statističkih i analitičkih kapaciteta. Investirati u razvoj indikatora za ciljeve gde podaci nedostaju, posebno u oblastima zaštite životne sredine i socijalne jednakosti, bio bi pravi potez. Zatim uspostaviti otvorene digitalne baze podataka dostupne javnosti, koje bi omogućile praćenje napretka i komparaciju sa međunarodnim standardima. Nakon ovih koraka za poboljšanje pitanja održivog razvoja od velikog značaja bilo bi finansiranje održivog razvoja, pre svega kroz uvođenje „zelenog budžeta” koji bi obezbedio da budžetske stavke budu usklađene s ciljevima održivog razvoja. Potrebno je i povećati učešće javnih investicija u obnovljive izvore energije, energetske efikasnost i cirkularnu ekonomiju, uz naravno podsticanje javno-privatnih partnerstava za finansiranje održivih projekata.

Za poboljšanje pitanja održivog razvoja u Republici Srbiji trebalo bi uraditi lokalizaciju ciljeva održivog razvoja. Podržati lokalne samouprave u izradi lokalnih akcionih planova za implementaciju održivog razvoja. Uspostaviti regionalne centre za održivi razvoj koji bi pružali podršku malim opštinama i koordinirali lokalne inicijative. Naravno, trebalo bi i uključiti civilno društvo i građane, tj. ojačati saradnju sa civilnim društvom, univerzitetima i istraživačkim institucijama u procesu formulacije i evaluacije politika. Osim toga, promovisati obrazovanje za održivi razvoj kroz školske programe i javne kampanje. Zatim razviti mehanizme participativnog odlučivanja, uključujući javne konsultacije i digitalne platforme.

Ono što je najvažnije je usvojiti Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030 kao krovni dokument koji objedinjuje sve sektorske politike i obezbediti kontinuitet u implementaciji nezavisno od promena vlasti, kroz zakonski obavezujuće okvire. Poboljšanje implementacije održivog razvoja u Srbiji zavisi od jačanja institucionalnih kapaciteta, integrisanja ciljeva održivog razvoja u sve nivoe javnih politika, povećanja transparentnosti i aktivnog uključivanja građana i civilnog društva. Samo kombinacijom političke volje, adekvatnog finansiranja i participativnog pristupa moguće je ostvariti transformativne promene.

ZAKLJUČAK

Održivi razvoj je relativno novi koncept, koji je uveden s ciljem da se prevaziđu nedostaci prethodnih modela društvenog i ekonomskog razvoja. Prethodni razvojni modeli zapostavljali su pitanja zaštite životne sredine, a sve u trci za ostvarenjem većeg profita. Održivi razvoj teži uspostavljanju ravnoteže između različitih dimenzija razvoja, pre svega između ekonomske, ekološke i socijalne dimenzije razvoja. U međuvremenu je došlo do velike promene u načinu razmišljanja i stavovima o razvoju. Ekonomisti i drugi počinju da shvataju da ekonomski razvoj, koji erodira prirodu, često nije uspешan, već upravo suprotno – da je štetan po životnu sredinu, po zdravlje stanovnika, po prirodna staništa životinja i mnogo čemu drugom. Strategije razvoja i programi razvoja koji ne uzimaju u obzir adekvatno stanje kritičnih resursa, kao što su šume, zemljišta, travnjaci, slatke vode, priobalna područja i ribarstvo, mogu degradirati bazu resursa, tj. prirodni kapital od koga zavisi budući rast i razvoj.

Ekonomska dimenzija održivog razvoja odnosi se na način na koji ekonomske aktivnosti i razvojne politike, kao i institucije sistema, treba da budu organizovane tako da podržavaju dugoročni prosperitet, bez devastacije prirodnih resursa, degradacije životne sredine, ili generisanja neodrživih socijalnih nejednakosti. Ova dimenzija, zajedno sa ekološkom i socijalnom dimenzijom održivog razvoja, čini tri međusobno povezane komponente održivog razvoja tzv. „tri stuba”. Ekonomska dimenzija održivog razvoja je jedna od najranjivijih, budući da je pod stalnim pritiskom posebnih interesa određenih poslovnih ili političkih tela, organizacija i institucija. Ekonomska dimenzija održivog razvoja traži nove odgovore na izazove globalnog nadmetanja u ostvarivanju konkurentске prednosti kroz efikasnije korišćenje i povećanje produktivnosti raspoloživih resursa, vodeći računa pri tome da se otklone ili minimiziraju negativni uticaji na životnu sredinu. To zahteva fundamentalne i dugoročne promene u načinu razmišljanja, u načinu obračuna novostvorene vrednosti, evaluaciji profita, uopšte u dosadašnjem načinu poslovanja.

Ekološka dimenzija održivog razvoja podrazumeva očuvanje prirodnog kapitala, ekosistema, biodiverziteta, voda, zemljišta, atmosferskog vazduha, na način koji omogućava zadovoljenje potreba sadašnjih generacija bez kompromitovanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje. Značaj ekološke dimenzije ogleda se u tome što bez zdravih i funkcionalnih ekosistema ne mogu da opstanu ni društveni ni ekonomski sistemi. U okviru ekološke dimenzije održivog razvoja prirodni resursi se moraju koristiti tako da se ne prekoračuju granice regeneracije, da se odupiru degradaciji ekosistema, da se štiti životna sredina i biodiverzitet, i da se održavaju kapaciteti koji omogućavaju otpornost prirodnih sistema. Zbog toga što postoji apsolutna ili relativna konkurencija između potreba za razvojem infrastrukture, stanovanjem, poljoprivredom, industrijom i potrebom zaštite ekosistema, svaka država mora imati sistemsko planiranje i zakonski okvir zaštite životne sredine.

Socijalna dimenzija održivog razvoja odnosi se na promociju ravnopravnosti, inkluzivnosti i poboljšanja kvaliteta života ljudi, na unapređenje zdravlja ljudi, obezbeđivanje sredstava za život kroz rad i unutrašnju socijalnu pravdu. Vremenom je postalo jasno da socijalna pitanja – siromaštvo, nejednakost, ljudska prava, obrazovanje i zdravlje – čine suštinsku komponentu održivosti. Socijalna dimenzija zato obuhvata niz politika i ciljeva: smanjenje siromaštva i gladi, univerzalni pristup zdravstvenim i obrazovnim uslugama, socijalnu zaštitu, rodnu ravnopravnost, prava osoba sa invaliditetom, inkluziju marginalizovanih grupa i instrumente za jačanje društvene otpornosti na krize. Socijalna dimenzija održivog razvoja u literaturi posmatra se kao proces stvaranja pravednijeg društva u kojem su zadovoljene osnovne potrebe svih članova zajednice. To podrazumeva pristup osnovnim resursima – vodi, hrani, energiji, obrazovanju i zdravlju – ali i šire društvene aspekte poput jednakih mogućnosti za sve, socijalne pravde i participacije građana u donošenju odluka.

Poslednjih godina sve više se prepoznaje značaj kulture kao četvrte dimenzije održivog razvoja. Kulturna dimenzija održivog razvoja ne samo da podržava druge aspekte održivog razvoja, već ih i povezuje, dajući razvoju ljudsku i identitetsku dimenziju. Kultura utiče na to kako ljudi žive,

šta vrednuju, kako koriste prirodne resurse oko sebe i kako oblikuju svoje zajednice. Tradicije i lokalna znanja često uključuju održive prakse u poljoprivredi, ribolovu ili šumarstvu, koje su se prenosile generacijama.

Institucionalizacija održivog razvoja započeta je jačanjem međunarodnog normativnog okvira, pre svega kroz dokumente poput *Agende 21* (1992) i *Agende 2030* (2015), koju su usvojile članice Ujedinjenih nacija. Agenda 2030 za održivi razvoj predstavlja jedan od najambicioznijih globalnih razvojnih planova u savremenoj međunarodnoj politici. Njena formulacija nije bila jednostrani proces, već rezultat intenzivne saradnje između država članica Ujedinjenih nacija, međunarodnih organizacija, civilnog društva i privatnog sektora. Uloga međunarodne zajednice bila je ključna u osmišljavanju i usvajanju ovog dokumenta, jer se radi o univerzalnom okviru koji teži da obuhvati socijalne, ekonomske i ekološke dimenzije razvoja. Evropska unija ima značajan broj direktiva i uredbi kojima uređuje oblast održivog razvoja. Procena napretka zemalja Evropske unije u ostvarivanju 17 ciljeva održivog razvoja pokazuje da je EU kao celina zabeležila značajan napredak u nekim oblastima, ali da i dalje postoji velika heterogenost među državama članicama i brojni ciljevi i dalje ostaju van domašaja za 2030. godinu.

Država jeste centralni, ali ne i jedini akter u ostvarivanju održivog razvoja. Njena uloga se može videti kroz stvaranje pravila i institucija, korekciju tržišnih neuspeha, uspostavljanje javnih investicija i socijalne zaštite, koordinaciju višestrukog upravljanja i operativno sprovođenje međunarodnih okvira poput ciljeva održivog razvoja. Istovremeno, efikasnost državnih politika zavisi od njihove sposobnosti da integrišu tehnološke, ekonomske i političke aspekte i da obezbede pravičan, socijalno održiv prelaz. Uspešno upravljanje održivim razvojem zavisi od kombinacije institucionalnih kapaciteta, inovativnih politika i političke volje.

Preduzeća imaju značajan uticaj na prirodne resurse, ekosisteme i društvene strukture, ali istovremeno raspolažu i kapacitetima za inovacije, investicije i transformaciju tržišta. Održivi razvoj u poslovnom kontekstu zahteva integraciju ekonomskih, ekoloških i socijalnih dimenzija u poslovne strategije, procese i modele. Pitanje održivog razvoja kompanija se

najčešće i razmatra kroz koncept korporativne društvene odgovornosti. Korporativna društvena odgovornost podrazumeva dobrovoljno preuzimanje odgovornosti od strane preduzeća za posledice njihovih aktivnosti na društvo i životnu sredinu. Dok određena preduzeća aktivno učestvuju u zaštiti životne sredine i unapređenju društvene dobrobiti, druga nanose ozbiljnu, ponekad i nepopravljivu štetu ekosistemima. Ova dihotomija otvara pitanja o efikasnosti pravnih regulativa, korporativnoj etici i granicama profita u odnosu na principe održivosti.

Uloga pojedinca u održivom razvoju ne svodi se samo na pasivne potrošače, već na aktivne aktere koji kroz svoje odluke i ponašanje doprinose transformaciji društva ka održivijim obrascima. Održivi razvoj nije moguće posmatrati samo „odozgo“, kroz regulacije i politike, već i „odozdo“, kroz delovanje pojedinaca i zajednica. Upravo svakodnevne odluke pojedinaca – od potrošačkih navika, načina prevoza, obrazaca ishrane do građanske participacije – stvaraju osnove koje omogućavaju da se načela održivosti pretoče u praksu. Odluke o kupovini lokalnih i ekološki prihvatljivih proizvoda, smanjenju potrošnje energije i vode, ili izbor održivih načina prevoza utiče ne samo na smanjenje ekološkog otiska već i na signalizaciju tržištu o rastućoj potražnji za održivim dobrima i uslugama. Učešće u javnim raspravama, lokalnim skupštinama i organizacijama civilnog društva doprinosi demokratizaciji procesa i jačanju legitimnosti politika održivog razvoja. Na taj način pojedinci nisu samo primaoci već i kreatori politika, čime se osigurava inkluzivnost i dugoročna održivost razvojnih strategija. Pojedinci igraju ključnu ulogu u zaštiti životne sredine, kako kroz sopstvene životne stilove i potrošačke odluke tako i kroz kolektivno delovanje. Njihov uticaj može biti dvosmeran – doprinos očuvanju prirode ili njeno ugrožavanje. Međutim, kada se pojedinci organizuju u pokrete, NVO ili digitalne mreže, njihova moć višestruko prevazilazi individualne kapacitete. Stoga je uloga pojedinca neraskidivo povezana sa širim društvenim i političkim strukturama koje omogućavaju ostvarivanje održivog razvoja.

Pored koncepta održivog razvoja od velikog značaja je sagledati karakteristike i zelene ekonomije, jer se ova dva pojma ne mogu

posmatrati nezavisno. Problemi i izazovi sa kojima se čitav svet suočava, njihov značaj i ulogu čine još većim. Pojam i značaj zelene ekonomije ne zamenjuje održivi razvoj, ali ono što je važno i na šta je pažnja usmerena jeste da se postizanje održivosti ne može se postići bez pravilnog ekonomskog pristupa. Zbog toga je i koncept zelenih finansija postao sve izraženiji, jer je široko prihvaćen stav da globalni finansijski sistemi treba aktivno da doprinesu zaštiti životne sredine i održivom razvoju. Ovaj stav je proizašao iz sve veće ugroženosti za održavanjem blagostanja u svetu, a jedan od načina prevazilaženja sve učestalijih kriza jeste kreiranje zelenih finansijskih proizvoda i usluga, zasnovanih na održivom razvoju. Da bi se do rezultata došlo, potrebno je mnogo promena, zbog toga je transformacija ekonomije i zelenih finansija od izuzetnog značaja, ali ono što je važno jeste neophodnost uključivanja i privatnog sektora za finansijsku pomoć, jer javni sektor ne može da obezbedi sva finansijska sredstva za rešavanje ovih problema. Usmeravajući se ka oblastima delovanja, pojedini autori prave razliku između zelenog finansiranja usmerenog ka prikupljanju sredstava za rešavanje klimatskih i ekoloških problema, kao i upravljanja finansijskim rizicima vezanim za navedene probleme, dok održivo finansiranje ide i korak dalje jer sažima ekološke, socijalne i upravljačke rizike, radi povećanja dugoročnih investicija u održive ekonomske aktivnosti i projekte.

Analizirajući promene koje se dešavaju u globalnoj ekonomiji, preispitivanjem dosadašnjih načina proizvodnje, uz akcenat na eliminisanju otpada i korišćenju raspoloživih resursa u kontinuitetu, doprinele su i stvaranju novog koncepta pod nazivom cirkularna ekonomija. Upoređujući nove, unapređene i održive ekonomske modele, cirkularna ekonomija sve više izbija u prvi plan ekonomskih modela koji se stavljaju u fokus za istraživanje i njihovu direktnu primenu. U osnovi ovog koncepta je novi model proizvodnje i potrošnje, orijentisan na ograničenu upotrebu resursa, sa fokusom na zaštitu životne sredine i boljeg životnog standarda stanovništva. Ideja se zasniva na pronalaženju novih rešenja, ideja i inovacija koje bi ovom procesu mogle da pomognu i omoguće njegovu održivost. Cirkularna ekonomija ima za cilj da transformiše

trenutnu, uglavnom linearnu ekonomsku paradigmu proizvodnje i distribucije proizvoda – poznatu kao „uzmi, napravi i odloži” – u onu koja minimizira odlaganje. Akcenat je na eliminisanju otpada i korišćenju raspoloživih resursa u kontinuitetu, što uključuje ponovnu upotrebu i reciklažu koja predstavlja suštinu cirkularne ekonomije. Prema stavu EU, umesto tradicionalnog linearnog ekonomskog modela, cirkularna ekonomija zasniva se na deljenju, zakupu, ponovnoj upotrebi, popravci, redizajnu i reciklaži, u (skoro) zatvorenom krugu, gde su proizvodi i materijali koje sadrže visoko vrednovani, što podrazumeva smanjenje otpada na minimum. Upravo zbog nedovoljnog korišćenja ili nepravilnog odlaganja proizvoda nakon upotrebe, postoji mnogo koraka na putu u kojima se resursi gube iz ekonomije, a sprečavanje tih gubitaka i pronalaženje alternativnih upotreba jedan je od prioriteta cirkularne ekonomije. Zbog toga se među najperspektivnijim pristupima promociji održivog razvoja i ističe cirkularnost. Međutim, kako bi ona u potpunosti bila primenjiva i dalje postoje neslaganja u vezi sa utemeljenom strategijom za usmeravanje firmi u sprovođenju adekvatne tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji. Iz tog razloga, mnogi autori smatraju da principi na kojima se zasniva cirkularna ekonomija jesu ključni koraci prema održivom razvoju, a tri principa (3R) koja se smatraju osnovom su smanjenje (*Reduce*), ponovna upotreba (*Reuse*) i recikliranje (*Recycle*). Navedeni principi i strategije koji se primenjuju u okviru cirkularne ekonomije, u osnovi imaju fokus usmeren pre svega na minimiziranje otpada i optimizovanje efikasnosti resursa, ali u svojim proširenim verzijama R principa i strategija (u monografiji je prikazano R10, ali ima ih još), oni se bave i preispitivanjem naših potrošačkih potreba i na kompletno sagledavanje životnog ciklusa proizvoda. Takvim pristupom stvaraju se nove ekonomske mogućnosti i podstiču inovacije, što je sve neophodno za održivi razvoj i cirkularnu ekonomiju. Nakon prihvatanja koncepta cirkularne ekonomije nastali su i poslovni modeli cirkularne ekonomije, koji se u osnovi razlikuju od tradicionalnih, jer je njihovo delovanje usmereno ka zadovoljenju svih zainteresovanih strana, dobrobiti za društvene i ekološke aspekte, a ne samo na krajnju prodaju.

Takođe, analizirajući promene koje sa sobom nosi koncept cirkularne ekonomije, značajno je proceniti ekonomske koristi od primene koncepta cirkularne ekonomije, s posebnim akcentom na tržište rada i zaposlenosti, odnosno usklađivanje sa novim potrebama i izazovima na tržištu rada, njihovog znanja, veština i kompetencija. Međutim, zbog adekvatne sagledivosti ovakvih promena, problem predstavlja preciznije određivanje i definisanje pojma cirkularnih poslova, što kada se uzmu u obzir postojeća odstupanja u definisanju i samog pojma cirkularne ekonomije, ne čudi nedostatak opšteprihvaćene definicije za poslove na koje ovaj koncept ima uticaj. Zbog toga se vrlo često poslovi koji se odnose na cirkularnu ekonomiju povezuju sa „zelenim poslovima“, pa se i sam pojam ili karakteristike „cirkularnih poslova“ opisuju pomoću njih. Međunarodna organizacija rada definiše zelene poslove kao zanimanja koja pomažu u zaštiti ili poboljšanju životne sredine, bilo da su u novijim, zelenim industrijama poput energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije, ili u tradicionalnim poput proizvodnje i građevinarstva. A što se tiče promena koje sa sobom nose novi poslovi i nove aktivnosti koji se javljaju kod cirkularne ekonomije, izdvojićemo zaključak iz analize *Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji i izazovi za tržište rada*, gde se ističe da se u znatnom broju zapošljavaju radnici sa nižim stepenom obrazovanja i kvalifikacijama, ali uz istovremenu neophodnost visokokvalifikovane radne snage, zbog zahtevnih proizvodnih procesa i poslova u kojima je važno znanje i stručnost iz tehnologije, informaciono-komunikacione tehnologije, dizajna i dr. Dok s druge strane, iz izveštaja Evropske komisije pod nazivom *Impacts of circular economy policies on the labour market*, smatra se da usvajanje cirkularne ekonomije nema dodatnog uticaja, niti da su neophodne dodatne veštine kod zaposlenih, u odnosu na promene koje su već donele tehnološke promene na radna mesta, i da je razlika samo u tome što je sa promenama koje se dešavaju i opšti trend na tržištu rada usmeren ka povećanoj potražnji za međusektorskim kompetencijama.

Sagledavajući okolnosti sa kojima se Srbija i zemlje iz regiona nose sa obavezama i procedurama koje proizilaze iz ciljeva održivog razvoja, dat je kratak pregled njihovih pozicija, ali i izazova određenih zemalja u

pogledu rezultata ostvarenih u okviru ciljeva održivog razvoja. Takođe, dat je i prikaz koliko značajnu ulogu ima ostvarivanje ciljeva održivog razvoja na zemlje koje su kandidati za članstvo EU, ali i analiza učinka zemalja Zapadnog Balkana u vezi s ciljevima održivog razvoja zarad pružanja pomoći i preporuka za njihovo unapređenje. Ono što se može zaključiti iz Izveštaja za održivi razvoj, ali i iz pojedinačnih nacionalnih izveštaja i statistika koje su rađene za istraživanje pozicije i rezultata ostvarenih u okviru ciljeva održivog razvoja, jeste da je kod zemalja Zapadnog Balkana do sada ostvaren određeni napredak, ali nedovoljan za ostvarivanje određenih ciljeva održivog razvoja. Problemi se odnose i na specifičnosti samog regiona, zbog složenosti i suočavanja sa specifičnim socio-ekonomskim i ekološkim izazovima, što sve utiče na stabilnost u regionu, ali i na obezbeđivanje boljeg životnog standarda lokalnog stanovništva.

Srbija je donela Okvir saradnje Ujedinjenih nacija i Vlade Srbije za period 2021–2025. koji je uveo strateške prioritete iz domena održivog razvoja, a to su zelena, održiva i inkluzivna ekonomija; dobrobit, socijalna pravda i ljudski potencijal; vladavina prava. U okviru državne administracije formirana su tela i mehanizmi kako bi se koordinisalo ostvarivanje Agende 2030. Revizijska institucija, statistički zavod, ministarstva koja se bave evropskim integracijama, životnom sredinom, ljudskim pravima uključena su u ove procese. Srbija je preduzela različite mere za sprovođenje održivog razvoja, koje se mogu podeliti po dimenzijama: ekološkoj, ekonomskoj i socijalnoj. Srbija i druge zemlje Zapadnog Balkana, su siromašne i male, ali imaju ogroman potencijal za primenu zelene ekonomije, održiv razvoj i ekološko preduzetništvo, što ukazuje na regionalnu potrebu za koordinisanim rešenjima.

Evropska komisija i prateće institucije ukazuju da je napredak u oblasti održivog razvoja uslovljen kako tehničkim usklađivanjem domaćeg zakonodavstva s pravom EU tako i jačanjem institucionalnih kapaciteta, transparentnosti i participacije građana. Ključne oblasti na koje EU upućuje obuhvataju klimatsku i energetska tranziciju, upravljanje prirodnim resursima (uključujući rudarstvo i sirovine), upravljanje otpadom i vodnim resursima, kvalitet vazduha, biološku raznolikost, kao i integracija SDG

indikatora u nacionalno planiranje i budžetiranje. Srbiji je potrebno da uspostavi sistem praćenja i izveštavanja SDG indikatora koji je povezan sa nacionalnim strategijama, proračunima i mehanizmima odgovornosti, uz transparentno objavljivanje podataka i uključivanje civilnog društva. Glavne preporuke EU Srbiji za održivi razvoj prema tome uključuju: usklađivanje klimatske i energetske politike s ciljevima EU (Zelena agenda); jačanje zakonodavstva i mehanizama implementacije u oblasti zaštite životne sredine; održivo upravljanje prirodnim resursima i odgovorno rudarstvo; investicije u zelenu infrastrukturu i tehnologije; integraciju SDG indikatora u planske i budžetske procese; socijalnu uključenost, pravednu tranziciju i vladavinu prava; podizanje kapaciteta lokalnih samouprava i učinkovitosti javne uprave i drugo. Njihova implementacija zahteva koordinisanu politiku, adekvatno finansiranje i trajno uključivanje lokalnih aktera i civilnog društva kako bi se, pored ekonomske, osigurala i ekološka i socijalna održivost.

Radi sprovođenja politike održivog razvoja u Srbiji potrebno je bilo doneti strategije, akcione planove i druga dokumenta, pre svega na nacionalnom nivou. Prvi sistematski dokument u oblasti za realizacije održivog razvoja u Srbiji bila je Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije (2008–2017), usvojena 2008. godine. Ova strategija bila je usklađena sa Milenijumskim razvojnim ciljevima i obuhvatila je tri stuba održivosti: ekonomski, socijalni i ekološki. Međutim, implementacija je ocenjena kao ograničena, pre svega zbog nedostatka institucionalne koordinacije, jasnih indikatora i finansijskih mehanizama. Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina EU je ključni mehanizam kroz koji se održivi razvoj povezuje sa procesom evropskih integracija. Srbija je 2021. godine usvojila Zakon o klimatskim promenama, koji predviđa izradu Integrisanog nacionalnog energetskeg i klimatskog plana. Paralelno je pripremljena i Strategija niskougljeničnog razvoja do 2050. godine, s ciljem smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte i tranzicije ka održivim energetskim rešenjima. Na Samitu u Sofiji 2020. godine Srbija je, zajedno sa ostalim državama regiona, potpisala Deklaraciju o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan. Time se obavezala na sprovođenje mera u pet ključnih

oblasti: dekarbonizacija, kružna ekonomija, smanjenje zagađenja, održiva poljoprivreda i zaštita biodiverziteta. Na nacionalnom nivou, predviđena je izrada posebnog Akcionog plana za implementaciju Zelene agende.

Sagledavajući glavne izazove koji se nalaze pred Republikom Srbijom u sprovođenju ciljeva održivog razvoja, kako normativne tako i praktične, možemo zaključiti da kod normativnih izazova postoji velika fragmentacija strateškog okvira. Postoji veliki broj normativnih i strateških dokumenata (Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije, Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina EU, Nacionalni program zaštite životne sredine, Zakon o klimi, Program zaštite vazduha, Zelena agenda), ali nedostaje objedinjena, međuresorna strategija koja bi jasno postavila prioritete, odgovornosti i mehanizme nadgledanja za sve ciljeve održivog razvoja. To otežava koherentnu alokaciju budžetskih sredstava. S druge strane, u praksi, postoji nedovoljna harmonizacija sa EU *acquis*. Iako postoji formalna težnja ka usklađivanju (poglavlja 27 i 15), transponovanje pravila bez adekvatnih sprovođenja inspekcija, kaznenih mehanizama i pravne sigurnosti ograničava efikasnost regulatorne promene.

LITERATURA

- Anufrijević, Ana, i Dašić Goran. „Inovativni strategijski finansijski instrumenti u funkciji razvoja cirkularnih biznis modela”. *Ekonomija: teorija i praksa* 17, no. 1 (2024): 61–81, <https://doi.org/10.5937/etp2401061A>.
- Adams, Eleanor. *Towards sustainability indicators for museums in Australia*. Adelaide, Australia: University of Adelaide, 2009.
- Akomea-Frimpong, Isaac, Adeabah, David, Ofosu, Deborah, and Tenakwah, Emanuel Junior. “A review of studies on green finance of banks, research gaps and future directions”, *Journal of Sustainable Finance & Investment*, Taylor & Francis Journals, vol. 12(4), pages 1241–1264, 2022.
- Alam, G. M. Monirul, Alam, Khorshed, and Mushtaq, Shahbaz. “Drivers of Food Security of Vulnerable Rural Households in Bangladesh: Implications for Policy and Development”. *South Asia Economic Journal*. 19. 43–63. 2018. 10.1177/1391561418761075.
- Anufrijević, Ana. „Zelene finansije i računovodstveni pristup podrške u funkciji održivog ekonomskog razvoja”. *Ecologica*. 29. 391–398. 2022.
- Aktsoglou, Despoina, i Georgios Gaidajis. “A Case Study on Environmental Sustainability Assessment of Spatial Entities with Anthropogenic Activities: The National Park of Eastern Macedonia and Thrace, Greece”. *Sustainability* 12, br. 11 (2020): 4486.
- Amnesty International. *This Is What We Die For: Human Rights Abuses in the Democratic Republic of the Congo Power the Global Trade in Cobalt*. London: Amnesty International, 2016.
- Anđelić, Slavica, and Milutinović Olivera. „Socijalna preduzeća i održivi razvoj”. *Megatrend Review/Megatrend Revija* 19, no. 3 (2022).
- Andersen, Mikael Skou. 2022. *Carbon-Energy Taxation: Lessons from Europe*. Oxford: Oxford University Press.

- Associated Press, "Tons of trash clogs a river in Bosnia", reporting on recurring river pollution and waste management challenges, 2024, <https://apnews.com/article/bc7c900dcd5f59adb00c75cbd3bea5c7>.
- Barbier, Edward. *A Global Green New Deal*, Report prepared for the Green Economy Initiative of UNEP, 2009.
- Bassens, David, et al. "Toward a circular economy scan: measuring circular practices among retailers in the Brussels Capital Region". Project: (CirCity) circular economy and the city, 2020.
- Bachus, Kris. *The job impact of the circular economy: an outline*. The circular economy and green jobs in EU and beyond (pp. 87–98). London Publishing Partnership and FEPS, 2022, <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2022/02/220224-circular-economy-final-book.pdf>.
- Babović, Marija, & Janković, Vladica. *Izveštaj o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja do 2030. godine u Republici Srbiji u poređenju sa EU-27 i zemljama u regionu*. 2022, <https://sdgs4all.rs/documents/izvestaj-o-napretku-u-ostvarivanju-ciljeva-odrzivog-razvoja-do-2030-godine-u-republici-srbiji-u-poredjenju-sa-eu-27-i-zemljama-u-regionu/>.
- Blum, Nicola U., Haupt Melanie, and Bening R. Catharina. "Why "Circular" doesn't always mean "Sustainable"". *Resources, Conservation and Recycling* 162 (2020): 105042.
- Bourguignon, Didier. *Closing the loop: New circular economy package*. European Parliamentary Research Service – EPRS. European Parliament, 2016.
- B Lab. 2018. *Patagonia's Activism and B Corp Impact*. Philadelphia: B Lab.
- Barrientos, Armando, and Hulme David. *Social Protection for the Poor and Poorest: Concepts, Policies and Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
- Bilal Zorić, Alisa, Čović, Kristijan, and Buljat, Maja. „Održivi razvoj: analiza indikatora za Hrvatsku i odabrane zemlje Europske unije”. *ET²eR–ekonomija, turizam, telekomunikacije i računarstvo* 3 (2023): 18–25.

- Bilas, Vlatka, Franc, Sanja, Ostojić, Rajko. „Višedimenzionalnost održivog razvoja”. Zagreb: Notitia, 2017.
- Bjelić, Predrag, Trošić Jelisavac, Sanja, and Petrović Popović, I. *Savremena međunarodna trgovina*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010.
- Carè, Rosella, and Weber, Olaf. “How much finance is in climate finance? A bibliometric review, critiques, and future research directions”. *Research in International Business and Finance*, 2023, 101886.
- Cocco, Joao, Mendes, Bernardo, and Naaraayanan, Lakshmi. *Green Mortgages*. London Business School’s Research and Materials Development Grant, 2025.
- Castells, Manuel. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press, 2012.
- Chichilnisky, Graciela. “What is sustainable development?”, in: *Man-Made Climate Change: Economic Aspects and Policy Options*, pp. 42–82. Heidelberg: Physica-Verlag HD, 1999.
- Climate Bonds Initiative. *Green Bond Market Summary 2021*. London: CBI, 2022.
- Comparative regional material: OECD (2024), Western Balkans Green Transition (2024) and JRC (2025).
- Črnjar, Mladen, and Črnjar, Kristina. *Menadžment održivoga razvoja: ekonomija-ekologija-zaštita okoliša*. Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji Sveučilišta u Rijeci, 2009.
- Čađenović, Aleksandra. „Prelazak sa linearne na cirkularnu ekonomiju – početni koraci Srbije i iskustva država članica EU”. *Ekonomске ideje i praksa*, Broj 50. 2023. <https://doi.org/10.54318/eip.2023.ac.347>.
- Delmas, Magali & Burbano, Vanessa. “The Drivers of Greenwashing”. *California Management Review*. 54. 2011. 10.1525/cmr.2011.54.1.64.
- Damjan Krajnc, *Cirkularna ekonomija (CE) i poslovni modeli, Što je cirkularni poslovni model?*, TRAIN-CE-FOOD projekt, European union, 2021, <https://traincefood.si/hr/home-english>.

- DAI (EU-funded projects), "Serbia – Improving Chapter 27 Planning and Implementation" (project summary on strengthening planning for EU environmental acquis), project pages 2023–2025. dai.com.
- Delgado-Ramos, G. C., & Guibrunet, L. (2017). Assessing the ecological dimension of urban resilience and sustainability. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 9(2), 151–169. <https://doi.org/10.1080/19463138.2017.1341890>.
- Directive (EU) 2023/2413 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652, OJ L, 2023/2413, 31.10.2023, ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2023/2413/oj>.
- Dobson, Andrew. *Citizenship and the Environment*. Oxford: Oxford University Press, 2003. p. 92.
- Dobson, Andrew. "Environmental citizenship: Towards sustainable development". *Sustainable development* 15, no. 5 (2007): 276–285.
- Dyllick, Thomas, and Katrin Muff. 2016. "Clarifying the Meaning of Sustainable Business: Introducing a Typology from Business-as-Usual to True Business Sustainability". *Organization & Environment* 29 (2): 156–74, <https://doi.org/10.1177/1086026615575176>.
- Đorić, Žarko. „Zelena ekonomija i održivi razvoj u zemljama Zapadnog Balkana (Green Economy And Sustainable Development In The Western Balkan Countries)”, *Ekonomске ideje i praksa*, Faculty of Economics and Business, University of Belgrade, issue 41, pages 67–91, 2021.
- Đorić, Žarko. „Zelena ekonomija i održivi razvoj u zemljama Zapadnog Balkana”. *Ekonomске ideje i praksa* 41 (2021).
- Ellen MacArthur Foundation. *Circular economy systems diagram*, 2019, www.ellenmacarthurfoundation.org.

- Ellen Macarthur Foundation. *Circular business models: Rethinking how value is created*. 2025, <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/articles/circular-business-models-rethinking-how-value-is-created>.
- Ellen Macarthur Foundation. *Circular business models for the built environment*. 2016, <https://content.ellenmacarthurfoundation.org/m/17a5252e4dd10230/original/Circular-Business-Model-for-the-Built-Environment.pdf>.
- Ellen MacArthur Foundation. *A New Textiles Economy: Redesigning Fashion's Future*. Cowes: Ellen MacArthur Foundation, 2017.
- European Union. *Lisbon Strategy for Growth and Jobs*, 2007, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/growth-and-jobs.html>.
- European Union. *Strategy on the sustainable use of natural resources*. 2005, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/strategy-on-the-sustainable-use-of-natural-resources.html>.
- European Commission. *Closing the loop – an EU action plan for the circular economy*, Brussels, 2015, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8a8ef5e8-99a0-11e5-b3b7-01aa75ed71a1.0012.02/DOC_1&format=PDF.
- European Commission. *Impacts of circular economy policies on the labour market*. Cambridge Econometrics, Trinomics, and ICF, 2018, https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/ec_2018_-_impacts_of_circular_economy_policies_on_the_labour_market.pdf.
- European Commission. *Circular economy action plan – the European green deal*. Brussels, 2020, https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf.
- European Commission. *New growth plan for the Western Balkans*, 2023, Brussels. https://growth-plan-western-balkans_en.
- European Commission. *A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe*. Brussels, COM(2020) 98 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN>.

- Esposito, Lorenzo, Mastromatteo, Giuseppe, Molocchi, Andrea, Brambilla, Paola Cristina, Leonor Carvalho, Maria, Girardi, Pierpaolo, Marmioli, Benedetta, and Mela, Giulio. 2022. "Green Mortgages, EU Taxonomy and Environment Risk Weighted Assets: A Key Link for the Transition", *Sustainability* 14, no. 3: 1633, <https://doi.org/10.3390/su14031633>.
- Ehlers, Torsten and Packer, Frank. "Green Bond Finance and Certification". BIS Quarterly Review September 2017.
- European Commission. *The European green bond standard – Supporting the transition*. Regulation on European Green Bonds (EuGB Regulation) – 2023/2631/EU. European Commission, 2023.
- European Union. *Circular Jobs: Understanding Employment in the Circular Economy in the Netherlands*, Circle Economy, Netherlands, 2017, <https://knowledge-hub.circle-economy.com/wctd/article/8466?n=Circular-Jobs%2C-Understanding-Employment-in-the-Circular-Economy-in-the-Netherlands>.
- European Environment Agency. *Green bonds in Europe*. EEA, 2025.
- European Mortgage Federation. European Mortgage Federation: Over 50 Years of Funding The Real Economy. EMF-ECBC, <https://hypo.org/emf/about-us/>.
- Eurostat. *Disaggregated Final Energy Consumption in Households-Quantities*. 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_D_HHQ_custom_1199272/default/table?lang=en.
- Elkington, John. 1997. *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Oxford: Capstone.
- EU, Directive 2024/1760/EU of the European Parliament and of the council, 13/06/2024. Available online: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj/eng>.
- EU. Action Document for the multiannual action in favour of Serbia for 2025–2027. Annex 5
- European Commission – Joint Research Centre, "Western Balkans advances in environmental and climate action, more efforts needed", 13 February 2025 (air quality and renewable trends), [---

232](https://joint-</p></div><div data-bbox=)

- research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/western-balkans-advances-environmental-and-climate-action-more-efforts-needed-2025-02-13_en. joint-research-centre.ec.europa.eu.
- European Commission, Ecodesign for Sustainable Products Regulation, https://commission.europa.eu/energy-climate-change-environment/standards-tools-and-labels/products-labelling-rules-and-requirements/ecodesign-sustainable-products-regulation_en.
- European Commission, *Serbia 2024 Report*, 30 October 2024, pp. (Chapter 27 and summary), accessed 2025, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en?filename=Serbia+Report+2024.pdf. Enlargement and Eastern Neighbourhood.
- European Commission. Ecodesign for Sustainable Products Regulation (ESPR). Brussels: Official Journal of the EU, 2024.
- European Commission. *Corporate Social Responsibility: A New Definition, a New Agenda for Action*. Brussels: European Commission, 2011.
- European Commission. Growth Plan for the Western Balkans, https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/growth-plan-western-balkans_en
- European Commission. *Monitoring Report on Serbia's Alignment with the EU Acquis*. Brussels: European Commission, 2023.
- European Commission. Serbia 2024 Report, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en?filename=Serbia+Report+2024.pdf.
- European Commission. *Serbia Report 2024*. European Commission, October 30, 2024. European Commission, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en
- European Commission. *Green transition and Smart Specialisation in the Western Balkans*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, Joint Research Centre, Radovanovic, N. and Stevanovic

Carapina, H. 2024, <https://data.europa.eu/doi/10.2760/370696,JRC136482>.

European Environment Agency. Serbia country profile – SDGs and the environment, <https://www.eea.europa.eu/themes/sustainability-transitions/sustainable-development-goals-and-the/country-profiles/serbia-country-profile-sdgs-and>

European Parliament and Council of the European Union. Directive (EU) 2022/2464 on Corporate Sustainability Reporting (CSRD). Brussels: Official Journal of the EU, 2022.

European Parliament and Council of the European Union. Directive (EU) 2024/1760 on Corporate Sustainability Due Diligence (CSDDD). Brussels: Official Journal of the EU, 2024.

European Parliament and Council of the European Union. Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources (RED II). Brussels: Official Journal of the EU, 2018.

European Parliament and Council of the European Union. Regulation (EU) 2024/1991 on Nature Restoration*. Brussels: Official Journal of the EU, 2024.

European Parliament, & Council of the EU. (2022). Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/ 43/EC and Directive 2013/34/EU, as Regards Corporate Sustainability Reporting, <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:32022L2464>

European Parliament, Council of the European Union (2024) Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2025 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869. OJ L 2024/1991 (29. 7. 2024), Brussels, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj/eng>

European Parliament. *Directive 2014/95/EU on Non-Financial Reporting*. Brussels: EU, 2014.

Eurostat, *Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context* (ninth report), Publications Office of the European Union, June 4, 2025.

Eurostat, *Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context* (ninth report), Publications Office of the European Union, June 4, 2025.

Eurostat. "Municipal Waste Statistics". 2023.

Evropska komisija 2020. Jačanje procesa pristupanja – Kredibilna EU perspektiva za Zapadni Balkan. Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu, i Komitetu regiona COM (2020) 57 finalno. Brisel, 5. 2. 2020.

Evropska komisija 2020. Radni dokument službi Komisije. 2020. Ostvarenje Ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija – Sveobuhvatni pristup ambicioznom programu Evropske komisije za sprovođenje Ciljeva održivog razvoja u EU SWD(2020) 400 finalno, Brisel, 18. 11. 2020.

Evropska komisija 2020. Radni dokument službi Komisije. Smernice za sprovođenje Zelene agende za Zapadni Balkan, prateći dokument uz Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu, i Komitetu regiona Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan SWD (2020) 223 finalno. Brisel, 6. 10. 2020.

Fattibene, Daniele, Castiglioni, Federico, and Bonomi, Matteo. *Bringing sustainability to the Western Balkan region*. Vienna. ÖGfE Policy Brief, 05'2023.

Fischer-Kowalski, Marina & Swilling, Mark. "Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth". United Nations Environment Programme. 2011.

Filho, W. L., Dinis, M. A. P., Ruiz-de-Maya, S. *et al.* The economics of the UN Sustainable Development Goals: does sustainability make financial sense? *Discov Sustain* 3, 20 (2022), <https://doi.org/10.1007/s43621-022-00088-5>.

- Financial Times, Protecting culture should be a UN goal – and a human one, 7. januar 2025, https://www.ft.com/content/9b43dab6-9403-4541-b499-6151ce7e805b?utm_source=chatgpt.com.
- Fletcher, Robert, i Julia Breitling. 2012. "Market Mechanism or Subsidy in Disguise? Governing Payment for Environmental Services in Costa Rica." *Ecological Economics* 73: 75–83. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.09.009>
- Fot, Paula. „Implementacija koncepta održivog razvoja u hotelskoj industriji.” PhD diss., University North. University centre Varaždin. Department of Business Economics, 2023.
- Friede, Gunnar, Timo Busch, and Alexander Bassen. "ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence from More than 2000 Empirical Studies". *Journal of Sustainable Finance & Investment* 5, no. 4 (2015): 210–233.
- Froukje Maria Platjouw. Environmental Law and the Ecosystem Approach Maintaining ecological integrity through consistency in law. 2016. Routledge.
- Government of the Republic of North Macedonia, *22nd ESDN Workshop Governance Transformations for More Effective SDG Implementation*, 2024. https://www.esdn.eu/fileadmin/pdf/Workshops/22nd_Workshop_2024/Presentations/North_Macedonia.pdf.
- Grossman, Gene & Krueger, Alan. Environmental impacts of a North American free trade agreement, The US-Mexico free trade agreement. MA: MIT Press, Cambridge.
- Grossman, Gene & Krueger, Alan. "Economic Growth and the Environment", *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 110, Issue 2, May 1995, Pages 353–377, <https://doi.org/10.2307/2118443>.
- Green Economy Coalition, *Sign up to the 9 Principles of a Green Economy*, GEC, European Union, 2012.
- Green Economy Coalition. *Principles, priorities and pathways for inclusive green economies: Economic transformation to deliver the SDGs*. GEC, European Union, 2019.

- Green finance platform. *Green Credit Guideline*. China Banking Regulatory Commission (CBRC). 2012.
- Giugale, Marcelo. *The Pros and Cons of Green Bonds*. World Economic Forum, 2018.
- Gjurovski, Marjan, Sanja Jelisavac Trošić, and Mitko Arnaudov. "Political and Institutional Stability as a Prerequisite for North Macedonia to Achieve the Sustainable Development Goals of the United Nations". *Balkan Social Science Review* 24, no. 24 (2024): 299–321.
- Green Climate Fund. *Annual Results Report 2022*. Incheon: GCF, 2023.
- Government of the Republic of Serbia. Air quality programme of the republic of Serbia for the period 2022-2030 with an action plan, https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2023-03/en_aq_programme_adopted_version.pdf
- Hotten, Russell. "Volkswagen: The Scandal Explained". *BBC News*, December 10, 2015.
- Islam, Md. Jamsedul, Roy, Sanjoy Kumar, Miah, Masum, and Das, Sumon Kumar. "A review on corporate environmental reporting (CER): An emerging issue in the corporate world". *Canadian Journal of Business and Information Studies*, 2(3), 45–53, 2020.
- International Finance Corporation. *Green Credit Guidelines*. IFC, World Bank Group. 2012.
- International Energy Agency. *The breakthrough agenda report*. IEA Publications, 2023.
- International Labour Organization. *Just transition towards environmentally sustainable economies and societies. What is a green job?*. ILO, 2024, <https://www.ilo.org/topics-and-sectors/just-transition-towards-environmentally-sustainable-economies-and-societies/what-green-job>.
- International Labour Organization. *Decent work in the circular economy – An over view of the existing evidence base*. ILO, World Bank and S4YE, 2023, <https://www.ilo.org/publications/decent-work-circular-economy-overview-existing-evidence-base>.

- International Capital Market Association. *Green Bond Principles – Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds*. ICMA Paris, 2025.
- IKEA. *People & Planet Positive Strategy*. Delft: IKEA Group, 2018.
- Ivanišević, Hrvoje. "Održivi razvoj otoka Šipana".
- Jackson, Tim. "Motivating sustainable consumption". *Sustainable development research network* 29, no. 1 (2005): 30–40.
- Jackson, Tim. *Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow*. 2nd ed. London: Routledge, 2017.
- Jazić, Aleksandar, and Dragana Dabić. „Razvoj političkog i ekonomskog sistema Evropske unije nakon pandemije Kovid 19.” Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2021.
- Jelisavac Trošić, Sanja, Aleksandra Tošović-Stevanović, and Vladimir Ristanović. *Kriza svetske ekonomije na početku XXI veka*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2021. http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/806/1/2021_Trosic_Stevanovic_Ristanovic-Kriza_svetske_ekonomije.pdf.
- Jelisavac Trošić, Sanja, Tošović-Stevanović, Aleksandra, and Benhida, Zakia. "Challenges of Sustainable Development and Implementation of the Sustainable Development Goals of Serbia and the Countries in the Region". *International Review* (2023): 79–89.
- Jelisavac Trošić, Sanja, and Mitko Arnaudov. "What are the Realistic Capabilities of the Berlin Process and the Open Balkans Initiative?" *The Review of International Affairs* 74 (2023): 59–85, https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2023.74.1187.3
- Jelisavac Trošić, Sanja, and Stevan Rapaić. „Stanje i perspektive pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji”. *Međunarodni problemi* 67 (2015): 128–147. <https://doi.org/10.2298/MEDJP1501128J>
- Jelisavac Trošić, Sanja, Biljana Stojanović-Višić, and Vladeta Petrović. "New opportunities for further improvement of economic cooperation between Serbia and China". *The Review of International Affairs* 69 (2018): 21–35.

- Jelisavac Trošić, Sanja, Dragoljub Todić, and Milorad Stamenović. *Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2018.
- Jelisavac Trošić, Sanja, and Jelica Gordanić. „Priznanje prava na pristup internetu kao samostalnog ljudskog prava-potencijali i prepreke”. *Strani pravni život* 67 (2023): 375–394, https://doi.org/10.56461/SPZ_23301KJ.
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Challenges to Ensure that the Regulatory Framework Keeps Up with Changes in the Global Trade”, in: Branislav Đorđević, Taro Tsukimura, Ivona Lađevac (eds.), *Social and Economic Problems and Challenges in the Contemporary World* (pp. 234–254). Global Resource Management, Doshisha University, Japan, IPE. Belgrade 2017. [http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/381/1/Social %20and%20economic%20problems...-234-254.pdf](http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/381/1/Social%20and%20economic%20problems...-234-254.pdf).
- Jelisavac Trošić, Sanja. “WTO as a legal guarantor of international trade: manifested weaknesses and the beginning of the reform of the organization”, in: *El orden jurídico internacional ante las vicisitudes del siglo XXI*. Tirant Lo Blanch, Spain. 2024.
- Jelisavac Trošić, Sanja. “China’s accession to the World Trade Organization: The process and the effects”. *Megatrend revija/Megatrend Review* 16 (2019): 173–192. doi:10.5937/MegRev1901173J
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Economic Globalization—advantages and disadvantages: the place of Serbia and Japan in the globalized World”, in: *Globalized World: Advantage or Disadvantage*. Institute of International Politics and Economics; Global Resource Management, Doshisha University, 2016.
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Serbia’s Sustainable development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade organization”, in: Yülek, M. (eds) *Industrial Policy and Sustainable Growth. Sustainable Development*. Springer, Singapore, 2018. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5741-0_23.
- Jelisavac Trošić, Sanja. *Pregovori u okviru GATT i STO*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015.

- Jelisavac, Sanja. „Prelazni sporazum o trgovini između EU i Srbije, i njegova početna primena”. *Međunarodna politika* 60, no. 1134 (2009): 26–45, https://www.diplomacy.bg.ac.rs/pdf/M_politika_1134.pdf#page=28
- Jelisavac, Sanja. „Odnosi Srbije i Svetske trgovinske organizacije”. *Međunarodna politika* 57 no. 1122 (2006): 48–54, https://www.researchgate.net/publication/386171938_Odnosi_Srbije_i_Svetske_trgovinske_organizacije
- Jelisavac, Sanja. *Intelektualna svojina: međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2006.
- Jordan, Andrew. “The governance of sustainable development: taking stock and looking forwards”. *Environment and planning C: Government and policy* 26, no. 1 (2008): 17–33.
- Jovana Gec. Ethnic Slovak naïve paintings from Serbia join UNESCO’s list of cultural heritage, AP, <https://apnews.com/article/serbia-unesco-slovak-naive-art-kovacica-9301a613e500226b38a6074f0e8c95fd>.
- Krebel, Lukasz, and Lerven, Frank. “Green credit guidance: a green term funding scheme for a cooler future”. New Economics Foundation. 2022, https://new-economicsf.files.svdcdn.com/production/files/NEF_GCG.pdf?dm=1662367372.
- Krajnc, Damjan. Cirkularna ekonomija (CE) i poslovni modeli, Što je cirkularni poslovni model? Europska komisija, 2021, https://traince.food.si/wp-content/uploads/2021/12/TCF_Module-1_Chapter1.1._uni_hr.pdf.
- Kadlec, Željka, and Matea Čor. „Primjena održivog razvoja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima”. *ET²eR–ekonomija, turizam, telekomunikacije i računarstvo* 6, no. 2 (2024): 32–42.
- Keck, Margaret E., and Kathryn Sikkink. *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.
- Keeble, Brian R. “The Brundtland report: ‘Our common future’”. *Medicine and war* 4, no. 1 (1988): 17–25.
- Kolk, Ans, i Miguel Rivera-Santos. 2018. “The State of Research on Africa in Business and Management: Insights from a Systematic Review of

- Key International Journals." *Business & Society* 57 (3): 415–36. <https://doi.org/10.1177/0007650316629126>.
- Kollmuss, Anja, and Julian Agyeman. "Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-Environmental Behavior?" *Environmental Education Research* 8, no. 3 (2002): 239–60. p. 255.
- Kordej De-Villa, Ž., Stubbs, P., Sumpor, M. (2009): Participativno upravljanje za održiv razvoj. Zagreb: Ekonomski institute.
- Lovrenčić Butković, Lana & Mirta Mihaljević. "Poznavanje koncepta kružne ekonomije u građevinskom sektoru". *Ekonomska misao i praksa* 30, br. 2 (2021): 587–608. <https://doi.org/10.17818/EMIP/2021/2.14>.
- Lay, Vladimir. "Održivi razvoj i vođenje". *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 16, no. 6 (92) (2007): 1031–105.
- Lemons, John; Westra, Laura; Goodland, Robert, urednici. *Ecological Sustainability and Integrity: Concepts and Approaches*. Dordrecht: Springer, 1998.
- Makojević, Nikola & Savićević, Marko. „Zeleni BDP u kontekstu održivog ekonomskog razvoja”, *Globalni trendovi i izazovi održivog razvoja*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu. 2024. ISBN: 978-86-6091-153-9.
- Malinić, Dejan, & Janjić, Jovana. "Greenwashing: novi izazovi za forenzičke računovođe". *Perspektive razvoja forenzičko-računovodstvenih kapaciteta: izazovi za javni i korporativni sektor*, Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost, 2024.
- Marković, Milan, Krstić, Bojan, and Rađenović, Tamara. "Cirkularna ekonomija i održivi razvoj". *Economics of Sustainable Development* 4, no. 1 (2020): 1–9. <https://doi.org/10.5937/ESD2001001M>.
- Martin, Vesna. „Ključni indikatori zelene tranzicije – primer Srbije". *Bankarstvo* 53, no. 2–3 (2024): 194–223. <https://doi.org/10.5937/bankarstvo2403194M>.
- Muchiri, Martin Kamau, Szilvia Kesmarki Erdei-Gally, and Maria Fekete-Farkas. "Green Banking Practices, Opportunities, and Challenges for

- Banks: A Systematic Review". *Climate* 13, no. 5: 102, <https://doi.org/10.3390/cli13050102>. 2025.
- Min Yan, and Xinshu Gong. "Impact of green credit on green finance and corporate emissions reduction", *Finance Research Letters*, Volume 60, 2024, 104900, ISSN 1544–6123, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104900>.
- Ministarstvo kulture, Na konkursu „Gradovi u fokusu” 47 gradova i opština dobilo sredstva u 2024. godini, 5. mart 2024, <https://kultura.gov.rs/vest/13296/na-konkursu-gradovi-u-fokusu-47-gradova-i-opstina-dobilo-sredstva-u-2024-godini.php>.
- Mitrović, Đorđe, & Jandrić, Maja. *Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji i izazovi za tržište rada*. Fondacija Fridrih Ebert. 2022. ISBN-978-86-83767-72-4, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/19702.pdf>.
- Millar, Neal, McLaughlin, Eoin, and Börger, Tobias. "The Circular Economy: Swings and Roundabouts?", *Ecological Economics*, Volume 158, 2019, Pages 11–19, ISSN 0921-8009, <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.12.012>.
- Mihajlov, Anđelka, Mladenović Aleksandra & Jovanović, Filip. *Cirkularna ekonomija u Srbiji: započet proces*, Beograd, Ambasadori održivog razvoja i životne sredine, 2019.
- Ministarstvo zaštite životne sredine RS. *Program razvoja cirkularne ekonomije u Republici Srbiji za period 2022–2024. godine*, Vlada Republike Srbije, 2022.
- Mitrović, Đorđe, & Manić, Elena. „Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji u zemljama Evropske unije – konvergencija ili divergencija”. *Ekonomске ideje i praksa* 38, str. 27–48, 2020.
- Maniates, Michael. "Individualization: Plant a Tree, Buy a Bike, Save the World?" *Global Environmental Politics* 1, no. 3 (2001): 31–52. p. 33.
- Meadowcroft, James. "What about the politics? Sustainable development, transition management, and long-term energy transitions". *Policy sciences* 42, no. 4 (2009): 323–340.

- Melanie Müller, Lea Maria Strack, Marina Vulović. The EU's Raw Materials Diplomacy: Serbia as a Test Case, <https://www.swp-berlin.org/publikation/the-eus-raw-materials-diplomacy-serbia-as-a-test-case>
- Micheletti, Michele. *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan, 2003. p. 18.
- Micheletti, Michele. *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan, 2003. p. 27.
- Millennium Ecosystem Assessment. *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington, D.C.: Island Press, 2005.
- Millennium Ecosystem Assessment. Overview of the Millennium Ecosystem Assessment, <https://millenniumassessment.org/en/About.html>
- Ministarstvo zaštite životne sredine Republike Srbije. *Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj u Republici Srbiji*. Beograd: Vlada Republike Srbije, 2019.
- Ministarstvo zaštite životne sredine RS. *Nacionalni program zaštite životne sredine 2022–2030*. Beograd: Vlada Republike Srbije, 2022.
- Mitrović, B., Marić, J., Barać, M., Đukić, A., Rodić, D. M., & Antonić, B. (2023, June). Integrating Natural and Cultural Heritage for Sustainable Small Cities: Network of Eco-Cultural Routes on The Danube Region, Serbia, in: *Proceedings of the International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism-ICCAUA* (Vol. 6, No. 1, pp. 775–785). <https://doi.org/10.38027/iccaua2023en0199>.
- Morris, Craig, i Arne Jungjohann. 2016. *Energy Democracy: Germany's Energiewende to Renewables*. New York: Palgrave Macmillan.
- Najam, Adil, and Norichika Kanie. "Global Environmental Governance: The Challenge of Accountability and Legitimacy", in: *Global Environmental Governance*, edited by James Gustave Speth and Peter M. Haas, 115–134. Washington, D.C.: Island Press, 2006.
- National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill. *Deep Water: The Gulf Oil Disaster and the Future of Offshore Drilling*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2011.

- Nosratabadi, Saeed, et al. "Sustainable Business Models: A Review". arXiv preprint arXiv:1907.10052 (2019).
- OECD. *Environmental Strategy for the First Decade of the 21st Century*, OECD, 2001.
- OECD, Towards Green Growth, OECD Publishing. 2011, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264111318-en>
- OECD. *Declaration on Green Growth*. OECD/LEGAL/0374. 2009.
- OECD. Towards Green Growth: Monitoring Progress: OECD Indicators, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264111356-en>.
- OECD. *Green Growth*. Environment and climate change > Green growth, Environment and climate change. 2025.
- OECD (2025), Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans 2025, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/bc0babf3-en>.
- OECD. *Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans 2025*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/bc0babf3-en>.
- OECD and World Bank regional analyses on investment and project capacity in WB6 (see OECD 2024; World Bank reports cited above).
- OECD, *Western Balkans Competitiveness Outlook 2024: Regional profile*, June 2024, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/06/western-balkans-competitiveness-outlook-2024-regional-profile_359dd5b9/170b0e53-en.pdf.
- OECD. *Private Finance for Sustainable Development*. Paris: OECD Publishing, 2019.
- OECD. "Measuring well-being and progress," OECD (accessed 2025), <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/measuring-well-being-and-progress.html>
- Ørsted. *Annual Sustainability Report 2021*. Copenhagen: Ørsted, 2022.
- Ostrom, Elinor. "Polycentric systems for coping with collective action and global environmental change", in: *Global justice*, pp. 423–430. Routledge, 2017.

- Ostrom, Elinor. "Polycentric Systems for Coping with Collective Action and Global Environmental Change". *Global Environmental Change* 20, no. 4 (2010): 550–57.
- Pejović, Bojan. „Privredni rast, potrošnja energije i emisija CO₂ u tranzicionim zemljama: analiza Kuznetsove ekološke krive”. *Ekonomске ideje i praksa*, broj 44, 2022.
- Pekár, Juraj, Brezina, Ivan, and Reiff, Marian. "Green investments: Portfolio selection based on risk measure and ESG indicators. Impact of environmental indicators on portfolio selection". *Green Finance*, 2025, 7(2): 223–246. doi: 10.3934/GF.2025009.
- Pezzey, John. "Sustainable development concepts". *World* 1, no. 1 (1992): 45.
- Philip Cafaro, Richard Primack. *Ecological Integrity: Evaluating Success in National Parks and Protected Areas*. 15 March 2012. <https://doi.org/10.1002/9780470015902.a0003656.pub2>
- Pivašević, Jelena M., and Petar Hafner. „Institucionalna dimenzija održivog razvoja”. *International Journal of Economic Practice and Policy* 3–4 (2013): 119–128.
- Plahonjić, Merdža Handalić. „Pozicioniranje Bosne i Hercegovine prema indikatorima ekonomske dimenzije održivog razvoja”. *Transition: Journal of Economic & Politics of Transition/Tranzicija: Časopis za Ekonomiju i Politiku Tranzicije* 26, no. 51 (2023).
- Platforma za opštedruštveni dijalog "Održivi razvoj za sve", <https://sdgs4all.rs/>.
- Porter, Michael E., and Mark R. Kramer. 2011. "Creating Shared Value." *Harvard Business Review* 89 (1–2): 62–77.
- Pramling Samuelsson, Ingrid, Yoshie Kaga, and Dunja Anđić. „O konceptu održivog razvoja”. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima* 19, no. 74 (2013): 2–5.
- Preporuke i prioriteti finansiranja vidljivi su u nacionalnim planovima i međunarodnim izveštajima (Serbia Progress Report; World Bank; EU).

- Progress Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals by 2030 in the Republic of Serbia (Report for 2023), Statistical Office of the Republic of Serbia/UN, 25 June 2024, accessed April 2025, <https://serbia.un.org/en/272418-progress-report-implementation-sustainable-development-goals-2030-republic-serbia-report>.
- Putnam, Robert D. "Bowling alone: The collapse and revival of American community". *Simon Schuster* (2000).
- Riznić, Dejan et al. „Ekonomski aspekti održivog razvoja i uticaj na životnu sredinu”. Zbornik Međunarodne konferencije o obnovljivim izvorima električne energije – MKOIEE, [S.l.], v. 4, n. 1, p. 139–147, jun 2017.
- Rakić, Slobodan S., Petar D. Mitić, and Neda V. Raspopović. „Primena koncepta ‘zelenog’ u finansijama i bankarstvu”. *Poslovna ekonomija* 6, no. 2 (2012): 167–82.
- Radivojević, Aleksandar. „Cirkularna ekonomija implementacija i primena tehnologije u njenoj funkciji”. *Ekonomске ideje i praksa*. Broj 28, 2018.
- Ristić, Kristijan. „Zelene finansije i ekonomski rast”. *Ecologica*. 28. 43–49. 2021.
- Reike, Denise, Vermeulen, Walter J. V., and Witjes, Sjors. “The circular economy: New or Refurbished as CE 3.0? – Exploring Controversies in the Conceptualization of the Circular Economy through a Focus on History and Resource Value Retention Options”, *Resources, Conservation and Recycling*, Volume 135, 2018, Pages 246–264, ISSN 0921-3449, <https://doi.org/10.1016/j>.
- Radu Rusu, Camelia Oprean-Stan. The Impact of Digitalisation and Sustainability on Inclusiveness: Inclusive Growth Determinants. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2501.07880>
- Republički zavod za statistiku. *Indikatori održivog razvoja – Srbija i Agenda 2030*. Beograd: RZS, 2022.
- Republic of Albania Council of Ministers. *Albania – Voluntary National Review on Sustainable Development Goals*. 2018, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/20257ALBANIA_VNR_2018_FINAL2.pdf.

- Reuters reporting and EU Chapter 27 assessments detail gaps u oblasti tretmana otpadnih voda i energetske zavisnosti.
- Reuters. "Smelly Serbian wastewater adds to environmental woes", 22 February 2024 (report on untreated sewage and targets for wastewater treatment), <https://www.reuters.com/business/environment/smelly-serbian-wastewater-adds-environmental-woes-2024-02-22/>.
- Reuters. "Serbia, EU Agree Closer Ties on Sustainable Raw Materials, Battery Production, EVs." Reuters, July 19, 2024.
- Ristanović, Vladimir, and Tošović-Stevanović, Aleksandra. "Značaj programa podrške EU zemljama Zapadnog Balkana—primer Republike Srbije". *Poslovna ekonomija* 10.2 (2016).
- Ristanović, Vladimir, and Tošović-Stevanović, Aleksandra. "Sustainable development—the goal or source of global progress". *Conference Proceedings Determinants Of Regional Development*. No. 2. 2021.
- Robinson, N. (ed.) (1993) *Agenda 21: Earth's Action Plan*, IUCN Environmental Policy and Law Paper 27, Oceana Publications, New York.
- Rogers, Peter P., Kazi F. Jalal, and John A. Boyd. *An introduction to sustainable development*. Routledge, 2012.
- Rongxin Zhang, Ahmad Ibrahim Aljumah, Wafa Ghardallou, Zeyun Li, Jinhua Li, Javier Cifuentes-Faura, How economic development promotes the sustainability targets? Role of natural resources utilization, *Resources Policy*, Volume 85, Part A, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103998>.
- Sahoo, Pravakar, and Nayak, Bibhu Prasad. "Green banking in India". *Indian Economic Journal*, 55 (3) (2007), pp. 82–98.
- Schmidheiny, Stephan. "Changing Course: A Global Business Perspective on Development and the Environment". MIT Press, Cambridge, 1992.
- Stern, David. "The Environmental Kuznets Curve", *Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences*, Elsevier, 2018, ISBN 9780 124095489, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.09278-2>.

- Stanojević, Dražena, Mitić, Petar & Rakić, Slobodan. „Strategija bankarskog sektora u kontekstu održivog razvoja – perspektive Srbije” u: Strategijski menadžment i sistemi podrške odlučivanju u strategijskom menadžmentu, Vol. XVIII, 437–446. 2023.
- Stakeholder Forum. *Principles for the Green Economy A collection of principles for the green economy in the context of sustainable development and poverty eradication*. The Earth Charter Initiative, Stakeholder Forum, 2012.
- Stojanović, Dragica. *Zelene finansije – trend koji prati koncept održivog ekonomskog razvoja*. ISNRM 2019, 9. Međunarodni simpozijum o upravljanju prirodnim resursima, 2019.
- Sovilj, Ranko. „Tržište zelenih hartija od vrednosti – stanje i perspective”. *Pravo i privreda* 58, no. 2 (2020): 137–53, <https://doi.org/10.5937/PIP2002137S>.
- Sarkodie, Samuel Asumadu, Owusu, Phebe Asantewaa & Taden, John. “Comprehensive green growth indicators across countries and territories”. *Sci Data* 10, 413. 2023, <https://doi.org/10.1038/s41597-023-02319-4>.
- Seyithan Ahmet Ates & Kursad Derinkuyu. “Green growth and OECD countries: measurement of country performances through distance-based analysis (DBA)”, *Environment, Development and Sustainability: A Multidisciplinary Approach to the Theory and Practice of Sustainable Development*, Springer, vol. 23(10), pages 15062–15073, 2021.
- Spasojević, Nenad, and Andrea Matijević. „Ključni izazovi ekonomija zapadnog Balkana u finansiranju održivog razvoja.” (2025): 347-373.
- Spinaci, Stefano. *Green and sustainable finance*. European Parliament. EPRS/European Parliamentary Research Service. 2021.
- Sovilj, Ranko. *Koncept održivog razvoja u savremenom bankarstvu – zeleno bankarstvo*. Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji. Institut društvenih nauka Beograd, 2020.
- Stipić, V. Vinšalek. *Circular economy as an engine for economic development and reducing the impact of the crisis*. In Dani kriznog

- upravljanja. Nađ, I. (Ed.). Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, 2017. (pp. 722–734).
- Saar, Marek, and Kerli Palu. “Let’s Do It! World Cleanup Movement: Civic Engagement in Practice”. *Journal of Civic Initiatives* 2 (2013): 12–21.
- Sachs, Jeffrey D. *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press, 2015.
- Sachs, Jeffrey D. *The age of sustainable development*. Columbia University Press, 2015.
- Schoenmaker, Dirk, and Willem Schramade. 2019. *Principles of Sustainable Finance*. Oxford: Oxford University Press.
- SDSN / Europe SDG Index & Dashboards, *EU-dashboards.sdgindex.org* (interaktivni profili i rang-liste).
- Seyfang, Gill. “Environmental mega-conferences – from Stockholm to Johannesburg and beyond”. *Global Environmental Change* 13, no. 3 (2003): 223–228. p. 227.
- Sovacool, Benjamin K. “What Are We Doing Here? Analyzing Fifteen Years of Energy Scholarship and Proposing a Social Science Research Agenda.” *Energy Research & Social Science* 1 (2014): 1–29. p. 389.
- Statistical Office of the Republic of Serbia. *Progress Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals by 2030 in the Republic of Serbia (Report for 2023)*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia, June 25, 2024.
- Stefanović, Nebojša i Nataša Danilović Hristić. “The Implementation of Sustainable Development and Protection of Cultural Heritage at Different Levels of Spatial and Urban Planning: A Case Study of the Republic of Serbia”. U *Heritage – New Paradigm*, 2021, <https://doi.org/10.5772/intechopen.99056>.
- Steinfeld, Henning, Pierre Gerber, Tom Wassenaar, Vincent Castel, Mauricio Rosales, and Cees de Haan. *Livestock’s Long Shadow: Environmental Issues and Options*. Rome: FAO, 2006. p. 45.

- Sterling, Stephen. "Transformative learning and sustainability: Sketching the conceptual ground". *Learning and teaching in higher education* 5, no. 11 (2011): 17–33.
- Stojanović, Bojana. „Institucionalni izazovi implementacije ciljeva održivog razvoja u Srbiji”. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 173 (2020): 45–62.
- Stojanović-Višić, Biljana, Sanja Jelisavac Trošić, and Miodrag Simić. "Development of the Belt and Road Initiative in Serbia". *Ekonomika preduzeća* 71 (2023): 230–242, <https://doi.org/10.5937/EKOPRE2303230S>
- Subić, Jonel, and Zorica Vasiljević. "Analiza stanja i prioriteta za ekonomski održivi razvoj stočarstva u Srbiji". (2022): 11–22.
- Sustainable Development Solutions Network (SDSN), *The Sustainable Development Report 2024* (global) and *Europe Sustainable Development Report 2023/24*, SDSN, 2024.
- Štrbac, Nada, Milovan Vuković, Danijela Voza, and Miroslav Sokić. „Održivi razvoj i zaštita životne sredine”. *Recycling and Sustainable Development* 5, no. 1 (2012): 18–29.
- Tošović-Stevanović, Aleksandra, Sanja Jelisavac Trošić, and Vladimir Ristanović. "Eco-efficiency and sustainable agricultural development in Central and Southeast Europe". *Međunarodna politika* 74 (2023): 107–132.
- Tošović-Stevanović, Aleksandra. "The concept of creating shared value and sustainable development: perspective after the COVID-19 crisis". National institute for economic research, 2022. 225–231.
- Tošović-Stevanović, Aleksandra, Jelisavac Trošić, Sanja and Radić, Nikola. *Savremeni aspekti socijalne ekonomije*, in: *Osnove Socijalnog preduzetništva*. Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo; Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski” Bitolj, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo, Ohrid, Severna Makedonija, Beograd; Bitolj, pp. 36–49. 2022. ISBN 978-608-4676-37-9.

- Trivić, Nada. "Ekonomija i ekologija - jedinstvo i/ili suprotnost". *Analiza Ekonomskog fakulteta u Subotici*, no. 16 (2006): 3–12.
- Teixeira, N., Rodrigues, R. & Rodrigues, A. Economic growth and environmental sustainability in more and less sustainable countries. *Discov Sustain* 6, 618 (2025), <https://doi.org/10.1007/s43621-025-01546-6>
- Terzić, Aleksandra, Željko Bjeljac, Ana Jovičić, and Ivana Penjišević. "Cultural Route and Ecomuseum Concepts as a Synergy of Nature, Heritage and Community Oriented Sustainable Development Ecomuseum „Ibar Valley” in Serbia". *European Journal of Sustainable Development* 3, no. 2 (2014): 1–1, <https://doi.org/10.14207/ejsd.2014.v3n2p1>.
- Thøgersen, John. "Country Differences in Sustainable Consumption: The Case of Organic Food". *Journal of Macromarketing* 30, no. 2 (2010): 171–85.
- Todić, Dragoljub, and Sanja Jelisavac Trošić. „Globalni međunarodno-pravni okvir i finansiranje u oblasti klimatskih promena: između normativnog i prakse". Institut društvenih nauka, 2020.
- Tomislav, Klarin. "The concept of sustainable development: From its beginning to the contemporary issues". *Zagreb International Review of Economics & Business* 21, no. 1 (2018): 67–94.
- Ujedinjene nacije Crna Gora. *Izveštaj Tima UN o rezultatima u 2024. Godini- Crna Gora*. 2025. <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2025-04/Izveje%C5%A1taj%20Tima%20UN%20u%20Crnoj%20Gori%20o%20rezultatima%20u%202024.pdf>.
- United Nations Environment Programme. *Assessing global resource use: A systems approach to resource efficiency and pollution reduction*. Report of the International Resource Panel, UNESCO, 2017.
- United Nation. *Sustainable Development Goals – Voluntary National Review, North Macedonia 2020*. 26388VNR_2020_Macedonia_Report.pdf.
- United Nations Environment Programme. *Towards a Green Economy Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. UNEP – UN Environment Programme. 2011.

United Nations. *2024 Albania Progress Report of the United Nations*. 2024 UN Progress Report, Albania, <https://albania.un.org/en/292439-albania-progress-report-2024>.

United Nations. *United Nations Sustainable Development Cooperation Framework 2022–2026*. Albania, 2021, <https://unece.org/sites/default/files/2021-08/Final%20Albania%20CF%202022-2026.pdf>.

United Nations Environment Programme. *Green Growth Knowledge Partnership*. <https://www.unep.org/topics/finance-and-economic-transformations/driving-transformation-science-and-knowledge/green>.

United Nations Environment Programme. *Green financing*. United Nations Environment Programme, 2018.

UN Trade and Development. *Circular economy*, <https://unctad.org/topic/trade-and-environment/circular-economy>.

Ujedinjene nacije Srbija, Kako UN podržava Ciljeve održivog razvoja u Srbiji, <https://serbia.un.org/sr/sdgs>.

UN General Assembly. *Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development (Addis Ababa Action Agenda)*. A/RES/69/313, New York: United Nations, 2015.

UN Serbia. Results report 2024, <https://serbia.un.org/sites/default/files/2025-05/un-serbia-arr-2024.pdf>

UNECE. *Regional Consultation on Sustainable Development Goals for Europe and Central Asia*. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, 2015.

UNEP. *Single-Use Plastics: A Roadmap for Sustainability*. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2018.

United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 2020: The Next Frontier – Human Development and the Anthropocene*. New York: UNDP, 2020.

United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 2022: Uncertain Times, Unsettled Lives*. New York: UNDP, 2022.

- United Nations Development Programme. *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone*. New York: UNDP, 2016.
- United Nations Global Compact. *About the UN Global Compact*. New York: UN, 2020.
- United Nations Serbia, United Nations Serbia 2024 Results Report, 29 April 2025
- United Nations Serbia. *2024 Annual Results Report*. Belgrade: United Nations, 2025.
- United Nations Serbia. *UN Sustainable Development Cooperation Framework 2021–2025*. Belgrade: UN, 2021.
- United Nations, “The Sustainable Development Goals”. UN Sustainable Development, accessed 2025, <https://www.un.org/sustainable-development/development-goals/>.
- United Nations. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (United Nations, 2015), <https://sdgs.un.org/2030agenda>.
- United Nations. *Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development*. New York: UN, 1992.
- United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations, 2015.
- United Nations. *United Nations Millennium Declaration*. New York: UN, 2000.
- Ura, Karma, Sabina Alkire, Tshoki Zangmo, i Karma Wangdi. 2012. *A Short Guide to Gross National Happiness Index*. Thimphu: The Centre for Bhutan Studies.
- Vadén, T., Lähde, V., Majava, A., Järvensivu, P., Toivanen, T., Hakala, E. & Eronen, J. T. “Decoupling for ecological sustainability: A categorisation and review of research literature”, *Environmental Science & Policy*, Volume 112, 2020, Pages 236–244, ISSN 1462-9011, <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.06.016>.

- Veljković, Nebojša, Jovičić, Milorad, „Razdvajanje industrijskog rasta od uticaja na životnu sredinu: Studija slučaja za sliv Južne Morave”, Hemijska Industrija 69 (5) str. 493– 502. 2015.
- Vuković, Sonja, Ćorić, Gordana, and Lisjak, Dragana. *Zelena ekonomija i zeleno preduzetništvo*, Smart kolektiv, Beograd, 2019.
- Vlada Crne Gore. *Drugi dobrovoljni nacionalni izvještaj: Crna Gora i ciljevi održivog razvoja 2016–2021 pripremljen je na osnovu analiza i inputa prikupljenih u procesu praćenja i izvještavanja o sprovođenju*. Podgorica, 2022.
- Vance, Ashlee. 2015. *Elon Musk: Tesla, SpaceX, and the Quest for a Fantastic Future*. New York: HarperCollins.
- Vlada Republike Srbije, UN Srbija, Okvir saradnje Ujedinjenih Nacija za održivi razvoj sa Republikom Srbijom 2021–2025, <https://serbia.un.org/sites/default/files/2022-02/okvir-saradnje-un-za-odrzivi-razvoj-srbija-2021-2022.pdf>.
- Vlada Republike Srbije. *Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije (2008–2017)*. Beograd: Službeni glasnik RS, 2008.
- Vlada Republike Srbije. *Nacionalna strategija održivog razvoja*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.
- Vlada Republike Srbije. *Strategija održivog razvoja Republike Srbije*. Beograd: Vlada RS, 2018.
- Vlada Republike Srbije. *Strategija pametne specijalizacije Republike Srbije (S4)*. Beograd: Službeni glasnik RS, 2020.
- Vojvodić, Nikola, and Univerzitet PIM Banja Luka. „Uticaj privrednih sistema na ekologiju i održivi razvoj/Impact of economic systems on ecology and sustainable development”.
- Zucchella, Antonella, and Previtali, Pietro. “Circular business models for sustainable development: A „waste is food” restorative ecosystem”. Hanover: Business Strategy and the Environment, 2019; 28: 274–285, <https://doi.org/10.1002/bse.2216>.
- World Economic Forum. *What is green finance and why is it important?*, WEF, 2020.

- World Economic Forum. *5 circular economy business models that offer a competitive advantage*. WEF, 2022, <https://www.weforum.org/stories/2022/01/5-circular-economy-business-models-competitive-advantage/>.
- Wang, Nedopil. Interpretation: New CBIRC “Green Finance Guidelines for the Banking and Insurance Industry”. Green Finance & Development Center, 2022.
- Wahlström, Mattias, Piotr Kocyba, Michiel De Vydt, and Joost De Moor. “Protest for a Future: Composition, Mobilization and Motives of the Participants in Fridays for Future Climate Protests”. *Sociological Review* 67, no. 4 (2019): 789–816.
- Western Balkans Green Transition Policy Report, *Green Transition in the Western Balkans*, August 2024 (regional review of energy transition and infrastructure needs), https://www.westernbalkans-infohub.eu/wp-content/uploads/2024/08/Report_Green-Transition_final.pdf.
- Willard, Bob. 2012. *The New Sustainability Advantage: Seven Business Case Benefits of a Triple Bottom Line*. New York: Routledge.
- World Bank/Western Balkans reports (Regular Economic Report and country climate/development analyses) on growth projections and recommendations for green transition and labor markets, 2023–2025. See World Bank Western Balkans Regular Economic Report, Apr 2025 and related country reports.
- World Bank, “Five Things You Need to Know About Social Sustainability”. World Bank feature (2 Sept 2020), <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/09/02/five-things-about-social-sustainability-and-inclusion>.
- World Bank, “Social Inclusion”. World Bank Topic Page (accessed 2025), <https://www.worldbank.org/en/topic/social-inclusion>
- World Bank, *Social Sustainability in Development* (World Bank, 2023), <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/0c9063cb-c2d7-401f-9f13-da64a24fc773>.

World Bank. *Financing for Sustainable Development: World Bank Group Strategy*. Washington, D.C.: World Bank, 2020.

World Bank. *Poverty and Shared Prosperity 2022: Correcting Course*. Washington, D.C.: World Bank, 2022.

Young, Iris Marion. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

330.34:502.131.1

ТОШОВИЋ-Стевановић, Александра, 1979-

Ekonomska dimenzija održivog razvoja / Aleksandra Tošović-Stevanović, Sanja Jelisavac Trošić. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2025 (Beograd : DonatGraf). - 256 str. ; 25 cm

Tiraž 100. - "Monografija je nastala u okviru naučnoistraživačkog projekta 'Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2025. godine'..." --> kolofon. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 227-256.

ISBN 978-86-7067-361-8

1. Јелисавец Трошић, Сања, 1973- [аутор]
а) Економски развој -- Одрживи развој

COBISS.SR-ID 179425289

ISBN 978-86-7067-361-8